

Адабият Дагъыстан

16+

ISSN 0235-0157

ТАНГЧОЛПАН

ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЧЕБЕР – АДАБИЯТ ВА ЖАМИЯТ-ПОЛИТИКА ЖУРНАЛ

2
2022
МАРТ-АПРЕЛЬ

Ибрагим Керимов

А.П. САЛАВАТОВНУ АТЫНДАГЫ
ДАГЪЫСТАН ПАЧАЛЫКЪ МУЗ-ДРАМ
КЪМУКЪ ТЕАТР

ДЕНГИЗ БОЙЛАЙ ЧАБА ГЕЪБЕК ИТ

Спектакль по повести Чингиза Айтматова
«Пегий пес, бегущий краем моря»

Танголан

Эки айда бир чыгъагъан чебер-адабият ва
жамият-политика журнал

Учредитель:

Агентство информации
и печати Республики Дагестан

1917-нчи йыл, 20-нчы
августдан башлап чыгъа

Издається с 20 августа
1917 года

2
2022

март – апрель

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
Редакция республиканских
литературных журналов “Соколенок”
и “Литературный Дагестан”

БУ НОМЕРДЕ:

ПОЭЗИЯ

М.Шихавов. Не гёрдум, не гёрмедим	3
П.Абукова. <i>Ширьулар</i>	4
Л.Гъажакъаев. <i>Ширьулар</i>	18
С.Бийболатова. <i>Ширьулар</i>	24
М. Абукова. Муаллимлени муаллими ...	12
А. Жачаев. Танг муратлы, тарыкъ хатлы	14

ПРОЗА

И.Керимов. <i>Хабарлар</i>	31
А. Къабардиев. Насипли бол	42

РЕЦЕНЗИЯ

М. Гьюсейнов. Къувлуйгъан япыракълар	68
---	----

ИЛМУ

А. Солтанмуратов. Ибрагъим Керимовну яратывчулугъунда Юсуп Акаевни келпети	72
--	----

ДЮНЬЯ АДАБИЯТЫНДАН

Р. Гарипов. Ана тил	80
---------------------------	----

Баш редактор
М.М. Агъматов
тел. 67–16–31

Жаваплы редактор
Супиянат Мамаева
supiyanat5888@mail.ru

Редколлегия:
А. Абдуллатипов
П. Абдуллаева
З. Акавов
Ш.-Х. Алишева
М. Гьусейнов
А. Жачаев
Гь. Оразаев
А. Солтанмуратов

Редакцияны адреси:
367025, Магъачкъала,
Данияловны орамы, 55.

Телефонлар:
бухгалтерия – 67–18–75
редакторлар – 67–18–89

ДАГЪЫСТАН АДАБИЯТЫНДАН

Е.Эмин. Шийрулар	81
Х. Хаметова. Эки ата	82
О. Батырай. Шийрулар	83
Р. Рашитов. Ёлгъа чыгъагъан адамгъа ..	84
Р. Гъамзатов. Шийрулар	84
Кадрия. Ногъайым	88

ИНЧЕСАНИЯТ

Я. Бийдуллаев. «Денгиз бойлай чаба гёбек ит»	89
---	----

ФОЛЬКЛОР	92
-----------------------	----

Позиция редакции может не совпадать с точкой зрения авторов, которые несут ответственность за достоверность и объективность представленных для публикации материалов. Рукописи не рецензируются и не возвращаются. При перепечатке ссылка на «Тангчолпан» обязательна.

Регистрационный номер:
серия ПИ №ТУ 05-00415 от 22.04.2019 г.
выдан Управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

ТАНГЧОЛПАН №2, 2022
На кумыкском языке

Печать офсетная.
Бумага офсетная. Формат 70 x 108 1/16.
Усл. печ. л. 8,4. Уч. изд. л. 8,7.

Выход в свет 18.04.2022 г.
Тираж 524 экз. Заказ № 1200.

Редакция и издатель:
Государственное бюджетное учреждение
Республики Дагестан. Редакция
республиканских литературных журналов
“Соколёнок” и “Литературный Дагестан”.
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.
Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Цена свободная.

Поэзия

Муса ШИХАВОВ

НЕ ГЁРДЮМ, НЕ ГЁРМЕДИМ...

Не гёрдюм, не гёрмедим?
Гёбек гёрдюм хапмайгъан.
Байны бут арасына
Башын сугъуп гъаплайгъан.
Не гёрдюм, не гёрмедим?
Аркъада окъ саплайгъан
Агъмакъ гёрдюм, Аллагъ да
Башында май тапмайгъан.

Не гёрдюм, не гёрмедим?
Ёммакъдагъы энемни
Къошу йимик бурулуп,
Гёрдюм уллу элимни.
Не гёрдюм, не гёрмедим?
Гёрдюм нече баливню,
Отлугъу ожагъымда,
Элден тышда елини.

Патимат Абукованы 90 йыллыгына

Патимат АБУКОВА

Патимат Абукова 1932-нчи йылда Бабаюрт районну Хамаматыртунда тувган. Мактапны битдиргенде, Патимат Хасавюрт педучилищеге охума тюше ва 1953-нчю йылда ишлей туруп охуп, шону да битдире. Бир-нече йыллар юртда яшланы охутган сонг, ол Хасавюрт шагъаргъа къайта ва шондагъы педучилищеге къумукъ тилден ва адабиятдан дарс берме башлай. Мунда ол яш наслуну охутув ва тарбиялав булан машгъл болуп, кѣп ишлер эте, яш педагоглары гъазирлей, олагъа ана тилни ва адабиятны гѣзеллигин сингдире, суйме уйрете.

Патимат Абукованы шиърулары газетлерде, журналларда чыгъып турагъаны кѣп йыллар бола. Ол яратган шиърулар айры-айры китаплар болуп да чыкган.

Патимат Абукова гъар шиърусунда оьзюню ойларын, къайгъыларын, къуванчларын гъакъ юрекден яза, охувчуну гъакъ инандыраган, юрегине тиеген сатырланы ярата.

Патиматны шиърулары макъамлагъа салынып халкъда йырлана геле.

УМУТ

**Инсанны умуту оьлмесин бир де,
умутсуз яшамакъ къыйындыр, къыйын,
умуту ёкъ адам, айт, нечик биле
дюньяны эркинин, яшавну сыйын.**

**Умутлар юрекни къанатлы эте,
къуш етмес ерлеге етдире умут,
умутунг битгенде, насипинг бите,
гюнюнгню къаплай шо къап-къара булут.**

**Умуту оьлмесин инсанны бир де,
умуту оьлгенлер оьзлер оьледир,
умутсуз яшаган – насипсиз ерде!
Умутлагъа минип насип геледир.**

ХАЛКЪЫМ – НАСИБИМ

Халкъым насипли буса,
мени гѣнгюм ярыкъдыр,
халкъсыз гѣрген насибим
магъа негер тарыкъдыр.

Савумда мурадыма
етдирежек де халкъым,
оьлгенде сынажамны
гѣтережек де халкъым.

Тарыкъ гюнде табулуп
гъазир кѣмек этежек,
халкъым булан, батгъычсыз,
тѣбем кѣкге етежек.

Халкъым насипли буса
мени гѣнгюм ярыкъдыр,
халкъсыз гѣрген насибим
магъа негер тарыкъдыр.

ЧЫКЪЛЫ ЧЕЧЕКЛЕР

Ташны ярып чыгъып чечек,
чыныгъып къатты ерде,
тѣш берип токътагъандай
къатты эшеген елде.

Сабур-сабур икрам эте,
йылы-йылы иржая,
ону исбайы боюн
яп-ярыкъ чыкълар чая.

Юма-ача гѣк гѣзлерин
гѣкшылт гюллер шавлагъа,
аллы-гюллю халча болуп,
яйылып тик тавлагъа.

Ташны ярып чыгъып чечек,
чыныгъып къатты ерде,
тѣш берип токътагъандай
къатты эшеген елде...

СЕНИ БАРЛЫГЪЫНГ

Къысматыма бек разилик этемен,
яратгъангъа сени магъа савгъатгъа,
биргине-бир сени янгыз барлыгъынг
къувандыра дюнъядагъы бар затдан.

Биргине-бир янгыз сени барлыгъынг
юрегимни гѣнгюллю эте, кюр эте,
къуш къанатлар битип магъа ёкъ ерден
кѣкге элте, денгизлерден юрюте.

Биргине-бир янгыз сени барлыгъынг
суймеге де, суйдюрме де уйрете,
ёлугъувдан, суюнчлерден, суювден
биз экевге яшав къурма уйрете.

СОЛДАТНЫ ШИНЕЛИ

Солдатны шинели телеме-тешик,
элекдей паралап, явагъан гюлле,
ессиси жан берген къанлы давларда,
етишдирмек учун бизин бу гюнге.

Солдатны шинели топуракъ тюсде,
ана топурагъын аяп, бир къысым
топуракъ тѣгюлген къолтукъ кисеге,
алгъан болма ярай ондан кюл тюсюн.

Солдатны шинели къызыл къан тюсде,
балики, байрагъы тюсюн бергендир,
яда шо къызылгъа дѣнген боз шинель
юз йыллыкъ къайгъыны бир гюн гѣргендир.

Солдатны шинели, къайдадыр эссинг,
не ерде сен огъар савболунг айтдын?
Эсделик гысапда къыргъын давлардан
кѣп ерни элlep сен, музейге къайтдынг.

Солдатны шинели – бавурум яна,
болмайман алдынга гѣзьяшлар тѣкмей,
Гелгенмен алдынга, акъ башлы ананг,
этегингни обьюп, тизимден чѣкме...

ЯНГЫЗЛЫКЪНЫ СЮЕМЕН

«Янгуз болма, донгуз бол», – деп айтып бар,
мен бир-бирде янгузлыкъны сюемен,
янгузлыкъда бир тамаша татып бар,
янгузлыкъда къуванаман, гюемен.

Заманда бир янгузлыкъны сюемен,
кёкню, ерни ортасында оьзюм булан,
пикруларым бир-бирине чаташдырып,
сатырларым тизме жавгъар сёзюм булан.

Янгуз къалсам, ойларым да, гыслерим де
оьзюм булан сырдашымдай байлав тута,
эришебиз, ярашабыз яшлар йимик,
бир утаман, бир де буса олар ута.

Янгузлыкъда яным салып ятмайман мен,
ессиз къалгъан асил сёзлер къыдырып,
янгузланы яндавуру болсун йырым,
агъу болсун юрюйгенге ягъ сындырып.

Янгузлыкъны сюемен мен заман-заман,
пикирлешме аян-ачыкъ башым булан,
оьз-оьзюме сёйленемен аста, сабур
сёйлейгендей бешикдеги яшым булан.

МАЛИК

Агълюм Маликни эсделигине

Бугюн, Малик, сен дюньядан гетген гюн,
Шатлыгъымдан мени магърюм этген гюн,
Насибимни гюлюн мени уьзген гюн,
Мен къайгъыны денгизинде юзген гюн.

Бугюн сени шунча гёзел яшавгъа
Даимликге савболунгну айтгъан гюн,
Мен атасыз етим къалып гиччилей
Гюнгиорт гюнлер магъа гери къайтгъан гюн.

Ата оьлсе яшлар етим къала дей,
Ана етим къалагъанны ким биле?
Эки суйген бири оьлюп айрылса,
Къалгъанны юрегин экиге бёле.

Юрегимни бир яртысы гёмюлген,
Бир яртысы зарлы къалгъан оьмюрге,
Гёзьяшларым гёзге тюгюл, жаныма
Тама-тама... къошулмагъа къаныма.

Яшларынгни яшыллыгъы къаралды,
Оьлмей гетмес юрек аврувлар алды,
Оьлмеклигинг оьтдю хынжал ярадан,
Гьеч сав болмас, йыллар гетип арадан.

Бугюн сагъа кёклер гёзьяш тёкген гюн,
Бугюн сагъа кёплер гёзьяш тёкген гюн,
Ондан берли нече йыллар гетсе де,
Бизин учун оьлмежексен не этсе де.

Сен яшайсан юреклерде эс болуп,
Озью оьлмей, эс деген зат оьлеми!
Артыкъ суйген адам гъакъда эсингни
Дюнъяда гьеч бир зат ону бёлеми?

Мен юрюймен гёнгюл этип оьзюме,
Къалмайым деп болуп тёшек ессиси,
Гече не гюн, ишде, уйде, ёлумда
Къулагъымдан таймай сени сесинг чи.

Бугюн сени къара ерге салгъан гюн,
Бу дюнъямны къуванчларын алгъан гюн,
Отав уйден тавдай есси гетген гюн,
Гетмеклигинг бичакъ йимик оьтген гюн.

Бугюн, Малик, сен гёзлеринг япгъан гюн,
Мен сав болмас юрек аврув тапгъан гюн,
Аврувума не дарман деп сорасанг, –
Къабурунда янашалап ятгъан гюн.

ЛЕЗЗЕТ

Мендей леззет аламы экен бирев де,
къарап, гёрюп гёзеллигин аламны?
Аламны шо гёзеллиги болмаса,
къуванчлары боламы эди адамны?

Гьона бахча, яшылчалар яшгъаргъан,
ортасындан оьзен оьте шырыллап,

гъар тюпню бир сугъара сув аямай,
гъар тюпге бир гъайлек йырдай йыр йырлап.

Айланада акъ тереклер харс ура,
дюнья даим турагъандай шатлыкъда,
акъ бутакълар, билеклердей узалгъан,
сайки, къызлар бийип тура чалтлыкъда.

Гюлайландай, сари къабакъ чечеклер,
гюн тийгенде сари бола сариден,
къысгъа бойнун сугъуп узун чечекге
балжибинлер гёрюнелер ариден.

Мендей леззет аламы экен бир жан да,
къарап, гёрюп гёзеллигин аламны?
Аламны шо гёзеллиги болмаса,
насиби де боламы эди адамны?

АНА ЙЫЛАЙ...

Уйде ятып, аврувуна кант этип,
Оьлгенлеге оьлген деме гъал да ёкъ,
Анасы оьлсюн давда оьлген эрлени,
Олар учун йылай къалгъан къайда ёкъ.

Ана йылай: «Азиз балам, ессиздей,
Къалдымы экен къыр авлакъда ташланып,
Къуюлагъан топ-гюллени тюбюнде,
Къарыны ач къаргъалагъа аш болуп.

Яда балам душман къолуна тюшюп,
Чекдими экен ахыратны азабын,
Къызбай йыртгъыч къоччакъ ишлери учун,
Оьч алмагъа тикдими экен къазабын.

Алты саны къыраманда сал болуп,
Къалдымы экен алты тюрлю ерлерде,
Аналагъа балгъам эди балалар
Оьлюлердей ятгъан буса кёрлерде.

Оьлюлердей ятгъан буса кёрлерде,
Барар эдик сын ташларын оьпмеге,
Ана къарны къат-къатына айланып,
Къабурлагъа сувлу гёзьяш текмеге.

Къабур да ёкъ, сын таш да ёкъ къарама,
Сыныкъгъан зар юреклеге солкъ учун,
Къаврагъан къарт къаркъараны къаммакъдай,
Шу къайгъылар ала къалгъан бар гючюн.

МАКЪАМЫМ БОЛ

Уьюмню къурагъанда,
кюрчю йимик, табулдунг,
къарангы ожагъымда
юлдуз йимик ягъылдынг.

Уллу отав уьюмню
аркъалыгъы сен эдинг,
уйлерим чёгегенде,
«Мен сагъа ятман!» – дединг.

Герти, уйлени чи мен
бирдагъысын къуарман,
ярыкъ юлдузум сёнген,
энни нечик турарман?!

Къой, бугюн сен къалкъым бол,
мен чырларынг болайым,
сен мени макъамым бол –
мен, йырларынг болайым.

ЗАР ЮРЕК ЯЛ ТАПСЫН!

Йылларым йыллагъа урунду,
Бир йылны бир язы чагъы да
Ёлукъмай, шончагъы аявлу
Адамым тюгюлсен ягъымда.

Татывлу, татывсуз бу яшав
Ичинде сен ёкъсуз, сен ёкъсуз,
Гёзюнг ёкъ гёзлени толтурма,
Яхшым да бек яман ва онгсуз...

Билмейсен мен нечик зарлыман,
Бозарып болушмас затлагъа,
Дерт чечме сен тенгли гишим ёкъ,
Сюймеймен дерт чечме яшлагъа.

Ал мени янынга, тилеймен,
Зар юрек ял тапсын даимге,
Билемен сагдадай аявлу
Тюгюлюм дюньяда гъеч кимге!

ДАВДАН КЪАЛГЪАН

Яралангъан солдатлардай яралы,
Агъачлыкъда тереклени сан-саны.
Тюпгючлер де эсге сала дав йыллар
Яшы олюп, къара гийген ананы,

Айланада бар зат юхлай, бар зат шып,
Тек юхламай, зигер эте агъачлыкъ.
Япыракълар яраларын ялайлар...
Даимликге давдан къалгъан бу талчыкъ.

Къорумагъа къаравулгъа тургъузгъан,
Солдатлардай тереклени савлары,
Жан-жанывар юхласа да, агъачлыкъ
Уяв, къалгъый, давда йимик къавгъалы.

АНА ТИЛИМ

Ана тилим берген билим,
салгъан мени тюз ёлгъа,
ана тилим булан анам
кёп алгъан мени къолгъа.

Ана тилде «лайлай» айтгъан,
чайкъап мени бёшюгюм,
ана тилим, сени булан
гъар гюн мени оьсювюм.

Ана тилим, сен уьйретдинг
сюьме тувгъан элимни,
тенглемеге тенги ёкъдур
мени ана тилимни.

Муаллим шаирни ыакъында

МУАЛЛИМЛЕНИ МУАЛЛИМИ

Зайналабит Батырмурзаевни атындагы профессионал-педагогика колледжде кѣп йылланы узагында муаллим болуп чалышган Патимат Гъажиабдуллаевна Абукова тувганлы 90 йыл тамамлана. Гъар-бир затгъа айрыча маъна береген, дюньягъа оъз гѣзюнден къарайган, гъар бир затгъа оъзтѣрече янашыву булангы, яллыкъ не, рагыатлыкъ не билмейген, 50 йылдан да артыкъ Зайналабит Батырмурзаевни атындагы педколледжде юзлер булангы охувчулагъа ана тилни теренлигин англамагъа, гѣзеллигин сезмеге кѣмек этген, хыйлы яш шаирлени яратывчулукъ ѣлуна онгарган, оланы юреклеринде инамлыкъ тувдурган, муаллимлени де муаллими, абурлу муаллим деген атгъа ес болган Патимат Гъажиабдуллаевна 1932-нчи йыл 1-нчи июнда Бабаюрт райондагы Хамаматюртда тувган, Атасы Гъажиабдулла заманына гѣре билимли адам болган. Ол Кизлярдагы гимназияда билим алган. Тек атасындан узакъ къуванмагъа Патиматгъа насип болмаган. Огъар 2 йыл болагъанда атасы гечине ва уйню бары намусу, биринден бири гиччи уъч къыз ананы башында къала. Юртдагы 7 йыллыкъ мактапда билим алгъандан сонг оъзюню мактабында пионервожатый болуп ишлей. Сонг-сонг 3.Батырмурзаевни атындагы педучилищеде охума тюше, Училищеде охуп тураган кюйде ата юртунда муаллим касбуну да юрюте. Уыйленген сонг ол шагъарда яшай, башлап 1 номерли орта школада ана тилден дарс бере. 1964-нчю йылдан тутуп педколледжде чалыша. 50 йыл бир ерде... онча заманны ичинде Патимат Гъажиабдуллаевна нечакъы охувчугъа билим берген, тарбиялагъан. Оъзю юрютеген адабият кружокгъа хыйлы охувчуланы къуршап, гележекде олардан белгили язивчулар болган. Оланы бир нечесин эсгермей болмайман: Магъаррам Алимгъажиев – Темиравул орта школаны ана тиллерден дарс беривчюсю, Дагъыстанны ат къазанган муаллими, «Къумукъ тюз» газетни мухбири, Супиянат Мамаева – шаир, Россияны язивчуларыны союзуну члени, «Тангчолпан» деген адабият журналны редактору, Гюлбагъдат Омарова – Дагъыстан опера театрны солисткасы, шаир, Гѣгюрчюн Атаева – «Къумукъ тюз» газетни баш редактору, Россияны язивчуларыны союзуну члени, шаир, Супуханым Бийболатова – Президентни грантына ес болган, Дагъыстанны ат къазанган муаллими, шаир,

Мусаева Женнет – Ботаюрт орта школаны дарс беривчюсю, Дагъыстанны ат къазанган муаллими, шаир. Къайсын бирин айтайым...

Патимат Гъажиабдуллаевнаны къайратлы загъматы гъукумат янындан да тергевсюз къалмаган: ол Россияны халкъгъа билим беривюню отличниги, Дагъыстанны ат къазанган муаллими, Россияны язивчуларыны союзуну члени, олай да кѣп санавдагы гъюрметлев грамоталар булан савгъатланган.

Патимат Гъажиабдуллаевна муаллим касбудан къайры оъзюню яшлар ва уллулар учун язылган шиърулары булан да охувчуну сююндюре. Ону биринчи шиърусу школада охуйган вакътисинде яшлайын оылген хоншу яшына багышланган болган. Патимат Гъажиабдуллаевна гишиге болган яман

ишге оъзюне болгъанда йимик юреги авуртагъан, адамны бек къызгъанагъан, яхшысына буса гъакъ юрекден сююнуп болагъан адам. Патимат Гъажиабдуллаевнаны яратывчулугъунда оъз халкъына, ону тарихине, загъматына, таза сюювге багъышлангъан асарлар аслу ерни тута. Яшавну четим масалаларын, наслуланы къыйын къысмагъларын гюзюде йимик суратлайгъаны, хыйлы къоччакъ уланланы келпетлери берилеген шиърулары охувчуну тергевюн тарта, инг де асил гъислени уята. Йырчы Къзакъгъа, Зайналабит Батырмурзаевге, Алимпаша Салаватовгъа, оъзюню миллетине, аявлу анасына, яшлайын гечинген агълюсюе багъышлангъан шиърулары шаирни юреги инче, къайгъысы уллу экенни гёрсете. Шаирни яратывчулугъунда Уллу Ватан дагну темасы аслу ерни тута. Айрокъда «Оъртен тюшсюн шо кагъызгъа» деген поэмада Патимат Абукова оъзюню тухумундагъы адамларын, аркъа таяйгъан аявлу беш амалын давгъа йиберип, олар къачан къайтар экен деп турагъан анасыны къыйынын, гиччи буса да, Патимат кёп яхшы англагъан, къайгъысын эки бёлген.

Патимат Гъажиабдуллаевна яллыкъ деген затны билеген адам тюгюл. Педколледжде ишлейген заманында да, дарслары битсе де, оъзгелер йимик алгъасап уйге чапмай, шкафындагъы папкаларын да чыгъарып, къуру яз-буз эте бола эди. Ол оъзюню шиъруларыны сатырларыны уъстюнде асар чыкъгъанча чы нечик де, китап чыгъып бир нече йылдан сонг да тюзелтип, язып-бузуп тербей. Алда чыкъгъан китапларын алып къарасанг, хыйлы тюзелтивлени гёресен. Бу да мукъуятлыкъны бир белгисидир. Шолай мукъуятлы, оъз касбусун кёп сюеген адам булан кёпден таныш экениме ва хыйлы йыллар янаша чалышгъаныма мен бек шатман. Аявлу Патимат Гъажиабдуллаевна, сизин етип гелеген тувгъан гюнюгюз булан гъакъ юрекден къутлайман ва къалгъан оъмюрюгюзде къаркъарагъызгъа къатты савлукъ, юрегигизге паракхатлыкъ, шатлыкъ ерайман.

**М. АБУКОВА,
З. Батырмурзаевни атындагъы
касбу-педагогика колледжни дарс беривчюсю.**

П. Абукова Ш.-Х. Алишева булан.

Шаир шаирни ыакында

ТАНГ МУРАТЛЫ, ТАРЫКЪ ХАТЛЫ

Гъали къайсы шаирни ыакында сёз чыкъса да, нече китабы бар деген сорав тувмай кълалмай. Шолай сорав берилмек онча тюз болар деп эсима гелмей. Неге десегиз, шаирлеге, алда йимик тюзюл, язгъан-яратгъан китапларын чыгъарма кыйындандан да кыйын заман. Балики, гъали шолай сорамакдан эсе, нечик китаплар язгъан, нечик китаплар чыгъаргъан деп сорамак тюз болар эди.

Яхсай – шаирлени юрту. Шаир, публицист, таржумачы Латип Гъажакъаев йырны, прозаны дюньясына озге яхсайлы кълалма ёлдашлардан эсе бираз гечге таба етгенликни себеби ёкъ тюзюл.

Латип бир хыйлы йыллар биринден бири жаваплы ишлени юреги тынагъан кюйде юрютдю. Яшавну къайсы къланында да къланнап чыкыгъан сонг дегенлей, жагъиллигин-жагълыгын толу кюйде къллап, гъар-бир якдан яхшы яшав сынап топлагъан сонг, гъали ярай чебер адабиятны дюньясына гирме-гиришме деген, бишген-тюзген ыакылыгъа геле. Латипни биринчи китаплары 2000-нчи, 2002-нчи йылларда чыкма башлай.

Ону ана тилде «Айтылмагъан сёз», орус тилде «Ачык юрек» деген башлапгъы эки китабын Дагъыстан китап издательство чыгъара. Муна шонда къллер гъис этип ала арагъа яхсайлы, юзю ярык, юреги пагъмулу-рагъмулу янгы шаир гелгенни. Муна шонда охувчулар барламай болмай Латип Гъажакъаев йырны дюньясына, нечик-мечик буса да тюзюл, инамлы кюйде, исбатлы кюйде аяп аяк басгъанни.

Денгизни татыву нечик экенни билмек учун бир уртрап кълса да бола деп негъакъ айтылмагъан. Озюмню де поэзияда лап сююмлю темам ана экенге болма ярай, Латип Гъажакъаевни анагъа багъышлангъан башлапгъы, «Жагъбатым» деген поэмасыны татывун бир охугъандокъ ушатгъан эдим. Неге тюзюл де, оларда биргине-бир уланы Латипни анагъа бакыгъан якдагъы, сёзлеге сыйышмасдай, денгиздей генг, денгиздей терен сюювю бар. Шо саялы мен бир башлап шиъруларындан бир нече шу мисалланы гелтирмекни арив гёрдюм:

* * *

– Бир дамгъасыз, тап-таза
Болмай дюньяда гъеч зат.
Воллагъы, тюзюл мингсиз
Гъатта гёзел табият.

– Сен сёлейген бош хабар...
Тенгледирме тенги ёкъ,
Тап-таза, бир минги ёкъ
Мени тапгъан ана бар!

* * *

Анамны гълаллыгын
Алып болсам жан савда,
Разимен гетме чыгып
Буссагъат бу яшавдан.

Гълаллыгын алмасам,
Хатиржан буса анам,
Не этемен яшап дагъы,
Анам берген сют гъарам!

* * *

**Бир асилим, бир аявлум,
Гёз ярыгъым Жагъбатым,
Бу гече де юху-уявлу
Къалды бугъай танг къатып.**

**Атабызны гёзлей туруп,
Чечмей къара гёлегинг,
Чархынг къуруп, къарт болсанг да,
Къартаймагъан юрегинг.**

**Сенден артыкъ, сенден сыйлы
Ёкъ дюньяда гъеч затым.
Къолу йымышакъ, сёзю йылы,
Азиз анам – Жагъбатым.**

Эргиши сёз, эркек сёз еринде айтылмай буса, ерге гиргей эди деп, яшай гелген бизин ата-бабалар. Артыкъ сёз къолдагъы алтынчы бармакъны меселинде, гесип ташлама суйсенг – авуртдура, къолда къоюп турсанг – талчыкъдыра. Аталар атам чакъдан берли шону кимден де яхшы билип юрюген. Гъали чи ёкъ шолайлер десек тюз болмас. Бар. Гъали де озденлиги-озлююгу бар уланлар герек сёзюн гесип айтма герекде, авзу-тили тутулгъандай болуп, пысып токътамай, абурлугъун да, сабурлугъун да сакълап, ташдырып сёз къатагъанланы сав сёзю елге гетмей.

Тек не амал, не хайыр, бир тайпалар ялгъан сёзге тююл харс урма суймейген болуп къалма туралар. Латипни сёзлеге байлавлу темагъа багъышлангъан шиърулары да аз тююл. Шолардан «Эркек сёз» дегени кимге да таъсир этердей язылгъан. Къарагъанда, ону гъар сёзю шаирни юрегинден чыгъып, охувчуну гёзюнден таммай къалмас йимик:

**Айтылгъан сёз еринде
Ерленген атгъа тие...
Тюшюп битмей эрнинден,
Сёз неге къайтма сюе?**

**Гёз тийгенми экен сёзге,
Сёз къарсалай, сёз яна.
Не де бармы экен озге
Башгъа тюрюлю багъана?**

**Сёз агъыла сувлайын
Жыйынларда, бир къара.
Гъар гюн сайын, ай сайын
Сёз учуз болуп бара.**

**Аврувгъа эте эди гёз,
Сёзлерден гъайкел язып...
Кепсизми экен эркек сёз,
Йыл сайын бара азып?**

Дав дегенде, буссагъатда да аналаны сан-саны силкине, савлай боюн сувукъ ала. Буссагъатда да давгъа къаршы озлеге озденлик, ягъ-намус къатышлы къоччакъ кёп йырлар, кёп назмулар, кёп поэмалар язылмай тююл. Тек не амал, олар гъали де Уллу Ватан давдан къайтмай къалгъан къурбанланы къабурларындан аз экенлик бизин – дав йылланы яшларын талчыкъдымай болмай.

Мени къалам ёлдашым, шаир къурдашым Латип Ѓажакъаевни де атасы давдан къайтмай къалган. Шо саялы болма ярай, ону поэзиясында дав темагъа байлавлу язылган къайсы шиърусу да охувчуларын ойлашдырмасдай, ола ны юреклерине тувра ёл тапмасдай тюгюл. Ону атасын арекден гёрме де гъасирет къалган, атасына бакъган якъдагъы сюювден, шаирлик ругъдан тюлган юреги, атасыны къабурун къыдырып-излеп табып, устьонде дуа охумай туруп ял болмаган. Муна шолай юрекге ярай шаир юрек деп айтмагъа! Ону давгъа байлавлу шиъруларыны къалганларыны атларын эсгерип турмайлы, «Ата етишмей» деген шу бир гиччи шиърусун мисалгъа гелтирип къойсам да аз затны англатмай:

**Не затым да бар мени,
Айтсам: авлетим, ишим,
Сукъланар йимик гиши.
Уьюм эркин, тюгюл тар,
Тёрде олтуруп Анам бар.**

**Не затым да бар, нем де,
Тек тюз иш этмегенде,
Къаршылап къабакъ алда,
Къатты кюйде сёгюшмей:
«А яш!» деп бир къычырма
Ата магъа етишмей.**

Бир урунуп, бир белсенип дегенлей, Латипни орусча чыкъган «Умут, инаныв, сююв» («Надежда, вера и любовь») деген китабын да магъа кёп сююп охуп чыкъма тюшдю. Китапны устьондеги уьч де сёз ону ич маънасы, чеберлиги булан нече де арив барышагъанын-гелишегенин ушатмай болмайсан. Бир де башгъа тюгюл, шо уьч де сёз бизге аталардан къалган, къоз агъачден этилген агъач къомузну уьч къыландан. Дейгеним, автор, кюйге къарагъанда, бу китапда ерлешдирген чебер асарларыны гъар-бир сатырына къомузну къылларына йимик, чертип-чертип къарап, савлай китапны агъач къомузну къургъандай арив къургъаны, арив тизгени мунаман де гёрюнюп тура.

Сююмлю шаирибизни ата юрту Яхсайгъа байлавлу шиъруларын мен алда да охугъан эдим. Эсгерилген китапны автор орус тилде яратылган «Яхсай» деген шиъру булан башламагъыны да маънасы ёкъ тюгюл. О Латипни Яхсайгъа байлавлу алда яратылган шиъруларын такрарламай. Такрарламаса да, ата юртуна гъакъ юрекден багъышланып язылган янгы дуаны эсге сала. Дуа буса такрарланган сайын, гючден-сыйдан тюшмейли, дагъы да бек гючге-сигъругъа гирегени тезокъ да аян-баян.

Неге буса да артагъы йылларда къумукъ поэзияны тар тюгюл дюньясында шаирлер увакъ жанрлар булан артыкъ машгъул болуп, гъалиги замангъа, гъалиги яшавгъа байлавлу поэмалар артгъа тюше бара. Муна шо ягъындан алгъанда, Латип Ѓажакъаев алда экени ачыкъ. Ону «Къош къабурда», «Къыснат», «Къоччакълыкъ», «Деркъаб», «Айдемир», «Майа» деген ва олай башгъа поэмаларын охугъанда гелдим шолай ойгъа.

Сонг да Латип озюнню поэмаларын рус тилге гөчюргеи эди деп озгелеге тилей-ялына кьалмай. Гьалиги заманда шо да ону яратывчулукъ насиби. Сонг да ол поэмаларын тиш кьаматагъан, кьулакъ ялкьдырагъан кюйде артыкъ чайнап, артыкъ созуп язмай.

Латип Гьажакъаевни яшаву ва яратывчулугъу гьакъда яза барагъанда, бирдагъы булай бир чеберлик аламаты барламай болмадым. Ол ана тилден эсе орус тилде яхшы язагъаны, орус тилден эсе ана тилде яхшы язагъаны гьис этиле. Аз яза, асил яза. Кюйге кьарагъанда, суюсе поэзиясы болсун, суюсе прозасы болсун, чебер асарларына салынагъан чебер сёзлени бир алда чертип-чертип, сайлап-сачып алып дегенлей, оланы йыртыллагъынча сыйпай буса ярай деген арив ойгъа гелесен. Мен гьалиден хыйлы йыллар алда, йыр дюньяны айтма тынч, амма яшавгъа чыгъарма енгил тюгюл шартларына, талапларына герек кюйде герти тюшюнуп битмеген чагъымда:

**– Шаир болмакъ тюгюл оюн-масхара,
Шаирлени оьмюрю тез кьысгъара, – деп язгъан эдим.**

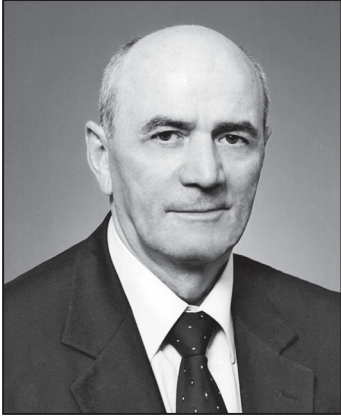
Гьали буса шаирни халкьгъа да, Аллагъгъа да элтеген ёлуна кьаравум башгъа. Бу макъалам язылгъынча алдагъы гюнлерде магъа Латип булан ёлукъма тюшген эди.

– Агъмат, билемисен, – деди ол. Суюсе шаир болсун, суюсе язывчу болсун, бир алда гъар-бир якъдан бютюн кюйде адам болуп, сонг тутса яхшы бола кьаламны, сонг алына башлай язагъанларынг яшавдан. Озюнгни юрегингден чыкмагъан чебер асар озгелени юреклерине етер деген ойгъа инанмайман. Языв-бузувгъа бакъгъан якъдагъы пагъму ягъ-намус йимик зат. Яда бар, яда ёкъ!

Шюкюр Аллагъгъа, юзю де ярыкъ, сёзю де пагъмулу Латип Гьажакъаевни бу йыл – юбилей йылы. 80 йыл! Шо оьмюр огъар Аллагъ берген бир уллу савгъат йимик. Буссагъатда да ону бекден-бегинден тутгъан кьаламы ял табывдан, кьалгъып кьалывдан арек, буссагъатда да янгы чебер асарлар язывун-бузувун, юреги-жаны тынышардай, айтма бир арив юрте. Бизге буса кьалам кьурдашыбыз Латипге дагъы да артыкъ саламатлыкъ, савлукъ, яратывчулукъ ёлунда дагъы да уллу устынлюк ёрамакъ кьала.

**Агъмат ЖАЧАЕВ,
Дагъыстанны халкь шаири**

Латип ГЪАЖАКЪАЕВ

Ер юзюнде, кёклерде
Тенглиси ёкъ Тенгирим,
Сен мени де, кёплердей,
яратгъансан тенг билип.

Дюнъяны аслам яны
Магъамматны уъммети...
Тенгирим, сени танып,
Сагъа абур-гъюрметим.

Тувгъанлы, ата бетин
гёрмесем де арекден,
тюгюлмен ярты етим,
Сен болгъан сонг юрекде.

Тенгирим ва Тенгирим, –
Ата бет, ана тилим,

* * *

Тенг къуллаарынгны бири,
гъатдан оьгтюп гетмесем,
Женнет агълюнге гирип
ял табарман бир гесек.

* * *

эс тапгъанлы, Сен билип,
юрегимни ёкъ кири.

Буса да бу яшавда
талаша туруп гъаман,
оьлгенде тюгюл – савда
мен бир затдан къоркъаман:

эсим – гъакъылым ютуп,
ойламай ахыр-артым,
къойсам Сени унутуп,
не болур ахыратым!?

* * *

– Латип ярап бола хари жанына, –
деп токътадынг, къарап мени гёргенде...

– Минг кемчилик бардыр алты санымда,
Тек тюк чакъы яревклик ёкъ менде.

* * *

Айтар сёзюм артгъа салмай айтайым,
Негер тарыкъ юрекдегин яшырма?
Баргъан ерде иш торайтмай къайтайым,
Амма бир де башсызлагъа баш урман.

* * *

Яхшы атадан тувуп,
Тувуп яхшы анадан,
Яман неге боламан,
Яшы, зки арада?

* * *

– Бир дамгъасыз, тап-газа
Болмай дюнъяда гъеч зат.
Воллагъи, тюгюл мингсиз
Гъатта гёзел табиат.

– Сен сёйлейген бош хабар...
Тенгледирме тенги ёкъ,
Тап-газа, бир минги ёкъ
Мени тапгъан ана бар!

* * *

Анамны гъалаллыгъын
Алып болсам ол савда,
Разимен гетме чыгъып
Буссагъат бу яшавдан.

Гъаллыгъын алмасам,
Хатиржан буса анам,
Не этемен яшап дагъы,
Анам берген сют гъарам.

* * *

Ёлларда гете гюнюм –
Машинимден тюшмеймен.
Не этсин де анам гююп,
Чиркимейли, бишмейли?

Уъйде анам къартыллап,
Яллыкъ тапмай, не юху,
Гъар намазны артындан
Тура дуалар охуп.

Тангда чыгъаман ёлгъа,
Гечортада къайтаман.
Дюнъя машинден толгъан,
Йылдан-йыл ёллар яман.

Къайдан гелсем де барып,
Шюкюр уллу Аллагъгъа,
Анамны дуалары
Сакълай хатабалагъдан.

* * *

Ана юрек...
Гёзеллиги гюл байлам.
Дюнъя чакъы
Узун гече,
Юлдуз ягъып,
Гёзлей мени къарт анам.

Атабызны
Гёзлей туруп,
Чечмей къара гёлегинг,
Чархынг къуруп,
Къарт болсанг да,
Къартаймагъан юрегинг.

Бир асилим,
Бир аявлум,
Гёз ярыгъым – Жагъбатым,
Бу гече де
Юху-уявлу
Къалды бугъай танг къатып.

Сенден артыкъ,
Сенден сыйлы
Ёкъ дюнъяда гъеч затым.
Къолу йымышакъ,
Сёзю йылы,
Азиз анам – Жагъбатым.

* * *

Оьмюр гетди, Жагьбатым...
Яшлыкьдан сагьа кьалгьан,
Яш чагьында чыгьаргьан,
Атабызны сураты.

Кьалды ол давдан кьайтмай...
Шо гюн-бугюн юзюнде,

Ойлу, сабур сёзюнде
Бир де пашманлыкь таймай.

Кьышлар булан, яй булан,
Чыракьдай янып-ирип,
Кьара кьалмуькь чай булан
Кьайгьынг ичдинг битдирип.

* * *

Не затым да бар мени.
Айтсам: авлетим, ишим
Сукьланар йимик гиши;
Уьюм эркин, тюгюл тар,
Тёрде олтуруп анам бар.

Не затым да бар, нем де,

Тек тюз иш этмегенде,
Кьаршылап кьабакь алда,
Кьатгы кюйде, сёгюшмей,
«А яш!» – деп бир кьычырма,
Давлардан кьайтмай кьалгьан,
Атам магьа етишмей.

* * *

Анам саякь сёзден сакь...
Оьзю айтагьан кюйде,
Зувгьан тартып астаракь,
Янтайып тура уьйде.

Уьйде оьзю-оьзюне
Дуалар охуй, токьтай.
Тек бир зат да гёзюне
Гёрюнмей, дей, мен ёкьда.

Мен ёкьда билмей оьзю
Сююнюп, не кьуванып,
Ёлгьа гёзю тигилип,
Кьаравуллай уланын.

Мен, той деймен, яс деймен,
Элни намусу битмей.
Анама етме, гьейлер,
Кёбюсю заман етмей.

Йыллар, аямай ону,
Чёкючдей янчгьан туюп.
Айда бир гелмей кьалсам,
Тура кьарсалап-гююп.

Кьуванчы ёкь кьангьанча,
Кьайгьысы-дерти терен...
Ол бир керен янгьанча,
Мен яллайым минг керен.

Ишим де тюзсюн отгьа!
Муна бюгюнден башлап,
Машинни салып хотгьа,
Бары да затны ташлап,
Етип барып алгьасап,
Ёл кьаратмай бозартып,
Анамны гёнгюн алсам,
Дюнья малындан артыкь!

* * *

Бюгюн паспорт аламан,
Турмай мени сёйлетип,
Атымны арты булан
Яз чы шунда миллетим.

Гьар кимни миллети бар –
Болмай эки миллетли.
Халкьыны келпетидир
Асиллени келпети.

* * *

Миллетим таза кьумукъ,
Тюзде тувгъан талайым.
Не яхшылыкъ, не къуллукъ
Этип гёнгюнг алайым?

Кьумукъ тилде кьумукъча
Сёйлеп гелгенбиз, герти.
Къаймакъ булан къалмукъ
чай
Ичгенбиз гъар гюн эртен.

Орта болгъан кьумукъ тил
Гъар миллетге абурлу.

Кьумукъну лап да асил
Хасияты – сабурлукъ.

Кьумукъгъа гелген гирип
Нечелер тилек булан.
Англамасакъ да тилин,
Анладыкъ юрек булан.

Юрек дертден толса да,
Ачув-оьчден толмагъан.
Не хатабыз болса да,
Миллетчилик болмагъан.

* * *

Сагъа абурум етмей –
Кёп яман мердешинг бар.
Миллетлени сан этмей
Сёйлеме не ишинг бар?

Нечик кьоймайым бёлмей
Сёзлерин сен саякъны!?
Гъар миллетде бар сендей
Итлер эки аякълы.

* * *

Айтылгъан сёз – атгъан окъ,
Тюз тиер тюзлеп урсанг.
Сёзюнге багъана ёкъ,
Артына чыгъа бусанг.

Сёзлени сёзге тагъып,
Кёплер гёре чарасын.
Тек бола йыллар чакъы
Сёз булан иш арасы.

* * *

Айтылгъан сёз еринде
Ерленген атгъа тие...
Тюшюп битмей эринден
Сёз неге къайтма сюе?

Гёз тийгенми экен сёзге,
Сёз къарсалай, сёз яна?
Неде бармы экен оьзге
Башгъа тюрлю багъана?

Сёз агъыла сувлайын
Жыйынларда, бир къара.
Гъар гюн сайын, ай сайын
Сёз учуз болуп бара.

Аврувгъа эте эди гёз,
Сёзлерден гъайкел язып...
Кепсизми экен эркек сёз,
Йыл сайын бара азып?

* * *

Намус-ягъдан гючлю зат
Бармы экен бу яшавда?
Сав сёз, эркек хасият
Оьлмес бугъай биз савда.

Бугюнгю гиччи яшлар
Йылдан-йылгъа бой сала,
Гъайсыз яшлыгъын ташлап,
Элни авурун ала.

Биз гөрмейли, ким гөрер
Яшланы терс абатын,
Олар бизден уйрене
Аталаны адатын.

Яшавгъа чалып этек,
Бизден сонг гелгенлеге
Намус-ягъ къоюп гетсек,
Ялгъан, биз оылген деген.

* * *

Яшавда тюзелмей иши
Адашып, абдырап, адап,
Гишисиз къалмасын гиши,
Адамсыз къалмасын адам.

* * *

Тарчыкълар тамагъыма
Тыгъылып гелген заман,
Аркъамны таямагъа
Къурдаш болмаса яман.

* * *

Къайсы якъгъа къарасам,
Гёзюме яшлар тие.
Къайсы яшгъа сорсам,
Докътур болмагъа сюе.

Докътурлар йылдан-йылгъа
Кёп бола, арта бара.
Тек буса да ажжалгъа
Табулмай ахыр чара.

* * *

Гюнлер гюнге ошамай,
Айлар ошамай айгъа.
Аз къалгъанда яшама
Башымны баса къайгъы.

Къысмаат къысымгъа къы-
сып,
Кюрлюк гетген юрекден.
Яшлыгъым языкъсынып
Къарай магъа арекден.

* * *

Адатда гелген кюйде
Уллу адамгъа абур эт.
Улдулар булан бирге
Гетегендир берекет.

Анасы артыкъ гёрген
Гиччиге де абур эт.
Яшны сеси бар уйге
Гелегендир берекет.

* * *

Къартлыкъны югю авур...
Абур этип, сёз айтып,
Гёнгюн алсам – шо дарман.
Къартлыкъгъа этген абур
Магъа да гелер къайтып,
Менден тувгъан яшлардан.

* * *

Телжибин уя болуп,
Тербенип кьалгъан халкъым:
Биревлер юрек толуп,
Биревлер сейлей ялкъып.

Кёрде сюегин кьоймай
Бир заман оьлгенлени,

Тек терсин айтып болмай
Орнуна гелгенлени.

Гетген-гетгенни башын
Сёйлеген чакъы шашып,
Къарасакъ яхшы эди
Сайлагъанча ойлашып.

* * *

Къуллаар къоллайгъан девюр
Къалгъан бизден арекде.
Буса да авур тартып,
Къуллукъ таймай юрекден.

Оьрден айтылгъан сёзге,
Яман тийсе де бизге,
Уьйренгенбиз харс уруп,
Атылып эре туруп.

* * *

Бир гёзел, бир тамаша
Эзивюнгнию ачыгъы...
Къарап юрек талаша,
Гъасиретлик ачыгъып...

Не намус ёкъ, не эдеп
Шу мюгълетде санымда.
Гъислеримни югенлеп
Болсам, артыкъ жанымдан.

Мен гъассимен, сен пысып
Токътагъасан алда лап.
Тартып белингден кысып
Къояйымы къучакълан?

Арты не болур, арты?
Артын ойлагъан ярты.

Супуяханым БИЙБОЛАТОВА

Супуяханым Бийболатова Хасавюрт районну Къазма юртунда тув-гъан. Юрт школада орта школаны битдирген сонг, Хасавюртдагъы З. Батырмурзаевни атындагъы педучилищени, сонг Дагъыстан пачалыкъ университетни рус-дагъыстан бѐлюгюн битдирген. Кѐстек орта школада къумукъ тилден ва адабиятдан дарслар юрюте.

Супуяханым Дагъыстан республиканы билим берив тармагъыны отличниги, «Йылны учители» деген конкурсда биринчи ерни алгъан. Россияны Президентини савгъатына ес болгъан.

Супуяханым Бийболатова бир нече шиъру китапланы автору.

Бу йыл Супуяханым Бийболатовагъа 70 йыл тамамлана. Биз «Тангчолпан» журналны охувчуларыны ва редсоветини атындан Супуяханымны юбилеи булан къутлай туруп, огъар къатты савлукъ, узакъ оьмюр ёрап, охувчуланы юрегине сингип къалардай, янгы-янгы асарлар яратмагъа насип болсун демеге сюебиз.

КЪУРДАШЛАРЫМА

**Яваш– яваш заман бара айланып,
Биз кѐп суйген девюр энни арекде.
Тек ябулгъан яра ймик сызлайгъан,
Алдын заман зенгин къагъа юрекде.**

**Биз кѐп суйген адамланы кѐбю ёкъ,
Аллагъ оьзю ахыратын тюзлесин.
О вакътини излей бизин юреклер,
О заманлар бизин къайдан излесин?!**

**Излесе де, бюрюш бетли, акъ чачлы,
Бизин олар таныма да танымас.
Арив-арив заманланы ийсин
Гелтирелер бизге язбаш, исси яз.**

Гёзеллигин гёрсетсе де язбашлар,
Гёзлерибиз къайтгъан бизин эртеден.
Яшланы да оьсген энни яшлары,
Къарт болгъанбыз, къурдашларым, гертиден.

Амма юрек гьеч истемей къартлыкъны,
Алда йимик яшлыгъына гьасирет.
Огь, къурдашлар, болса эди бир имкан,
Яш йыллагъа гене къайтма бир тирет.

ТЮШЮМДЕН СОНГ...

Тюшюмден сонг тюшдю эсге яшлыгъым,
Лайла йимик оьз Мажнун излейген,
гюнлер сени гьар минут, гьар сагъатда:
«Гъали гелип къалажакъ!» – деп гёзлейген.

Тынышымны генг алмагъа къоркъагъан,
Сен ёкълукъну билсем оьлюп къалардан.
Излейгеним сени чыгъып къырлардан,
Оюм булан къакъалардан, ярлардан.

Эсге геле авуртагъан юрегим,
Ойлайгъаным: «Ким эшитер сёзюн», – деп.
Бары затны унутмагъа рази эдим,
Бир къарасанг сен, суюгеним, гёзюме.

Къарт болгъанман, йыллар сувдай акъгъанлар,
Сюегенлер телефонлар уьстюнде.
Имканлыкълар о вакътиде болмагъан
Борчлу эте энни мени кюстюнме.

Бир сёйлеме бир-биревге кюй болуп,
Билген бусанг, сюегенни мен сени.
Аллагъ язмай, болагъан чы гьеч зат ёкъ,
Болар эдинг деймен дагъы, дагъы да
Сени суюп гюйген къызны суюгени.

22.03.16

ДЕРБЕНТ ШАГЪАР

Дербент, Дербент – элни къыбла къапусу,
Эки минг йыл къапунгдан ким гирмеген.
Дагъыстанда ёкъдур эки адам да,
Сендеги бу аривлюкню гёрмеген.

Зор къаланы барулары кѐп керен
Гъужумгъа да, давлагъа да тарыгъан.
Гъар девюрде алышынгъан халкъларынг
Давлар-шавлар булан гъаман арыгъан.

Нарын-къала – къалаланы бийкеси,
Къарагъанлар тамашагъа къалагъан,
Къапуларынг бегетилсе, душманлар
Бири сама ичге гирип болмагъан.

Гъамамларынг гъюрю къызлар киринген,
Гъюмюш сувунг ер тюрбюнден ёл алгъан.
Зинданларынг, эркинликте гъасирет
Шаирлеринг оз ичинде кѐп болгъан.

Генг барулар эки атлы сыягъан,
Шишалары тюрлю ренкли терезе.
Бир ягъында зорба тавлар яп-яшыл,
Аякъ тюрде генг денгизинг перезе.

Дербент, Дербент...Чилле ёлну карасы,
Тюелери, аты сенде ял алгъан.
Баш къапунг ва Орта къапунг, Къыркъларынг
Къумукъ якъдан гелгенлени сыйлагъан.

Денгиз булан тав къысыкъда ерлешген
Дербент сенден гѐзел шагъар ёкъ элде.
Халкъынг сени ятгъан, тургъан гъар эртен
Къынгыр къылыч, хынжал булан гъар белде.

Узакъ йыллар гѐрмей турдум озюнгни,
Канзилеринг санамадым кѐп заман.
Гъали буса гъайран болуп озюнге
Макътав йырым сююнчлюкде язаман.

Нечик алив бары еринг янгыргъан,
Алда йимик ичинг толгъан къонакълар.
Шагълар гелип олтурса да тахында
Гъали энни уялмасдай гъаллар бар.

Нар тереклер гъар орамынг безеген,
Къызыл нарлар биразлардан бишежек.
Сагъа тегин Нарын-къала демеген
Насиплидир, сени ичингде ишлежек.

КЪУМУКЪ ТОПУРАКЪ – КЪУМУКЪ ХАЛКЪ

Къумукъ халкъны тарих сеси бек терен,
Къумукъ халкъны эс тапгъаны кѣп эрте.
Къумукъ халкъны «Биз барбыз!» – деп билинген
Тарх сеслери чыгъып геле гъар гентден.

Къумукъ халкъгъа бирлер халкъ дей «гѣчювиол»,
Бирдагъылар – Енисейден гелген дей,
Тюрк халкъланы бир бутагъы болгъангъа
Ондан гелип орунлашып къалгъан дей.

Гертиликни ачмай булай бир ой да,
Гъар оюнда янгылыш бар буланы:
Унуталар, биз яшайгъан бу ерлер
«Камерлени» ана эли болгъанны.

«Кам – эр» – десенг, таныш тие къулакъгъа...
«Къум эрлер» деп англай ону алимлер.
Улдуланы сѣзлерине тынгласакъ,
Бу халкъына толгъан болгъан бу ерлер.

«Къум» ва «эрлер» – эки тамур, эки тютп
Овзлер сѣйлеп тура ана тилинде.
Гелгинчилер бу эллерде ким бола?
Кимлер буса, тувуп оьсген еринде!

«Киммерийцы» дей булагъа греклер,
Къара денгиз, Кавказ, Эдил ягъалар.
Бу халкъланы ери болгъан деп айта
Бизден уллу кѣпню гѣрген агъалар.

Месопотам, Индий ва Рим якълагъа
Етишгенлер давлар булан бу халкълар.
Бютюндюнья хозгъалышгъан девюрде
Янгыдан да Эдил бойгъа къайтгъанлар.

Ондан сонггъу Каталаун къыргъында
Къун пачалыкъ болмагъандай тозула.
Венгриягъа ерли Кавказ бойлардан
Хазар деген пачалыгъы къурула.

Сав Гюнтувуш Европагъа танылып,
Тюрк тилге хас руниканы яратгъан.
Маданият чыгъып олай оьрлеге
Сав дюньяны тамашагъа къаратгъан.

Хазария – Эдил булан Анадол,
Оьзенлени тѣбен боюн бойлагъан.
Къумукъ халкълар тюп болмагъан бирдокъ да,
Янгылыша, олар ѳкъ деп ойлагъан.

Семендер деп тахшагъары булангъы
Хазария таныш бары ерлеге.
Маданият якъдан ювукъ бу Иран,
Византия, Армения элlege...

Мундан сонг да заман нече айлана...
Арап охув булан тола бу янлар.
Хазар элни ер юзюнден тас этип,
Башгъа кюйде оьмюр сюре инсанлар.

Не болса да, къумукъ къавум оьлмеген,
Аты ону нече тюрю болса да.
Гѳчювюлде ортакъчылыкъ этсе де,
Башгъа ерде эллер къуруп къалса да...

Алмагъанман хабарымны бош ерден:
«Аруланы сезе гелген ...сѳз» шагъат.
Огъ, боласан, бош заманым бир узакъ...
Барысын да тизип язма парахат.

сент.-окт.. 2021 й.

МИНКЮЛЛЮЛЕР, МАКЪСУМАНЛАР САВ ЧАКЪЫ...

Асхартавгъа тенг гелеген батырлар
Яшагъанлар гъар заман да Къумукъда.
Неге тюгюл Къумукъ тюзю елеме,
Еликгенлер кѳп болгъанлар ювукъда.

Минкюллюдей уйде тувуп, къырда оьсюп,
Кѳп уланлар билген сырын давланы.
Гъатта къызлар, Макъсумангъа ошайгъан,
Тартынмайлы кѳп-кѳп сезген явланы.

Макъсуманым йылкъыларын оьзю ес
Къыркъ да нартгъа бирин сама бермеген.
Къыркъ нарт ону амаллары болса да,
Оьз атларын янгыз оьзю ерлеген.

Къыркъ нарт огъар Къарткъожакъны бакъдыргъан
Йылкъылары гъайдап алай алсын деп,
Енгилмейген шулай жагъил къызыяшгъа
Бирден-эки пелекетлер салсын деп.

Къарткъожакъ да башлап огъар утдургъан,
Хырын берген кыызгъа огъун тийдирмей.
Макъсуманым атына уруп оьлтюрген,
Языксынып, анажанын гюйдюрмей.

Мюкюр болгъан эрлигине ону кыыз,
Гъилла булан утгъан артда Къарткъожакъ.
Бир-бирине пай бермейген кыыз-улан
Къургъан дейлер бал-къашыкъдай бир ожакъ.

Муна, шулай бырынлардан Къумукъну
Геле тургъан йырлары оьз халкъыма.
Къоймажакълар эсделиклер, мен билсем,
Къумукъ халкъны эсен тайма, къалгъыма!

Къумукъ халкъны тюзлюклери, ерлери
Кёп эшитген шулай бырын йырларын.
Минкюллюлер, Макъсуманлар къоругъан
Къумукъланы ичлерин ва къырларын.

МЕН ТУВГЪАНМАН...

Мен тувгъанман етти йылдан дав битип,
Къар явагъан Устьюнлюкню гюнюнде.
Тюшюмде мен давлар гёрсем къоркъаман,
Титиреймен: «Дав», – дегенде тюлюмде.

Бек къоркъаман мен бир сёзден «дав» деген
Давлар битип, етти йылдан тувсам да,
Оьзюм давда болуп тюшлер гёремен
О тюшлени, яллап, ари къувсам да.

«Дав» деген сёз ачытдыргъан анамны.
Къоркъув менде булай къалма не биле?
Яда беш йыл ичген эмли сют булан
Тамурлардан тамурлашып о геле.

Тогъузунчу май гелгенмен дюньягъа,
Шат гюн о гюн, булай алып къараса!
Халкълар о гюн тас этгенин бек излей,
Тувмас эдим о гюн, магъа сораса.

Шатлыкъ недир? Дёрт йыл давлар болгъан сонг,
Сююнч недир, азизлер ёкъ болгъан сонг?
Дав майданда: Керчь бойда я Къырымда,
Гереклери гери къайтмай къалгъан сонг?

Уллу болмай, бу ерлерин билмедим...
Сююне эдим Уьстюнлюк гюн тувгъангъа.
Гъали буса, гъар ананы ойлашып,
Гъар ананы яшын эсге алагъан...

«Неге оьзюм бу къарлы гюн тувгъанман?» –
Деген ойлар яман кыса тынышым.
Давлар алгъан азизлерин ойлайдыр
Мени о гюн къутлайгъан гъар танышым.

Мен дав битген гюнде неге тувгъанман?
Тенгир магъа неге булай гюн берген?
Ябуш деме сюймейми экен Яратгъан
Халкълар булан дав байрагъын гётерген?

«Дав» деген сёз адамланы авзунда,
«Муна, бола, давлубазлар гъазир!» – дей.
«Дав битгени етмиш алты болажакъ,
Рагъатлыкъда турайыкъ, » – деп сююнмей.

Дазуларда азизлери бирлени,
Украина боюн тутуп сыйышмай!
Гъей, адамлар! Давгъа къаршы турайыкъ!
Бизге булай рагъат болма кыйышмай!

Къой ойлашсын, сюегенлер давланы,
Не кыйынлар гёрюп давдан оьтгенни!
Ер юзюне токътамайгъан бу давлар
Гъар-бир ерде не яманлыкъ этгенни,

Шагъарланы къалгъан топлар тубюнде,
Сав юртланы ер юзюнден тас болгъан,
Агъюлени, бир эрен де къалмагъан,
Гъар бир уьйню зар-зигерли яс болгъан.

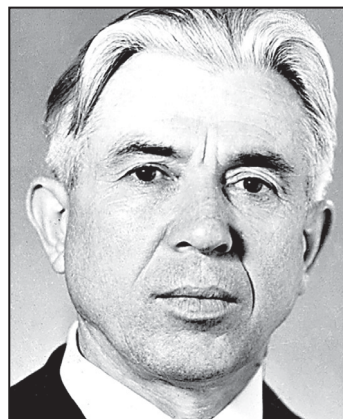
Неге хари, мен булай гюн тувгъанман,
Болмайгъан сонг къаршы туруп давлагъа?
Аллагъ оьзю гёрсетмесин о гюнню
Азизлерим къуршалардай явлагъа.

Гъей! Дюнъяны ер-ердеги халкълары!
Барыбыз да Дюнъябызны сакълайыкъ.
Тарыкъ тюгюл инсанлагъа гене дав
Бирче болуп, давсузлукъну якълайыкъ!

Проза

Ибрагим Керимовну 100 йыллыгына

Ибрагим КЕРИМОВ,
Дагъыстанны халкъ язывчуну

Дагъыстанны халкъ язывчусу, Уллу Ватан дауну ортакъчысы Ибрагим Керимов «Гёргенлерим – билгенлерим» деген ат булан эсделик китап язган эди. Шону къольязыв кююнде бизге редакциягъа гелтирип: « Шулар бир ерде де чыкъмагъан, шуланы журналда берип тургъанынгны сюер эдим», – деп, топланган къольязывну къолума тутдурду. Къысгъа-къысгъа, биринден бири къужурлу эсделик хабарланы заман-заманда журналны бетлеринде берме де бердик. Амма бу йыл пагъмулу язывчубуз, алимибиз, муаллимибиз тувгъанлы юз йыл битегенликни гёз алгъа тутуп, ону эсделиклерине къошулуп, ону оъзюм де бир дагъы да эсге алып: « Бизин оьтесиз саламат, сыйлы адамыбыз, сен даим де бизин булансан, сени язганларынг халкъыбызны хазнасында да, гележек наслуланы эсинде де даиман яшажакъ!» – демеге сюебиз.

УЛАННЫ НАМУСУ

Бу базаргюн къарайман, согъан-самырсакъ сатагъанланы сыдырасына эки янгы къатын къошулган. Бири кюлтюс исси явлугъун лап мангалайына тартып байлагъан, я къашлары, я гёзлери гёрюнмей. Бир затдан да аварасы ёкъ, алдына къарап тура, гёзлери де согъан чачларында, самырсакъ сабулукъларында. Бириси башын ярты ачгъан, юккъа напти явлугъуну эки де буччагъы да инбашларындын таба алдына салланган. Къыркына тармаша тура буса ярай, отуздан чы нечик де оьтген.

– Бизин юртда болгъан затны гиши эшитмесин, эшитсе де гёрмесин, – деп башлады непти явлукълу...

Эни мен оъзюмню сёзлерим булан язаман. Сёз башлагъан къатынны там хоншусу Бикабайны биргине-бир уланы Тулпархан армиядан къайта, офицер деп кьойма да ярайган даражагъа чыгып – старший прапорщик болуп геле.

Ари-бери айланып, ай да битгинче къатын алайыкъ деп къарышалар. Я бир йыл сама ишлейим, барны-ёкъну гёрейим деп тилей. Къайдагъы затдыр! Ахыры да эп излеп, юртагъы къызланы оъзю ушатагъаны ёкъ деп тутта. Нега кепингни бузасан, башгъа юртдан табарбыз деп, излеме башлай дос-къардашы танышы-билиши. Воллагъ, тапма да таба! Хоншу юрта биревлени уъч къызы бар экен, инг гичиси де алтын бюртюк йимик зат экен. Ёлдашлары суйреп буса да гёрме де элте. Къаркъарасы яхшы толуп да битмеген бугъай. Бир жыйнакълыкъ бар, бир жагълыкъ бир! Чартлап бара тура – ярылып-атылып гетме бола!

Тулпархан къызны ушата. Аты да арив чю нечакъы да. Тахбийке! Тахта олтуруп, къолларынгни да якътюплерине таяв этип къарап турмалы тиштайпа!

Арачылар гючлю халкъ! Воллагъ, тилге де уста профессор чакъы да, адам аралыкъланы да англай къадиден де бек! Уъстевюне энгивсюз хасияты да бар чы барыны да. Муна шо тайпа – бирев де тюгюл, залим югюрюк уъч къатын – арагъа тюшюп, бир ай да гетгинче той болмадымы дегин!

Тулпархан да алай жанталышып айланды чы. Къатыны болмакъ – о башгъа яшав, бир канзиге гётерилмек, женнет болмаса да, шогъар ювукълашмакъ... деп айтып эшитген нече керен де. Армияда къуллукъ эте туруп механиклер гъазирлейген кураланы да битдирген, техниканы да англай оъзю этген затны йимик. Ишлер колхоз да, сююнюп – къуванып яшар. Бир-бирде бютюнлей башгъа план къура. Савболлашагъанда полкнун командири! «Ондагъы яшавну ушатмасанг, къайтып гелирсен, офицер къуллукъ да берирмен, уягълюнг болса, айры уый де берирмен. Сюйсенг ер алып, янгы уйлер ишлетирсен. Кёмек этермен...» – деген эди. Барыр къайтып, Тахбийке медсестра экен. Огъар да иш табулур армияда, яманмы. Абама гъар айда акъча салырман деп ойлаша.

Той болду – битди. Гюнню узагъында ёлдашлары да булан бир къурдашында йыбанып – къуванып тургъан Тулпархан заввал гече ортада гелинни янына гирди. Сююнген, арив кеби де бар гиши орусча сорашды:

– Здравсте, Тахбийке, – деп, къырыыйна барды.

Гелин я саллангъан башын гётермеди, я жавап бермеди. Къолундан аявлап тутуп тургъузма къарагъанда да тербенмей, тартынып токътады. Башындан лап сакъалына ерли саллангъан бир аламат арив атир ийис гелеген яшыл омузду гюлмеллисин гётерсе, оъмюрюнде оъзю гёрмеген къыз.

– Сен кимсен? – деп ажайып болуп, артгъа тартылып гетди улан.

– Тез унутгъансан атымны. Тахбийкемен.

– Багъ! Бир ожакъда эки Тахбийке болмас чы! Мен гёрген къыз Тахбийке тюгюлсен чи сен! Ол оъзю къайда?!

– Менмен Тахбийке.

– Тулпархан адамакълыкъдан сёйлеме сёз табып болмай. Къызгъа тикленген кююнде. Эрши къыз. Оъзю гёрген Тахбийкеге ошайгъан бир ери де ёкъ. Айрокъда бурну: онуки тюз гелип, бираз чююлген эди, мунукини битеген ери къыргъыйныки йимик тёбен бакъгъан, орталыгъында гиччирек буса да тонкъусу да бар.

– Арив къыз, тилеймен, айт, кимсен? Гъали тюгюл мен сени гёрмегенмен. Инг уллу сююнчлю гюнюмде бу не оюндур! Мурадынг неدير!

– Мен Тахбийкемен!

– Ахырынчы гезик баш уруп тилеймен, кимсен айт, – деп, гиннигине ерли икрам этди улан.

Жавап болмады.

– Алайса эсги адат булан сени буссагыат терезеден атаман! – деди Тулпархан. Къыз гъуя салып йылап йиберди.

– Бир керен биябур болдум атам-анамны яманлыгындан, энни сен де бир-дагы биябур этме, – деп, адамны языгы чыгъардай, гёк бёрю йимик улуду.

– Я башгъа болгъан зат ёкъ бугъай чы гъалиге! Тюзюн айт. Дагы да нечик тилейим!

– Мен Тахбийкени уллусу къызардашы Жавгъанатман. Биз уьч барбыз. Тахбийкени юртда алма сюегенлер кёп, орнуна сени йибереийк. Гиши юртлу да дюр, баргъан сонг амалы бармы алмай, той да этип, уллу харж да чыгъарып тура чы, Аллагъ буюрса, батып къалырсан деп йиберген мени, – деп, бирден-бир бек йылап йиберди къыз.

Тулпархан къыргъа чыкъды, ойлаша туруп абзардан ари-бери айланды: къызны бир гюнагы да ёкъ. Хорлама, биябур этме ярамас. Озьюню насибин Жавгъанат да табар, языв язгъаны магъа да тюшер... Абай къатынны чакъырып, къызны атасыны ожагына алып бар деди, бармагы булан да тиймегенине де ант этди.

Гечени юхусуз йиберген улан эртен халкъ хозгъалгынча туруп авлакъдагы трактор колонгъа механик болуп гетди.

АЮВ

Бизин асгерлер алгъа юрюйген сююнчлю гюнлер. Къыйын разведкадан янгы къайтып, юхлама ятгъанбыз. Танк корпусну штабындан къувун гелди. Тез етишме тарыкъбыз. Уьч минутдан гийинип ёлгъа тюшдюк. Себебин билмейбиз, корпусну разведкасы да, контрразведкасы да бирлешдирилген, башын да да полковник. Етишгендокъ уьстуне гирме къойдулар.

– Танк армияны командующийи генерал Катуконну буйругъу, болгъан чакъы тез бир бек агъамиятлы затны мекенин билме тарыкъбыз. Къыркъ-элли километрлер алда фашистлер Перевоз деген озенге янгы кёпюр салгъан. Разведка самолётлар гёрюп, суратын да чыгъарып алып гелген. Сонг гёрсетирмен. Душанлар авлия тюгюл чю, янгы кёпюр олагъа негер тарыкъдыр. Беш-алты километрлер ариде шо Перевоз озенде оланы эки юз метр узунлугъунда гетген йыл этилген кёпюрю бар. Керпич чи къайда, такъта сама къолланмагъан бир оринде де, къуру темир булан бетон. Сонг да кёпюрню генлиги он эки метр бар. Танклар сама уьч, гъатта дёрт тизирив болуп да юрюме ярай. Янгы кёпюр буса, багъаналары, тиревлери чи яхшы гёрюнмей, бютюнлей такътадан.

Танк корпусну командованиеси ойлашагъан кюйде, душманланы янгыз бир мурады болмагъа ярай: узакъ къалмай ювукъ-арада ерлешген Алтынчы танк армиясын бизге бакъдырма сюе. Шо заманда танк дивизиялары, олар дёрт бар, броневиклери, топ-миномёт батареялары гючлю эсги кёпюрден, яв асгер дивизиялары буса, олар сегиз бар, янгы енгил кёпюрден янаша юрюп, бери янгы кёп тас этивсюз чыкъма болажакъ. Тек бары затны мекенли билме тарыкъ: бютюнлей агъач кёпюрмю яда темир къатышмы, узуну – генги нече метрдир, яшырылып салынгъан атылтыв алатлар бармы, къаравуллары кимлердир, нече бола, нече сагъатдан алышына...

Янгы кёпюрге гечеорталарда етишдик, уьстюне бармай, бир уьч юз абатлар ариде отуз-кьыркь абат аралыкь кьююп яшындыкь. Гезик булан кьаравул этип, танг кьатгьынча юхладыкь.

Ярыкь болду, гьонтувуш айрыча арив шавлаланды торламалардан кьарадыкь: кёпюр тувра алдыбызда, шагьра ёл, гертилей де янгы, кьаравуллары ёкь, ари-бери оьтегенлер де гёрюнмей. Оьзенни бери ягьасында боя-бой яхшы билинеген, тапталгьан – такьырагьы чыкьгьан арба ёл бар. Онда арекден арты-артындан гелеген эки юк машин кьаршыбыздан оьтдю.

Кьушлукь, тьуш болду, экинни, маркача болду, янгы кёпюрден арба, машин чи кьайда, бирев сама я бери, я ари янгьа чыкьмады. Ахшам болгьунча тикленип турдукь, кьаравуллар гечелер саладыр деп ойлашдыкь, амма ясынамаз болду, гечортадан оьтдю, кёпюрню ювугьуна да бирев де гелмеди.

Бирибиз кьаравулда кьалып, экибиз кёпюрге бардыкь. Бери башын тергеген сонг сьуйкелип ари башына да чыкьдыкь, балики, чет ерлерине яшырылып атылтагьан затлар сама ёкьму деп, тьюпге тьушюп де тергедик. Ёкь, тек не тамашадыр... Кёпюрню багьаналары бир ягьадан бары да илинме башбармакь чакьы ери кьалып бичилген, текаран юк болса авма гьап-гьазир, багьаналаны бичегенде тёгюлген агьачувакь – гьюр сама еринде.

Биз ойлашагьан кьюде, шу кёпюрню фашистлер эки мурат булан ишлетген: биринчиси, чапгьын этип гелеген совет асгерлер, топлары, танклары шундан оьтегенде Ломп деп сувгьа тьушежек, аз замангьа буса да кьалмагьал – булгьавур болажакь, адамларын, дав техникасын тас этме де ярай, экинчиси де, совет самолётлар герти кёпюр шу деп, тёбендеги бирисини орнуна бугьар бомба ташлап гетип кьалмагьа ярай. Балики, бирдагьы мурады бар буса да ким биле, уллу командирлер ойлашып тапсын. Биз буса, разведчиклер, дав тапшурувну кьютдюк.

* * *

Кьайтып гелебиз. Оьзенни боюндагьы кьамушлукь булан душманлар елеген ерден оьтдюк, совет асгерлени окопларындан чыгьагьанда буса бизин тутуп йимик штабгьа алып барса да, бир ерлеге телефон сёйлеген сонг гьарибизге кило чакьы аш да, бирер консерва кьутукь да берип ёлгьа салдылар. Сурсатдан да сьуюнюп, оьз эркинибизге уллу агьачлыкьны ягьасы булан гелебиз, кьаршыбыздан кьычырагьан, давлашагьан йимик авазлар эшитилип гетди. Шоссагьат яшынып, тынглап токьтадыкь. Не тилде сёйлейлер, эки-уьч сёзню сама таза эшитме, англама тарыкь чы. Артгьа тайышагьан душманланы бир бёлюгю агьачлыкьны четинде яшынып кьолгьан болмагьа яда ятлар десант салмагьа ярай чы.

Эки-уьч тьюгюл, он сёзню де анладыкь. Русча сёйлейлер.

– Бир зат болгьангьа ошай, барайыкь, кёмек этейик, – деди Тулатов.

Бириси ёлдашыбыз рази болмады. Мен Тулатовну якьладаым. Бардыкь. Шо саялы, башгьа, гечикмежекбиз, чалт юрюсек, шону орну болуп кьалыр.

Воллагь, савлай рота жьыйылгьан бугьай. Бары да бирче дегенлей кьычыра, гьариси бир насигьат бере, бирев-биревге тынгламай, сёз етме кьоймай, токьтатма сьуюп, акьырагьанлары да бар. Халкь аслу гьалда алаша тёлени алдында. Чали эшиги ачылгьан, эки-уьч абат бериде де сырты да, сомети де кьангьа батгьан, оьлюп сойралгьан ит. Тёлени ичинден буса бир жанны герен тыныш алып хоруллайгьан, заманда бир пышгьырагьан авазы геле.

Тулатов осетин агъачлыкъларда аз буса да гъав этген экен. Къыржанланы хасиятларын, турушун-юрюшюн англай.

– Инден арек тайыгъыз, – деди ол солдатлагъа.

– Таймаса не эте! – деп, эрнин-бурнун чююрдю бирлер.

– Инде аюв. Юхлап тура. Уянакъ уьстюбюзге чапма ярай.

– Ашажакъмы туруп? – деп мысгъыллады бирлер.

– Ашамажакъ, аюв адамны ашамай, амма къолу булан урма ярай, сойрал-тажакъ. Итни де уруп оьлтюрген, гёремисиз.

– Не этме тарыкъ дагъы алайса?

– Аювну инден чыгъарма тарыкъ. Бир ерине гиччи буса да яра салмаса, о чыкъмажакъ.

– Яраласа, аюв адамгъа чаба дей чи. Бизин юртлу гъавчу айта туруп эшитгенмен.

Туларов уягъа ювукълашып тергеди. Аюв юхлай, башы ари бакъгъан, бир къулагъы гёрюнюп тура. Тулатов халкъны бир якъгъа отуз-къоркъ абат ари тайдырды да, «савутларыгъызны атма онгарып туругъуз. Къулагъына уруп, мен аювну уядан чыгъараман. Уьстюбюзге чапмагъа ярай. Тек магъа тубек тарыкъ. Автомат гюлле огъар онча кар этмей къойма ярай», – деди.

Тубек булан уруп Туларов къулагъан тешди бугъай, аюв яман акъырып чапды, тёлени артына айлангъан душманындан да аварасы болмай, тувра тюз болду, бир мюгълетге токътап къарап, сыкъ тизирив болуп токътагъан халкъны гёрюп къоркъду, паравозну бугъасы ймик акъыра – оькюре туруп къачды.

БОЛАТ БАЛЖИБИН

Айтылгъан уллу озенни генги дёрт, узунлугъу минг эки юз чакъырым. Онг ягъы боя-бой дегенлей бийик къалын къамушлукъ. Гъар къамуш десенг билек базыкълыкъ. Муну гёрген ер ёкъдур! Ерли халкъ да огъар нагагъда къамушлукъ демей, къамуш агъачлыкъ дей, биревлер чи къысгъартып, агъачлыкъ деп де къоя. Гъали шо озен де, шо къамушлукъ да фашистлер елеген ерде.

Разведчиклеге залим къатты дав тапшурув берилген: йигирма беш – отуз чакъырым бойда къамушлукъну тергеме герекбиз: бошму яда ичинде яшырылып танклар, топлар, асгер бармы.

Гёрсетилген болжалда тапшурувну кютме бажарылмады, дагъы да эки гюн къалдыкъ, ахырынчы ярты сухарилерибиз булан да гюнегюн ачкъарын чыкъдыкъ. Къайтып гелебиз, ачгъа да лап ёрулгъанбыз, агъачлыкъда эсде ёкъдан ёлугъуп къалып, ябушгъан ашагъан эдик, о да тойдурмады.

Сегизинчи гюн тангда душманланы окоп араларындан гъаран-гъалгъайгъа оьтюр, бизин янгъа чыкъдыкъ. Юреклерибиз парахат болду, уйде ймикбиз. Тек, баягъы, ачбыз. Гиччи бир озенге етишгенде лимп деп бир зат эсиме тюшдю: йыл ярым алда мен шондан олай да, булай да оьтдюм. Инг башлап эсги аякъ кёпюр шагъат. Шо заманда сувну тувра уьстуне эки базыкъ къарагъай токъта аякъ гирмесдей аралыкъ булан янаша салынгъан эди. Гъали шоланы бири къалгъан, ёгъуну орнуна абат аралыкъ булан дёрт ерге уллу жапа ташлар салынгъан. Сонг ари ягъындагъы алаша уй, алдындагъы базыкъ эмен терек, ону да башындагъы эки къуш уя... Мекенли таныш ер. Воллагъ, ата юртум

Жюнгютейни гёрген чакъы болдум! Я Лексей агъавну ожагъы, чы шу арада, кѣп болса эки чакъырым ѓл бардыр, ондан таба гетме ѓл да бар. Лексей агъав турагъан ер юрт деме юрт да тюгюл, махи деме махи де. Отуз-къыркъ агълю болма ярай. О заманда бу ерлени фашистлер елеген эди, къарт булан бир кѣп къыйынчыкъда яшыртгъын ѓлукъдукъ. Барын берип къонакъ этди, аш-сув булан ѓлгъа да салды. Гъали чи дагъы да яхшы къаршылар – совет асгерлер бир айны ичинде эки областны душманлардан тазалагъан. Гирип бардыкъ. Уыйлерин таныйман чы, озен ягъада алтынчы абзар.

Бизге абур этип, янтайгъан еринден туруп сорашды. Алдын да янгыз эди, гъали де дюр бугъай: уый-эшикни кюю шолой. Тикленип къарап туруп, мени таныды да, чалт айланып йиберди, алдыбызгъа къурсакълы гиччи къазан булан исивю бошай турагъан картоп да, чоюнда биширилген, чапелек йимик юккъгъа эки арпа аш да салды. Озью ашагъан экен, бизге къарап сююнуп иржайып турду.

– Алдыгъызгъа балавуз бал салып болмайгъаныма къыйналаман, – деп талчыгъып, къайгъылы буса да, бек тамаша хабар айтды. Шону мен Лексей агъавну орнунда озюм болуп, ону чолакъ тилин де бираз тюзлеп язаман.

– Йигирма алты жибинни-жибин уяны бары къуллугъун да этип сакълай эдим, йигирма беши колхознуки, бири меники. Жибинлеге айтардай къуллукъ да тарыкълы болмай. Язда-язда жибин уяланы агъачлыкъны ичиндеги уллу талалагъа элтип сакълайман, къышда-къышда, къара гюзден башлап, уыйлеримни ювугъундагъы уллу бавгъа гелтирип къарайман. Колхоз гъар айыма он беш ишгюн яза. Яман тюгюл чю, бир де къыйналмай йылда юз сексен ишгюн къазанаман! Ашама да бола, воллагъ, гийме де бола, атлас опуракълар ала бусанг да.

Дав башлангъанда айдан да артыкъ парахат турдукъ деме ярай. Амма шо вакътиде, ким биле не бола, нечик бола деп, жибин уяланы агъачлыкъгъа элтип, алаша узун ярны артындагъы талагъа яшырдыкъ. Бирдагъы ай гетди, фашистлер районубузну еледи, юртлагъа ченгертки болуп ййылды. Эки эчким бар эди, бир гелгенде талавурчулар шоланы мююздерине кагъыз аркъан чатып, сюйреп гетдилер, экинчи гезик-ящик булан къышгъа къойгъан агъач гертмем бар эди – шону алдылар, учюнчю керен гелгенде, юлкъма зат табып болмай, къычыра-сѓгюше туруп гетдилер. Оъюгюз, ач гавурлар деп мен де къойдум. Къатмагъан булан не этип боламан!

Къысгъартып айтсам, гъасиликалам, фашистлер жибинлени тапгъан, къувуну гестапогъа етишген, уллу машинни кѓкюреги толуп солдатлар да, эки гиччи машин булан начальниклери де етишип гелген, инг уллусу Фурман деген майор болгъан. Жибин уяланы айланасын бек тындырыкълы тергеген сонг бирин ачма герек деген майор. Ким этме тюшегени мекенли айтылмагъангъа солдатлар бири-бирине саллап турагъанны гѓрюп, «Кукайлар, къызбайлар, тангала барыгъызны да фронтгъа йиберирмен!» – деп сѓгюше туруп, Фурман озю барып бир жибин уяны ача – шо мюгълетде артгъа багъып ташланып йыгъылып да гете. Бары да устьюне ябурулуп къараса, онг гѓзю шише бара, къап-ортасындан да саргъылт сув йимик зат агъа-ата балжибин лап бебейинден тикген!

– Гѓзюм гѓрмей! Не болуп къалды! – деп къычыра майор, амма кант этмей, солдатлар, интерофицерлер бар ерде осал болмай, чыдап тура.

Бебейи тешилген гёз гёреми дагъы! Бек кыыставуллу гьалда уллу докътор-лагъа алып гетелер. Машинге минген еринден.

Ол:

– Гранаталар ташлагъыз! Дарбадагъын этигиз! От салыгъыз! Яллатьгъыз! – деп кычыра.

Фашист урлукъгъа олай буйрукъ тюшюп турамы! Шоссагъат гранаталар булан бары да жибин уяны хараба эте, балагъа да, балгъа да ятгъан жибинлер чарасыз болуп, айланадагъы тереклеге кьонуп яшына.

Боп-бош яшиклени кьалагъы-солагъы булан яллатьп, ер булан бир этип гетелер.

Лексей агъав кьайгъырып авруп ята. Кьолайгъа кьайтгъанда кьоркьа туруп барып кьараса: жибинлер оьлген, гьуйген, тапталгъан, сойралгъан, уяланы орну, ана топуракъ олагъа кир гийген – кьап-кьара. Лексей агъав ярты янгъан тюпгючде де олтуруп, ятлар эшитер деп де кьоркьмай, агъы-агъы деп йылай.

Насипге елевчулер узакъ кьалмай кьача. Лексей агъав агъачлыкъдан жибинлерин излеме-жыйма башлай, айны узагъында юхусуз-ялсыз дегенлей айлана туруп, он жибин уяны янгыртып кьура. Кьартны айтывуна гёре, жибинлер ону таный, шоссагъат кьолгъа да геле болгъан. Он да жибин уя колхоз бавда алдынгъы еринде ерлешген.

– О гезик мен сыйлы кьагъруманланы май айны яшыл от ийис уруп турагъан балы булан кьонакъ этген эдим, бу ёл шо бажарылмады. Ай ярымдан айланыгъыз, – деди Лексей агъав савбол этегенде.

– Майорну иши не болду экен, билинмедими? – деп сорадым.

– Гестапода тилмач болуп ишлейген кьатын айтды, бир гёз булан ишлеп болмажакъсан деп, асгер кьуллугъундан тайдырып, Германиягъа йиберген деди. Итни бири ит эди, языкъ болмагъандыр кьайда барса да, сав кьалды буса, – деп, бир затны инжинип ташлайгъанда йимик кьолун силкди кьарт.

БИР ЙИМИК ЭКИ БОКЪЧА

Эки хоншу юртда эки кыыз бир йимик бокъчалар алды. Инсанат дегени адресин охуп, ким йибергенни билгенде бек тамаша болду. Кьойчуев Гебекден гелген. Армиягъа барагъан эркьардашы Хасайны узатагъанда кьырыйындагъы улан таныш болгъан эди. Арив битими, илиякълы, жыйнакъ, тюзю, кёп сёйлейгенин чи ушатмады. Хасай сигаретлер алма гетгенде аз-маз лакъыры да болду. Сёзге йимик ишге де югюрюк улангъа ошай. Гёремисен, эркьардашыннан гьали де кагъыз ёкъ, бу буса, гьай кьоччагъым, йиберип гелген. Бокъчаны ачып, кагъызны чыгъарды, булай да гёзел гёзлери де дём-дөгерек болуп, бишген кьара коканлагъа ошап кьалды: «Аявлум Гюлбарият, армиядан сагъа бек сагъынгъан, юрегимни толтуруп селпинеген саламымны йиберемен», – деп башлана эди кагъыз.

Гюлбарият кагъызны бокъчадагъы адресге де кьарамай ачды: Гебек болмай, ким йибережек! Охума башлагъандокъ алаамат ала гёзлери лавуллап, шоссагъат сёнюп кьалды, кьайтыкъ кьара кьашлары гётерилип эниш тюшдю, тюп эрнини буччагъы хабулду. «Инсанат, сен айып этерми экен деп

кьоркьа туруп язаман. Не этейим, юрегимни енгип болмадым, гёрюнгендокъ ичине гирип кьалдынг, бютюнлей елемейли де токьтамадынг», – деп башлана эди бу кагъыз.

Болагъан зат тюгюл! Гебек язмагъандыр! – деп, энни кьыз бокъчадагъы адресни охуду. Язгъан! Къойчуев Гебекден гелген! Кагъызны артына да къарады: онда да Гебек Къойчуев кьол салгъан. Иннемей язып да къоймагъан, ёнкюп, бир оюнлар-оювлар да этген.

Гюлбарият савлай кагъызны – эки тетрадь яныракъны дёрт де бети толгъан затны – къабунуп, кьарсалап охуду, башлап гьаран-гьаран гёрюнген гиччи-гиччи гёзьяшлары да бара-бара толуп-томалып агъагъан болду.

Уланны да, оьзюню де арасына сугъулагъан Инсанат деген ким экен деп, Гюлбарият излей туруп, юртну авуллерын гёзалдындан гечире башлады, уьчевню тапма да тапды. Бири оьр авулла етмиш йыллар болагъан кьатын – Инсанат бажив, экинчисине де бажив деп къойса да ярай – элли яшындан чы нечик де оьтген, уьчюнчюсю гезивчю Байтулалени кьызы – сегизинчи класны охувчусу. Балики, шагъардан юртгъа гёчгенлени арасында бардыр деп де ахтарды. Ёкъ. Гебек бир кагъызына да жавай алмады. Енгилмей эки де кьызгъа айда бир кагъыз язып тургъандан да зат чыкмады.

* * *

Армиягъа барагъанда бирче гетген Гебек де, Хасай да йыракъ гюн-тувушда заставада къуллукъ этип, бирче де къайтды. Хасайланы юрту ёл уьстюнде экенге ёлдашыны тилевюне гёре олагъа гирип чыгъажакъ болду. Баш мурады, озокьда, Инсанатны гёрмек эди. Гёрдю. Вая, не бек бадырап, марсайып къалгъан! Гебек айрокьда эс этген зат тымырсыкъ кёкюреклери болду: увакъ шатман чечекли капотун йыртып чыкма тура!

Хасайны атасы Магъти агъав авдарып ирк сойду. Дос-къардаш, авул хоншу да жыйылып, татывлу мажлис болду. Гебекни сувукъ-салкъын кьаршылагъан Инсанат да бел бувуп, учуп-саркъып айланды. Кьызгъа сю-юп-сукъланып кьарай туруп, Гебекни ашдан-сувдан да онча аварасы болмады, амма савбол этегенде, Магъти агъав айтгъан зат юрегин буз сукъгъандай сувутду:

– Айны йигирма уьчюнде, къаттыгюн, Инсанатны тою бола, сени, къулум, гьалиденокъ чакъырып къояман, вёре-вёре гелмей къалма, яда булай сёйлешейик – артындан машин йиберербиз, – деди.

Къайгъысыны гючюнден Гебек юртуна нечик етишгенин де эс этмеди, автобусдан тюшгендокъ буса «Инсанат болмаса Гюлбариятым бар чы, кимден эршидир, кимден ямандыр!» – деген ой кьаравлангъан юрегине нечик буса да тыгъылма къарады.

Магъти агъавлар йимик уллу жыйын этмесе де, Гебекни атасы-анасы уланын гёрме гелгенлени алай абурлап, болгъан кюйде кьонакъ этип турду. Уланны гёзю кьырда къалса да, Гюлбарият гелмеди. Артындагъы гюн Гебек кьыз ишлейген конторгъа бара, ол буса чыгъып геле туруп ёлугъуп къалдылар.

Хошгелди сама этмей, «Инсанатны кюю нечикдир?» – деп мысгъыллап кюлемсиреп, оьтюп гетди кьыз.

АЛДАТМАС

Озьге фронтланы билмеймен, амма бизде военный разведка бек гючлю, контрразведканы иши буса тийишли даражада тюгюл. Фашистлер хас школлаларында гъазирлеп, шпионланы бизин янгъа гъавадан ташлап тура, дивизияланы, корпусланы аралыкъларындан, уллу оьзенлерден, тав кысыкълардан да чыгъара.

Контрразведкада шпионлардан нече де уста кюйде сорав алып бажара, нечакъы четим затланы да уьстюн ача, амма онда разведкада йимик онгайлы айланып, дав савутлардан тюз атышып, алгъа чалт чабып, ери гелгенде буса къачып болагъан адамлар аз, шо саялы да разведка огъар кёмек этмеге герек деген хабар яйылды, арты булан оьрден бек кыставуллу буйрукъ да гелди. Совет асгерлени артына фашистлер шпионларыны уллу группасын тюшюрген, шоланы тутулгъан экисини айтывуна гёре, группада он эки адам болгъан. Ону гъали де табылмагъан. Балики, олар асгер бёлюкlege, партизан отрядлагъа сугъулгъандыр яди тылда инг герекли имаратланы, темир ёлланы, узун кёпюрлени, электрик станцияланы... дагъытмагъа гъазирленип турадыр. Тапма герек! Тутма герек! Ёкъ этме герек!

Биз, уьч, разведчик, жумалар булан юрюлген гючлю давларда бюдюремеген, айтылгъан армияны тылына гетдик. Армия алтмыш километрлик аралыкъда болат бару болуп токътагъан. Командующийи генерал-полковник «артгъа таймакъ» деген сёзлени просто лакъыр этегенде ким кьолласа да, жазаламай кьоймажакъман деп билдирген.

Уьстюбюзде ярлы сабанчы жагъиллер гиеген эгисув опуракълар, аякъларыбызда сай батмакълыкълардан оьтме болагъан, тобукъдан эниш багъып чюйрюлген нас резин этиклер. Инамлыкъ учун бирибизни инбашында авчу тубек. Гиши ёлугъуп сорап йиберсе, къайты буса да бир партизан отрядны излейбиз, кьошулма сюебиз – дежекбиз. Гъарибизни кьолтукъ кисебизде буса он эки атылагъан толгъан тапанчаларыбыз, этиклерибизни хончларында дёртер патыран обоймабыз. Намус тюшсе, юз сексен гишиге къаршы турма болабыз. Бу нече гюндюр агъачлыкъллагъа гиребиз, ташгъын сувлу оьзенлерден оьтебиз, кыраман авлакълардан айланабыз – гъалиге билинеген зат ёкъ.

Дёртюнчю гюн эртен агъач ягъагъа етишип, ичине гирмей базыкъ къаратгъай тереклеге таянып токътадыкъ. Алдыбызда узун-узун ачыкъ тала, ереринде алаша уьлкуюклер болса тюгюл, антгъа бир терек ёкъ. Аз заман ял алып, агъачлыкъ булан юрюбюз деп ойлашабыз. Уьч юз метрлер ариде бирев агъачлыкъдан тартына туруп чыгъып, айланасын тергеди де къайтып гирмели болду, тек гъёкюнуп токътап, папирос къабузурду бугъай, сонг тувра бизге багъып юрюп йиберди. Минутлар кьоюп биз де тербендик. Орталыкъда ёлукъдукъ. Йигирма яшындан оьте барагъан жыйнакъ къаркъаралы, ачыкъ юзлю лейтенант. Аякъларындагъы хром этиклеринден башындагъы бёркюне ерли-бютюн гийими чыт янгы. Нече де арив де ошай. Сигарет къабуздурагъан болуп токътатдыкъ.

– Ёлдаш лейтенант, гъеч сизге шу арада янгы кьурула турагъан партизан отряд ёлукъмагъандыр дагъы. Кьошулма сюебиз, экинчи гюн излейгеник, табып болмайбыз, – деди разведкагъа жаваплыбыз.

– Ба...а! Мен де оьзюмню дивизиямны излеймен. Ахыры да штаб он-он беш километр аридеги бир гиччи юртда экени англашылып, бара тураман. Госпитальдан гелемен, тюппе-тюз гетигиз. Оьзенден чыкьган ерде тогьайда чатырлар гёрюнюр. Сиз излейген партизан отряд, балики, шондадыр, – деп ёлун узатды лейтенант.

Бирев-биревге кьарагьанбыз, бир зат айтма да сюебиз, тек тынып токьтагьанбыз, тилибиз айланмай.

– Госпитальда ким ятгьан? – деп сорады ахыры да Тулатов.

– Мен ятгьанман, – деди старший сержант Антошин.

– Кьайтагьанда не гийип чыкьдынг?

– Чечген опуракьларымны гийип чыкьдым, тек жувулма да жувулгьан эди, итив де урулгьан эди.

– Лейтенантны опуракьларына буса гишини кьолу тиймеген, я жувулмагьан, я итив урулмагьан!

Энни мен де сёз кьошаман:

– Эсгилерин чечип ташлагьандыр, янгыларын гийгендир.

– Госпитальда янгы опуракьлар болмай.

– Гёрдюгюзю хром этиклерин?

– Танк бригаданы командири буса простой этиклер булан эди.

– Мени тапанчасына дамагьым чыкьды, кьобуру бет гёрсете деп айтма ярай...

Биз шулай сёйлей туруп, лейтенант хыйлы арек чыкьды. Кьайсылай барагьанын билейик деп, агьачлыкьга гирип тикленип токьтадыкь. Лейтенант бираз гетди де, сигарет кьабуздурагьан болуп, гёз тюбюнден айлананы тергеп, уьлкуюлюкге гирди. Гьазирине чонкьайма яда ятма герек-гёрюнмейген болду. Уьлкуюлюкню ари яны – агьачлыкь, эки километр чакьы юрюсенг-ташгьын сувлу оьзен, ягьасында от тирмен, дагьы да уьч-дёрт километр гетсенг Козловка деген гиччи шагьар, кьырыйында да эки районга да, темир ёлга да ток береген электрик станция. Сонг не барны билмейбиз – онда болмагьанбыз.

Ел тамурлары булан авдаргьан терекде олтуруп ойлашабыз. Биз билеген кюйде лейтенант гетген якьда асгерибиз ёкь алайса о кьайда бара? Госпитальда яп-янгы опуракьлар берме де кюй ёкь. Госпитальга ол бир-эки гюн тюгюл гийилмеген опуракьлары булан тюшмеге чи ярай, амма онда хром этиклер берилмежек, олар полковниклеге – генераллагьа да етишмей. Бир затлагьа шекленип, кьарангы болгьандокь, ёл ташлап, электрик станцияны ювугьуна бардыкь. Эки кьабат уьйлер. Кьарангыда узуну да, генги де тенг йимик гёрюне. Айланасы ат чабар майдан, орталыгьына табада бутакь-сатакьлы, япырагьы бюркевлю эки-уьч терек, тюбюнде де чи бир затлар бар, яхшы билинмей, столлардыр-скамейкалардыр деп ёрайбыз. Разведканы адатын этип, уьйлени алдын кьоюп, кьалгьан уьч де ягьында айры-айры ерге сингип ятдыкь.

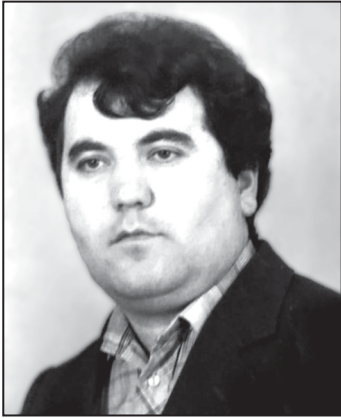
Гюз янгы башланып тура буса да, алай сувукь, тек тербенме-хытырланма сама амалыбыз ёкь: балики, биз гёзлейген гиши бирибизни артындадыр, эки гёзюн дёрт этип тикленип турадыр. Шулай гезиклерде гёз юмма да, тувра борчубуздан кьайры затны ойлашма да ярамай. Аста буса да заман гетип бара. Кёкдеги Етти юлдузну юрюшюне гёре танг кьата тура. Янгылыш болдукьму экен дагьы! Лап шо минутда уьйлени артында кьаравулда турагьан Тулатов чалт суюкеле геле.

– Уллу терезени гёзюню шишасын тайдырып, бирев станциягъа гирди! – дей.

Минут дегинче уьчюбюз де шо терезени эки де ягъында тамгъа таянып токътайбыз. Озью ичинде тура, ол уйлени атылтмажакъ, бомбаны станцияны инг герекли бир санына салып, огъар да резин аркъанны бегитип, кьыргъа тартансакъ, башын да онгай алып къабуздуражакъ. Эки-уьч минутдан станция атылажакъ, уйлеге де от тюшежек. Разведчик бир ерге баргъан ёлу булан къайтмай. Бу шпионну буса башгъа ерден чыкъма амалы ёкъ: кьолунда яллатма тюшеген аркъаны бар, сонг да бирдагъы терезени ачып, кьувун салмагъа негер тарыкъдыр.

Чычкъан хыбырлангъан чакъы да аваз болмады, терезеден эки бут салланды. Гъазирине тутмадыкъ, тюшме кьойдукъ, аякълары ерге тийгендокъ буса, онгдан да, солдан да эки де тирсегинден яман кысып тутдукъ. Талашма урунду, кьоябызмы! Антошин кьолларын артына авуртдуруп буруп бугъавлады. О шо биз гёрген «лейтенант» – фашистлени шпиону эди. Электрик станцияны атылтмакъ огъар берилген биринчи тапшурув болгъан.

Алим КЪАБАРДИЕВ
(1954–1993)

НАСИПЛИ БОЛ

(Повесть)

Ереван шагъарны вокзалында мен, терезе тюпде олтуруп, кыргъа къарап токътагъанман. Явмай явагъан янгур, бир де башгъа тюгюл, челекден кыуагъандан.

Магъа уллу генг терезеден шагъарны вокзалгъа бакъгъан уллу орамы гёрюнюп тура. Сыдыра болуп чачылгъан бир бойлу тереклер, янгурдан тоюп болмайгъан йимик, бир тамаша жанлы, кёкге оьзлени яшыл япыракъ япгъан бутакъларын гётерген йимик гёрюне.

Мен оьзюмню бир нече гюн Ереванда болувумну, ону аривлюгюню, халкъыны яхшылыгъыны гъакъында ойлашаман. Шо ойлар булан хыйлы заман олтургъанмандыр, бугюн гетип болмажагъым бирден эсиме тюшюп, юрегим бир тамаша пашман болду.

Эки сагъат олтургъанмандыр касланы алдында, тек гезигим етишгенче, билетлер битип къалды. Еримден туруп, залны ичи булан юрюдюм. Барып тилеймен, гъатта билет ёкъ! Амалсыз болуп, гиччирек чемоданымны да алып, кыргъа чыкъдым.

Чакъ бир тамаша алышынгъан. Янгур токътагъан. Арарат тавланы кършысында гюн де иржая. Яйлыкъ янгурну арты булан бир таза ва татли ийис шагъарда гётериле.

Вокзалны айланасында къарай туруп, мен бир уллу эшикни алдында токътадым. Шонда язылгъан: «Оър Советни депутатлары токътайгъан зал». Бираз заман токътап тургъан сонг, ичине гирип къарама токъташдым. Шону ичинде нечик адамлар бар экен, – деп ойлашаман. – Ювукъдан къарама яхшы деп шолагъа. Теберип уллу эшикни ачып, ичине гирдим. Ону ичинде онча адам кёп тюгюл. Оьзюм бир тарыкъсыз бу эшикни ачгъангъа онда олтургъан адамлар магъа къарагъанда, бек уялдым. Шоссагъат эшикни ябып, кыргъа чыкъдым.

Мени артым булан эшикни ачып бир арив, тек заманындагы кытын чыккы, озыне мен бир тамаша кыраганны эс этип, о кытын иржайды. Магъа ювукъ гелип: «Сиз мени сама излемеймисиз?» – деди. Мен бир тамаша болдум, айрокъда ону тешюнде бир нече орденни ва Оър Советни депутатыны белгисин гьргенде:

– Ёкъ! Мен биревню де кыдырмайман.

– Мен чи тура эдим сен мени излейдир деп. Мундагы мени кыурдаш кыатыным, – деп, бирден башлады шо кытын бир янгыз иржайывун бузмагъан кюйде, – поездге миндирмеге уланын йибережек болгъан эди, мен буса уланын гьрмегенмен, гиччи заманында гьрсем тююл, шо саялы эди мен сорагъаным. Гечип кьой, – деп, эшикге багып юрюдю.

– Токътагыз! – дедим мен, озымден ихтиарсыз. – Сизге бир зат тилеме яраймы?..

– Ярай.

– Мен эки гюнден Магъачкыалада болма герекемен, – деп башладым, гыран тыныш ала туруп. – Охувларыбыз башлана. Мунда буса билетлер ёкъ!

– Олай буса сен дагыстанлысан? – деп, шатланды о кытын. – Кыара да бу ёлугъувгъа, мен де дагыстанлыман. Буссагыат кыарайым! – деп, чалт гирип гетди.

Арадан аз заман да гетмей, шо кытын мени ичине чакыырды: «Гырангъа билет тапдым», – деп, ол креслода олтургъан сонг:

– Я, сен олтур, бирге гетежекбиз, – деп де кьошду.

Мен бир тамаша тартынып олтурдум, нечик тартынмассан, залны ичи бары да депутатлар! Адамлар – ише уьстюнлюкню гьрсетген, иш учун бир затны кыызгъанмай яшагъанлар! Гыкуматны гыар бир ишинде ортакчылыкъ этеген, халкъ оьзлени арасындан сайлагъан депутатлар. Мен буса киммен?..

Бети аз-маз бюрюшсе де, шо кытын яш гьрюне. Бир тамаша арив кыараву, итти, назик бурну, якълары магъа бир ерде гьргенде ймик гьрюндю. Ойлашаман! Кыайда!

Гетген йыл мен биринчи курсну битип, стройотрядда ишлей эдим. Шонда биз школаны битдирип, биринчи сентябрге яшлагъа ачгычланы бердик.

Шо заманда, школа ачылагъанда, шу кытын да шонда бар эди чи. Тюз! Тап озыю, лентин гесип, биринчи бу гирди школагъа. Ким дей эди хари огъар? Охув ишлер министрени заместители.

Мени бир де эсим алдатмагъан. Шо саялы да, мен тюппе-тюз токыташдырдым шо кытын ким экенни. Юрегимде чийлик кыалмасын учун, сорама да сорадым. Поезд тербенип, таныш да болгъан сонг, ол магъа соравлар бермеге башлады. Шонча да илиякылы ва сабур эди чи тавушу, сёйлеп тургъай эди деп, эсеме геле эди.

Мен озыюм яшайгъан юртну айтгъанда, ол магъа яхшы кыарады. Бети бир тамаша алмашынды.

Дагы сорап бермей, Зоя купеден чыккы.

Бираз заман тургъанмандыр терезеден кыарап, сонг ялкыдым, янтайып, китап охума гиришдим.

– Не китапдыр охуйгъанынг? – деп сорады Зоя, кыайтып купеге гиргенде.

– Чингиз Айтматов. «Тав-тюзлени повестлери», – дедим мен чалт.

– Яхшы китап. Мен шо китап янгы чыкыгъанда беш-алты керен сама охугъанмандыр.

– Да, яхшы китап, – деп, рази болдум. Айрокъда «Биринчи учитель».

– Билемисен, шо повестни де, объюмню яшавумну да мен кѐп керенлер тенглешдирип къарагъанман. Булай ачыкъдан-ачыкъ мени яшавума ошамаса да, тек бир зат бар бизин ювукълашдырагъан. Люйшен о повестде насипли деп ойлайман. Нечик къыйналгъан ол адам эски адатлар булан. Школа, шо яшлар, къызлар, нечик буса да билим алма сюеген. Сонг да Алтынай, артда академик болгъан.

– Сиз де шону йимик болгъанмысыз? – деп, чалт сорадым.

– Ёкъ, мен олай тюгюл эдим. Тек биревлеге биринчи учитель дюр эдим. Мени гѐз алдымда – бир юртда ишлейгенде, язып уйренген къатынланы шат сыпатлары, тек мен оланы шолай заманда къоюп гетдим, дагъы къайт-масгъа.

– Бийх! – деймен мен, – шоланы къоюп гетмеген бусагъыз, болма ярай, шо сизин яшларыгъыз да болур эди бирлери академиклер.

– Сен гъали де яшсан! – деп, Зоя магъа пашман тавушу булан, – сонг да билмейсен, не саялы мен къачдым юртдан.

Мен дагъы бир сорав да бермеймен. Китап охуйман. Гѐзлерим нечакъы да сыдыралар булан чапса да, башыма бир зат да гирмей, Зояны гъакъында ойлашаман.

Мени юртум, Зоя, биринчи учитель.

Магъа къарагъан кюйде Зоя, шиъру охуйгъанда йимик, башлады:

– Эрген устьюн алашаракъ тереклер япгъан аркъа башдан гюн гѐтерилгендокъ, юрт жанлана. Ону инг де бийик бетине минип, айлананга къарасанг, дѐрт де ян къолунгну аясында. Артдагъы тавлардан гелеген таза гъава, къумукъ тюзде тюрлю-тюрлю емишлени ийисин алып гелеген елге къошулуп, адамны къаркъарасын къувната. Юртну онг яны булан агъагъан озен ва ону бойлап токътагъан тик ярлар, эрген гюнню шавлалары урунгандокъ, къызыл гѐрюне, сонг ахшамгъа таба саргъылт тюсге айлана. Ташы кѐп, суву аз Акъташ тавлардан, таза ва сюзюк суву булан юртну тойдуруп, тѐбен багъып агъа.

– Сиз чи мени юртумну гъакъында айтасыз! – деп къычырып йибердим, айтыгъыз да, сиз онда болгъанмысыз?

Зоя башын чайкъап:

– Ёкъ! Мен о гъакъда охугъанман, – деди.

– Ёкъ, Зоя, сиз онда болгъансыз, о гѐзелликни гѐрмеген адам, ону арасында оьсмеген адам сизин йимик айтып болмажакъ.

Мен гъали бир затдан да тартынмай Зоя булан, алдан берли таныш адам булан сѐйлейгенде йимик, хабарлай эдим. Мен огъар соравлар, о магъа жавап, шолай бир сагъатлар гетгендир.

Къырда къашкъаралып геле. Терезеден къарагъанда Арарат тав баргъан сайын артда къалып, гиччи гѐрюне.

– Яраймы, сизге бир зат тилейим де, Зоя Бийсолтановна, – дедим мен, ата-сыны атын билген сонг.

– Ярай.

– Айтыгъыз да шо юртдан не саялы гетген здигиз?

– О чу гетген-битген зат. Мен юртдан гетмекликни кѐп маънасы бар эди. Гел, биз бир ашайыкъ, – деди ол еринден тербенип, – сонг мен сагъа бары затны айтарман. Билмеймен, неге мен сагъа юрегимни ачып да йибердим.

Айтма зат билмей, токътап къалдым, тек мен ону турушундан англадым, ол сѐйлеме онгарыла.

– Билемисен, – дей, шо сѐзню кѐп къоллайгъан Зоя, чай ичип битип, стаканланы терезени тубюне теберип: Мени шо замангъы яшавум булан оьктем боламан, яшавда не этген экенмен деп, оьтген оьмюрюме бурулсам, арекден шо йыллар яшнап гѐрюне. Мен юртдан шо заман гетгениме гъали де сююнемен, тек сен де айтгъанлай, мен оьзюмню биринчи охувчуларымны къысматын гѐрмедим. Мени сонггъу яшавум гъалиге ерли, о, гертиден де, совет адамны яшаву. Бары да халкъ этеген затны мен де этгенмен, болма ярай, бираз артыкъ. Биз шолай этмеге де герекбиз, дагъы ёгъесе, Совет гъукуматны, совет халкъны алдында борчлу къалма бола чы. Мени етимликден алып, Совет гъукумат охутду, оьрлендирди.

– Неге сиз, – деп башладым мен, – шо юрта тургъан яшавугъузну арев гѐресиз ва шону булан оьктем боласыз?

– Мен шо соравну къаравуллай эдим, – деп иржайды Зоя, бутларыны уьстюне акъ шаршавну ябып битип, сагъатгъа къарагъан сонг. – Неге тюгюл де, шо заман, оьзге адамлар йимик, ябушув юрюте эдим билимсизлик булан. Къарангъылыкъда тургъан къатынланы кѐплери, магъа инанып, школагъа гелдилер, охуп-язып уйрендилер. Нечик уллу насип эди шо магъа!

Шу аз заманны ичинде биз яхшы таныш болдукъ. Мен гъали Зоядан бир янгыз да тартынмайман.

Мен дагъы затны гъакъындан сорамасам да, бир минутгъа сама шо ой эсимден таймай эди. Нечик тамаша затдыр бу инсан. Гѐресиз чи, тѐшо медальгъа толгъан бу къатын, гетген яшавун, этген ишин аз гѐре, тюзюн айтсам, бираз ону гюлледим, мен къачан боларман экен шолай?

– Сен китап охумай бусанг, ярыкъны аз этер эдим, – деди Зоя еринден хозгъалып.

Мен шоссагъат ярыкъны аз этдим. Тамгъа таянып, аркъама ястыкъ да салып токътадым. Бираз поездни тавушуна тынглап къарагъанда, ол магъа бир кюйню эсге сала, шо кюйню такъу-тукъу тавушгъа гѐре ичимден айтаман.

– Мен билемен, сен магъа уялып турасан къайтарып сорама мен сизин юртдан неге гетгенни, – деп кюлемсиреди Зоя. Айт чы, шолаймы?

– Дюр! Тюзюн айтсам, бек сюемен шону билме, тек тартынып тура эдим.

– Мен сагъа шо мени яшавумну чинк де насипли гѐреген, мени яшавумну чинк де насипсиз этген заманны айтайым.

Зоя теренден тыныш алды, астаракъ сабурдан, гъар сѐзню гесип-гесип, англашылагъан кюйде айтма башлады. Бир де башгъа тюгюл, Зоя тавланы ичинде оьтген яшавуна къычырагъан йимик, ону тавушу мени къулакъларыма бир тамаша оькюрюп эшитиле эди.

* * *

Хасавюртдан тавну тубюнде ерлешген къумукъ юртгъа 12 чакъырым бардыр, гелмек учун башлап Акъташдан чыкъма герек. Тавдагъы къар ирип, Акъташ ташып, сувну ичи булан агъып гелеген аркъалыкълар, тереклени

бутаклары да гёрюне. Акъташдан чыкыгъан сонг да юртгъа элтеген ёлну айланасын бёлеклер, тегенекли тереклер къуршагъан, ёлну ягъалап узатылгъан яп-яшыл гёрюнеген аркъа бар.

– Гъали де кёп бармы юртгъа етишмеге? – деп сорады арбаны артында олтургъан къара гёзлю, узун саллангъан чачлары булангъы къыз.

Чиш мыйыкълы, тююлген къашлы арбачы, бу яш къызгъа къатты гиши гёрюне, шо саялы да, ёлда ёлугъуп, арбасына мингенден берли огъар сорав берме тартына эди.

Арбачы жавап бермегенде, Забия уялып, къызарып гетди.

– Ёкъ, къызым, гъали узакъ къалмай етишежекбиз, – деди арбачы, арадан хыйлы заман гетип. – Тез де етишежек эдик, гёресен, ат да арыгъан, ёллар да хав, атгъа къыйын.

Забия ёлну аралагъан бёлеклеге къоркъунчлу гёзлер булан къарай, текаран бир тавуш болса, къартыллап гете эди.

– Мунда чы не жан да бардыр?

– Бола, къызым, къышда бёрюлер де.

– Гъали ёкъму?

– Гъали бар буса да, язбашда олар адамлардан къоркъуп, яшынып юрюжек.

Сёйлей туруп тююн къашлы къарт Забиягъа илиякълы тийди. Кёп соравлар берме башлады. Къарт алгъасамай, заман-заманда ала атгъа къамучу ура туруп, жавап бере эди.

– Къарайман кююнге, сен къонакъ къызсан, кимлеге барасан, Аллагъ буюрса?

– Мен учительницаман, сизин яшланы охутма гелемен, сизин юрт магъа ят, онда биревюм де ёкъ.

Арбачы бираз заман сёйлемей, ойлашып, махоркадан этилген папиросну тартып турду. Буса сен муаллимсен дагъы? – деп иржайды.

– Сизинче айтсам, дюрмен.

– Воллагъ къызым, ата-ананг яхшы йиберип бола, къызъяшны башгъа ерлеге.

– Неге, сиз йибермежекмисиз къызыгъызны охумагъа?

– Охув уланъяшлагъа яхшы, къызлар ата-ананы алдында къолайлар.

Забия лакъырны башгъа янгъа бурма сююп, эки янына къарады. Арекден гёрюнеген шакъы чечек гюллени гёрсетип: «Бёлеклени тубюнде арив язбаш гюллер де бардыр?» – деди.

– Воллагъ къызым, чечеклер де чи бар, тек бираздан мандалакъ да табулажакъ. Къозукъулакъ да бола бу ерде. Шо тегенеклер йимик тереклени гёреми-сен, шологъа къатынтузлукъ дей. Туршу бола, ел аврувгъа да дарман.

Забия бу айтагъан халталаны биринчи гезик эшитсе де, къайтарып сорама тартынып, иннемей къалды. Ёл баргъан сайын бетге багъып узатыла. Арекден къарагъанда, бетни башындан оьтеген ёл, гюнню шавлалары урунуп, акъшылт болуп гёрюне.

– Гъали юртгъа ювукъ болабыз, шо башдан оьрленсек гёрюнежек.

Забия чемоданны оьзюне багъып тартды. Аякларын жыйып, арбабатгъычларына таянып олтурду. Арба оьрленип ювукъ болгъан сайын, Забияны юреги атыла, бир де гёрмеген юрт гёрюне, бир тамаша тие эди.

Ала ат бетге оърленген сайын асталаша, къартны дувлатып, аркъасына къамучу алгъанда, чалт юрюме башлай. Ёлну айланып алгъан бѐлеклер аз болма башлады

Арба бетден гѐтерилгенде, Забияны гѐзюне юрт гѐрюндю. Ёл дагъы да юртгъа багъып узатыла, эки айрылгъан ерде улуу тут терек бар.

– Муна бизин юртну арекден гѐрюнюшю, – деп бѐлдю шыплыкъны къарт.

Забия сѐйлемей, дѐрт де янгъа тергевлю къарай. Ювукъ баргъан сайын, юрт арив гѐрюнме башлады. Ер-ерде гѐрюнеген межитлер юртну гѐрюнюшюн алдынгъы замангъа тарта. Юртну бир ягъасында бийик къызыл ярлар гѐрюне. Биревю ягъасы булан гѐм-гѐк авлакълар.

– Сен юртда оьсгенмисен? – деп сорады арбачы.

Забия айтма суюмесе де, улуу гишини соравуна жавап бермей къойма болмады.

– Буйнакскиде тургъанман, онда охугъанман.

– Атанг ким бола?

– Мени атам оьлген, анам да эрге гетип, орамда къалгъан болгъанман. Совет гьукумаг жыйып охутду.

Къарт бурулуп къарады. Ону гѐзлери йылы ва къашларыны тююлгени ачылгъан эди.

– Къызым, – деп башлады къарт, папирос сора туруп. – Бизин юртда сагъа яман болмажакъ. Халкъыбыз бизин яхшы, тек къызланы охутмагъа суюмейгенлер кѐп бар.

– Атам, оланы ихтияры ёкъ, эгер де олай этсе, мен арз этежекмен. Къызлар суюмейми охума?

Къарт, инбашларын къысып: «Ким биле, сюеми, суюмейми, мен чи охутман», – деди.

– Сизин къызыгъыз бармы?

– Ёкъ чу ёкъ, тек уланым бар, шону охутмай къойман.

Къарт Забияны хатирин къалдырды, шо саялы да дагъы сѐйлемеди. Берген соравагъа къысгъартып жавап берип къоя.

– Салам алайкум, Абулай, – деген тавушгъа Забия сесгенип гетди.

Гѐтерилип къараса, буланы алдында ашлыкъ авлакълардан гелеген ёлдан чыгъып, бир ат егилген арба токътагъан.

– Ва алейкум салам, председатель, – деп иржайды къарт.

– Яхари Абулай, къайдан гелесен? – деп иржайды къара мыйыкълары булангъы улан.

– Воллагъ, инивюм, Хасавюртдан гелемен, гѐресен, бизин юртгъа учитель къыз да алып.

Абулай Забиягъа багъып кюлеп къарады.

Забия алдына къарап токътагъан.

– Сен къайдан гелесен? – деп сорады къарт.

– Ашлыкъларгъа тергев этип.

– Нечикдир бу йыл ашлыкълар?

– Язбаш гѐрсетер, янгурлу буса, тизив болар.

– Мени уьом юртгъа гирген ерде, сени школагъа председатель элтер, – деди къарт Забиягъа, экевю де эшитеген кюйде.

– Гел, мен элтермен, янгы учительница гѐзлейгенибиз не замандыр.

Забия астаракъ тюшдю. Ёлну сорукъгъан ерлерине баса туруп, арбагъа минди. Ат абатларын алгъандокъ, председатель, иржайып: «Гелигиз, башлап таныш болайыкъ, мени атым Шарап», – деди.

– Мени атым Забия.

– Бек яхшы, – деп, Шарап атны югенлерин тартма башлады. Юртгъа етишгенче буланы онча лакъыры къыйырмады. Шарап берген соравлагъа Забия кёбюсюне сюйсюнмей жавап бере, бирлерине буса иржайып къоя эди.

Юртгъа гиргенде Забияны, тар орамлагъа, яланаякъ ойнайгъан яшлагъа, къабакъ алларда гюп-гюп болуп олтургъан къатынлагъа къарап, ялкыыву гелип гетди.

– Мен сени тувра директорну уьстюне элтейим, онда къайда туражагъынга къарарбыз, – деп, Шарап арбаны хав орам булан гъайдады.

Бурунчакъдан бурулгъан ерде межит гёрюндю. Шону алдында булакъ бар. Булакъны къырийында эретургъан къатынлар Шарап булан гелеген бу къызны тергевлю къаравлар булан узатдылар. Башгъа уьйлерден айры, къара тегенекден этилген чали булангъы гиччирек уьйню алдында токътатып, Шарап тюшюп абзаргъа гирди.

Болма ярай, тавукъ уя, шону алдындан таба гиччирек гючюк гъаплап йиберди, тек бойнуна байлангъан шынжыр бувуп, еринде токътап гъаплама башлады. Уьйню эшигин ачып, мазаллы, бираз акъсакълайгъан эргиши чыгъып, Шарапны гёрюп, итге ерден хола алып атды. Ит есисин танып, чабып уяны артына гирип, гёрюнмейген болуп гетди.

Салам берген сонг, Шарап:

– Муна, учительница ёкъ дей эдинг, гелтирдим, – деди.

– Не бола, гертиден де, дюрмю?

Школаны директору Забиядан сююнмекликден иржайып, арбагъа багъып:

– Хошгелдигиз, гъейлер, не яхшы этгенсиз гелип, сизин кёп бола эди къаравуллайгъаныбыз, – деди.

Ялкыып турагъан Забия илиякълы сёйлейген директорну гёргенде, юреги шат болуп гетди. Шо шатлыкъны аламаты шоссагъат якъларындан, юккъа эринлеринден гёрюндю.

Буланы таныш болма къойгъан сонг Шарап: «Гъали, директор школа, бу къызгъа турма ер ёкъ. – Къайда онгарайыкъ», – деди.

– Да, бугъар арив ер герек, – деп, директор тогъаслагъа таянды:

– Мен айттайымы, инг де арив ер – къарт Загъра, школагъа да арив ювукъда.

– Тюз айтасан, – деп, рази болду Шарап, буссагъат барарбыз, мен де, сен де.

– Уьстюме зат гиейим, – деп, Забит уьйге чалт гирип, шоссагъат гийинип, чыгъып да гелди.

Юртну лап да аркъа бетинде, алдынгы бийни уьйлеринде школа ерлешген. Ёл булан школадан тюпдеги орамгъа тюшеген ерде къарт Загъраны уьйлеринде. Загъра къонакъланы абзарда къаршылады. Гелген къызгъа тергевлю къарап битген сонг: «Яхшы этгенсиз магъа гелтирив, нече де арив болур, мени булан туражакъ къызым йимик болуп», – деди.

– Биз сен арив къарар деп гелген эдик, – деди астаракъ Шарап, – бу къызъ-яш. Ахшамлар бу арада кепли яшлар бола, къарай турарсан.

– Озокъда, – деп, къол силледи Загъра, – бири айлангъай эди, башын уруп балта булан пара-пара этмейми. Башгъа къатын алып да болмасдай.

Юртгъа учительница гелгени бираз заман гетсе де, тек шо хабар гъар очарда, кёрюклерде чыкъмай къалмай. Айрокъда бир-бир аналар яшлары школадан къайтгъанда, сорап билип, шоссагъат кёрюкге барып, хабар яя.

Школаны директору Забит кабинетине Забияны чакъырды.

– Гелигиз, олтуругъуз, – деп, Забия гиргендокъ, мююшдеги шанжалны гёрседди. Забия, терезе тюпде олтургъан юртсоветни председатели Хизриге гёз тюрюнден къарап, шанжалда олтурду. Кабинетде бираз заман бирев де сёйлемей турдулар. Сонг шыплыкъны Хизри бузду. Йыртыллайгъан къара гёзлери, сыпатындагъы шрам, кюлте болуп бир-бирине тийип турагъан къашлары ону къатты гишиге ошата.

– Сиз де билеген кюйде, – деп башлады къонгур тавуш булан ол, къатынланы, эренлени гече дарс берип охума, язма уйёретме герек. Шо саялы да биз де, лично мен де кёмек этежекмен. Къатынланы, эренлени язып, гече чакъырма герек.

– Олар, айрокъда, къатынлар, оьлтюрсе де гелмес школагъа, – деди Забия, огъар къарап.

– Оланы чакъырма тарыкъ, Забия, уй-уйге гирип, англатма герек охув не затгъа тарыкъны.

– Тюз айта директор, – деп къошду Хизри.

– Шо ишни биз сагъа тапшурабыз, къатынлар, эгер де оьзлеге къызыяш дарс берегенни билсе гелир.

– Мен оьзюмню къолумдан гелеген затны этмеге гъазирмен.

– Буса, тангала юртсоветден адам да булан гъар уйге гирип, язып, охутмагъа башламагъа герек.

Школадан къайтгъан сонг Забия оьзюню уьстюне салынгъан ишни Загърагъа айтды. Пурхада олтуруп зувгъан тартагъан Загъра, Забия айтып битгенче бир зат да сёйлемей, пысып токътап, заман-заманда Забиягъа къарай эди.

– Воллагъ, къызым, олай нече йыл бола булар къаст этип ойлашагъаны, тек биревню де рази этмей. Барып да юрюдюлер къатынланы бирлери, сонг билмеймен арты не болду.

Забия шо гечени узагъына юхлап болмай ари айлана, бери айлана эди. Хоразлар къычыргъандокъ туруп, гийинип абзаргъа чыкъды. Загърагъа къошулуп абзарда къуллукълар эте туруп тувар, къой да гетди.

Нече гюнден берли чыкъгъан ел гече токъташды. Эртенден берли юртну шыплыкъ къуршагъан. Тереклени башлары сама тербенмей. Эртенокъ гюнюню шавлалары юртгъа тигилсе де, сонг арадан бираз заман гетип, булутлар кёкню япды.

Забия ашап да битип, гийинип, юртсоветни абзарына: онгарылды. Юртсоветни абзары межитни артында ерлешген. Уллу узун этилген уйлени эки де янында эки эшик, шоланы онг янында – юртсовет, сол янында буса – колхозну правлениеси. Загъраны уйлеринден правлениеге кёп ёл ёкъ буса да, Забиягъа ёл узакъ гёрюндю. Юртсоветни абзарына ювукъ болгъан сайын ону юреги атыла, бети къызара эди. Арекден гёк киреч чабылгъан уллу уйлер гёрюндю. Ёлдан оьтюр баратгъан къатынлагъа, оьзю танымасман деп, Забия юртсоветни абзарын сорады. «Гьонагъана, шо уллу уйлер», – деп гёрсетди бир къатын.

Абзарда адамлар гёрюмеди. Канзилерин жувуп турагъан бети чопур арыкъ къатын: «Гирип туругъуз, гъали гележек», – деп, эшикни ачды.

Эшикден гиргендокъ, узун коридор, алды шиша догъа. Эшиклеге къарай туруп Забия догъаны ичи булан астаракъ юрюдю. «Председатель» деп язылгъан эшикни алдында токътады. Гёз алдына къара мыйыкълы эргиши гелди.

«Ошама да ошамай шо председателъге, масхарачы зат», – деп, ойлашып турагъанда, эшик ачылды.

– Бах, – деп иржайды Шарап, эшик алда бузулуп токътагъан Забияны гёрюп.

– Магъа къуллукъ болуп гелдигизми?

– Ёкъ, мен мунда биринчилей гелгенмен, шо саялы магъа тамаша тие, юрт-советни председатели чакъырып гелген эдим.

– Ёкъму дагъы Хизри?

– Ёкъ, гелип битмеген.

– Буса, гир мунда. Эретуруп турма, гелгенде айтар.

– Къайырмас! – дей Забия.

– Ёкъ, ёлдаш учительница, гир дегенде, гирип къалыгъыз.

Забия астаракъ ичине гирди. Эшикге къаршыда бир стол салынгъан, ону уьстюнде машинка да бар. Сол янындагъы эшикни ачып ол: «Гиригиз, мунда мени кабинетим», – деди.

Тёр янда гёнденел салынгъан стол, узунуна да эки стол, бир-бирине тийип, айланасында шанжаллар.

– Олтур, – деп, Шарап шанжалны гёрсетди.

Забия олгуруп дёрт де янгъа къарады. Тёр тамны оър ягъында уллу этилген Ленинни сураты илинген.

– Нечикдир дагъы ашав-яшав, ушатамысыз бизин юртну? – деп, Шарап къырыыйындагъы шанжалда олтурду.

Забия, алдына къарагъан кюйде, къолундагъы тетрадни ойната эди. Оьзю берген сорав къызыяшгъа айтма атив тюгюллюгюн англап, Шарап: «Загъра бажив аврумай турамы?» – деп де къошду.

– Яхшы, яман тюгюл, – деди астаракъ Забия.

– Сизге етишмейген зат бар буса, магъа, башгъа тюгюл, парторггъа айтыгъыз. Бизге сизин ймик адамлар кёп тарыкъ. Бизин колхозчуланы яшлары кёп, олагъа билим герек. Биз къыйналып къургъан Совет гъукуматны шолар башын тутажакъ.

Шарап еринден туруп, башын сыйпап, ари-бери юрюдю: «Юртсовет булан не этмеге сюесиз?»

– Гечеги школа ачыла. Шогъар охуп-язып билмейген къатынланы, къызланы чакъырабыз.

– Бек яхшы, нече де атив, – деп кепленди Шарап. – Сиз комсомолкамысыз?

– Дюрмен.

Забия ичинден шунча уллу колхозну башын тутгъан гиши оьзюне сиз деп сёйлейгенине бек тамашалыкъ эте. Муну эсине геле эди, энни гёрсе, сёйлесе де, сёйлемес председатель деп. Забия шу лакъырны ичинде Шарап оьзюне тергевлю къарайгъанны эс этди. Бир-бирде буланы къараву раслашып да къала эди.

Эшик къагъылды. Шарап жавап берип де битгинче: «Гирме яраймы?» – деп, Хизри гирип гелди.

Сорашгъан сонг Хизри Забиягъа иржайып къарап: «Сени булан комсомол ячейканы секретары Абдул юрюжек. Къырда ол сагъа къарап тура», – деди.

Забия, еринден чалт туруп, эшикден чыкъды. Алгъасамакъдан шанжалгъа илинген косынкасын эс де этмеди.

Косынканы артындан къайтып гирмекде къолунда акъ косынка да булан Шарап чыгъып геле эди.

– Алгъасап, унутуп гетген эдигиз! – деп иржайып, Шарап косынканы узатды. Забияны акъ сомалакъ йимик къолу тийгенде, Шарап ону бетине къарады, тез къолун тартып алып, чалт кабинетине гирип гетди.

Юртсоветни абзарында Абдул: «Бугюн сизге кѐп урушма тюшежек, сѐйлеп сама болармысыз?» – деди.

– Мени адамлар булан урушма хыялым ъкъ.

– Гѐрерсиз, сиз мундагъы къатынланы танымайсыз, олар сизге айтар айтагъанны.

– Бизин мурадыбыз олар булан урушмакъ тюгюл, атив этип, англатмакъ.

Абдул иржайып, сѐйлемей къойду: Къарарсан, англарсан, – деп эсине гелди.

– Башлап тѐбен авулдан башлайыкъ, – деди Абдул. – Онда уллу кѐрюк бар, ишге барып болмайган сорт шонда жыйыла, сѐйлеп къарарбыз.

Къыркып тар орамлардан чыгъа туруп, арыгъан Забия:

– Бир де етишмейбизми шо кѐрюкге? – деди.

– Гъали, шону янындан бурулгъан ерде, – деп, чырлары авуп турагъан уйню гѐрсетди.

Абзаргъа гиргенде, кѐрюкде олтуруп турагъан къатынлар, бары да ерлеринден хозгъалдылар.

– Абзарыгъызгъа яхшылыкъ, кѐрюкге берекет, – деп, иржайды Абдул.

– Гелген сагъа да яхшылыкъ, гелигиз, хошгелдигиз, – деп, кѐрюкню еси Халисат тахтамекеде ер гѐрсетди. Шоссагъат хоншу къатынлар учительница къыз гелгенни гѐргендокъ, кѐрюкге багъып юрюдюлер. Забия тахтамекеде олтуруп, къолундагъы тетрадни ачып токътады.

– Къатынлар, – деп башлады Абдул, – бизин школада, гече, сизин учун, гъукумат, акъча да берип, класлар ачгъан.

– Сонг не дей дагъы бизге? – деди Халисат.

– Сизге ахшамлар школагъа гелигиз, – дей, гелсегиз, нечик болар экен?

Къатынлар бир-бирине къарадылар.

– Сонг, гече бизин яшлагъа ким къарай? – деп къычырды аш биширип турагъан Сахибат.

– Эрлеригиз!

– Сен къатынынгни да йиберип, гече сакъла яшларынгни. Бизин къоюгъуз, дагъы, сизден къайры къайгъыбыз ъкъ эди.

Къатынлар мангырашып къалды.

– Токътагъыз, ълдаш совет къатынлар! – деди гъали болгъунча пысып тургъан Забия:

– Къайсыгъызны уланыгъыз армияда къуллукъ эте?

– Вуя, къызым, мени Топасым, – деп, еринден турду узун бетли бийик къаркъаралы къатын, – болгъан зат сама ъкъму?

– Къоркъмагъыз, анам, бир зат да болмагъан. Тек мен билме сюемен, шо-гъар кагъыз язып боламысыз?

– Болмайман, къызым, ятлагъа яздыраман.

– Муна гёремисиз, сизин барыгъызны да бар яшларыгъыз, бары да армияда болажакъ, къачан болгъунча олагъа башгъа адамлар язып турар?!

Къатынлар бираз заман сёйлемей турдулар. Орамгъа артын берип олтургъан алашаракъ, отуз йылланы ичиндеги къатын:

– Сиз шонда бизге охума-язма уйретежекмисиз? – деди.

– Вуя, сени йимик болуп чу баражакъ эдим, – деп къарады Зугърагъа багъып Халисат. – Эринг ёкъ, яшынг ёкъ.

– Мен объюмню ишимни объюм билемен, – деп къычырды Зугъра. Ону агъарып турагъан якълары къып-къызыл болуп гетди, – сизге не аварадыр мени уюм, эрим, суйген бусам эрге барма мен де барар эдим.

– Гъей-гъей, сизге урушмагъа чы зат ёкъ, – деп, маслагъат этме башлады Сахибат, – ят адамдан сама уялыгъыз.

Ашларын кёрюкден чыгъара туруп, ичинден сёз ойлашып турагъан Халисат, енгилмей, Зугърагъа бакъды:

– Гъейлер, ярамай бу сёзюне сёз айтып, гюнню узагъына объю мунда да олтуруп, халкъны башын сёйлей, тул къатын йимик.

– Гъей къатын, – деп, еринден турду Зугъра, бичимине къолун салып:

– Сен не сюесен менден, шону айт чы?

– Воллагъ, къызы, суймеймен бир зат да, Аллагъ сени адамгъа бакъдырма-сын, гесертки йимиксен.

Зугъраны гёзлери аралып, ачувундан тишлерин къысды:

– Сагъа айтма затлар кёп бар эди, тек ят адамлар бар.

– Къалмагъын алай, не деп айтажакъ эдинг, сени йимик къарт къызлармы сёз айтагъан? Къаркъарангда бираз суйкюмлю хасиятынг болгъан буса, эр де алар эди сени.

– Таманыгъыз! – деп акъырды тахда олтургъан Субайнат, – сен де къой, Халисат. Уллу деп сен къоймайсан, гиччимен деп сен де.

– Вая, къарагъыз, – деди йымышагъан Халисат, – мен шогъар не сёз айтдым, гёрдюгюзмю шо магъа сёйлеген кюйню, къачан болгъунча бугъар тынглап турайыкъ?

Зугъра, гёзьяшларын сибире туруп, чалт юрюп гетди.

– Не этме герек, анасыз къалгъан, эркъардашлары да булан, шо яман сёйлесе де, къоюп къойма герек, – деди олтургъанлардан бириси.

Халисат ашларын сибире ва дорбаны устьюне ташлай туруп:

– Къойгъанбыз нечакъы да, алдын гиччи деп къоя эдик, тек гъали энниден сонг къоймажакъман, таман, мен чакъы болгъан.

Булагъа сёз къошмай тынып турагъан Забия бираз къавгъа сейир болгъанда:

– Гъали барыгъыз да фамилияларыгъызны айтыгъыз, – деди.

– Бизге дарс ким бережек? – деди мююште олтургъаны.

– Мен. Биринчи ким языла?

Къатынлагъа къарагъан сонг яшы армиядагъы Дарайкъыз астаракъ Забиягъа ювукъ болду.

– Мени яз, фамилиям – Гъажиева.

– Къалгъанларыгъыз язылмаймысыз? – деп, къатынлагъа къарады Абдул. – Сонг яман гёрмессиз, юртсоветге чакъыражакъбыз.

– Муна, башларыбызгъа къара балагъ тувду. Къызым бизден энниден сонг охуп не зат болар? Алимлер болажакъбызмы, бизин къоюп, яш адамланы охутугъуз да, – деп тиледи Халисат.

– Ёкъ, бажив, сизден, алимлер де болур, болмаса, охуп-язып уййренме герек. Сонг сиз сююнежексиз.

– Таман чы, къызым, сен чакъы къызларым да бар, бизин къоюп, яш адамлагъа урунугъуз.

Забия еринден астаракъ эретурду. Къолундагъы тетрадын ябып:

– Мен сизин учун сёйлеймен. Сизге яхшы болсун учун; амма сиз шону англамайсыз. Олай болгъанда, закон булан къаралажакъ, – деди.

– Тюз айта, къатынлар, – деп чыкъды Абдул, – сиз булай олтуруп бош лакъыр сёйлеген булан бажарылмай. Сиз совет къатынларсыз, охуп-язып билгенигиз герек.

Кёп сёйлемейген, мююште олтургъан къатын:

– Нече гюн гележекбиз? – деп сорады.

Забия кюлеп:

– Охуп-язып уййренгенче, – деди.

– Яз буса мени, мени де яз, мени де яз! – деп, къатынлар кычырышып йибердилер.

– Огъ, арив сёйлеп, алдатып бажарасан, бары да язылды, – деп кюледи абзардан чыкъгъандокъ Абдул.

– Гъали къайсылай барайыкъ, дагъы ёкъму шулай кёрюк?

– Бар чы бар, тек бу инг де уллусу.

Абдул ёлну ягъасындан бир чечекни юлкзуп, ону увакъ бюртюклерин теге туруп юрюй. Гёк сыр сырлангъан къапулагъа етишгенде, Забия яхшы къарады, туврасындан оьте турагъанда:

– Бу абзарда ёкъму язма гиши? – деди.

Абдул чечекге къарай туруп, бугъар багъып къарамай, иржайыв булан: «Зугъра тура шунда, уланкъардашлары булан, бармасакъ яхшы».

Къабакъ алдан булар оьтюп барагъанны гёрюп, Зугъра чабып чыкъды. Адам чыкъгъанны эслеп, Забия артына бурулду. Зугъра къапугъа таянып токътагъан эди, ону гёк-ала гёзлери йылай туруп шишген. Оьзюне сёйлемесми экен деп чыкъгъанны билип, Забия бурулуп, Зугърагъа ювукъ гелди:

– Сиз охума гелме сюймеймисиз?

Забияны къызгъа шонча да языгъы чыкъды чы, гъатта оьзюню гёзьяшлары да тегюлюп гетди.

– Мен чи сюе эдим, амайым къойса, я ишге чыкъма къоймай, шулай янгыз къалгъанман.

– Ону атын айт, юртсоветге чакъырабыз.

– Ёкъ, – деп, юрегини уьстюне къолун салды, – тилеймен, тарыкъ тюгюл, уййренгенмен мен янгызлыкъда, шо тилчи къатынлар булан. Ондан сонг да, амайым да яман гёрежек.

– Мен сени язаман, эркъардашынг булан да сёйлермен.

– Кёп савболугъуз, сизин бек яхшы юрегигиз бар.

Забия арекде эретуруп турагъан Абдулну ягъына гелгенде, Абдул: «Не дей, гелме сама гележекми школагъа?» – деди.

– Гележек, – деди сувукь-салкьын Забия, гъали Абдул булан сёйлеме де суюмеди. Ону гёз алдында Зугъра эди. Кёрюкдеги къатын нечик хатирин къалдырды. Бираз заман сёйлемей юрюген сонг Забия: – Зугъраны эркъардашын таньмаймысан? – деди.

– Таныйман, тракторда ишлей.

– Къатыны бармы?

– Бар, эки яшы да. Ону къатынына арив де болду, оъзю колхозгъа ишге бара, уйде яшлары да булан, муна, Зугърагъа бары кьуллукъ къала.

– Мени, не буса да, шо къызгъа языгъым чыкъды.

– Мени де нече де эсиме геле Зугъра, тек о бек оьктем къыз, тилегенлени сан этмей. Гъали оъзю эрсиз къалды.

– Мен ойлайгъан кюйде, Зугъра оьктем тюгюл. Ону олай яшав этген. Эр-сиз, яшларсыз отуз чагъына чыкъгъан, гъали дагъы огъар этме зат ёкъ, кёрюкде олтуруп, бош лакъыр сёйлегенден къайры.

– Болма да ярай, – деп рази болду Абдул. – Сизин, къатынланы, айры биз, эркеклер, билмейген хасиятлары кёп бола.

Чакъны бузукълугъуна да къарамай, шо гюн ахшам болгъунча Забия да, Абдул да юртну балчыкъ орамлары булан юрюп, къатынланы охума яза туруп, ахырда правлениеден таба гелеген ёлгъа етишди. Уъстю сув болуп турагъан Абдул мангалайындан агъагъан янгур сувну сибире, заман-заманда аякъларын кьагъып, балчыкъларын тайдыра туруп юрюй.

Явма башлагъанда, Забия оъзю турагъан юртда къаршы болуп алгъан узун сари этиклерин де гийип, башына яхсай явлукъ байлады. Сав гюнню узагъына Забияны къырыйы булан лакъыр этип юрюген Абдул, янгур баса-бас этгенде, сёйлемей эди.

– Нече адам язылды? – деп сорады Абдул.

– Йигирма чы бар, артыкъ тюгюл буса, тетрадни ачсам, янгур тиежек.

Булар, хабарлай туруп, башына темир ябулгъан уйге етишди.

– Вагъ, бугюн токъаланма чы токъаланмадыкъ, гъали шу Жавгъаратдан кьутулсакъ.

– Не эте, гелмежекми охума?

– Оъзю чо къайдан геле, Гъалимат, Салимат деген къызлары бар, колхозда ишлей, шоланы сама йибергей эди.

Забия бийик къапуну алдында бираз заман эретургъан сонг, ювукъ барып къарады. Башлап ит гъаплады, арадан аз заман гетип, къапу тавуш берип ачылды. Башында къара явлугъу, салланып турагъан яякълары булангъы бир къарт къатын гёрюндю. Яхшы тергев берип къарагъан сонг, Жавгъарат:

– Не герек сизге? – деп сорады.

– Бу янгы учительница, бизин юртсовет йиберген, – деп, артын айтып болмады Абдул.

– Созуп турмай айтып йибер чи, не тарыкъ менден сизге?

– Ажай, сизин колхозда ишлейген эки къызыгъыз бар.

– Сонг, не эте бар буса?

– Шоланы гечеги школагъа йибермеге герек.

– Гъа, муна сиз негер гелгенсиз! – деп акъырды Жавгъарат, къапудан абатын алып, ачувлу гёзлер булан Забиягъа ювукъ гелип, юмуругъун авзуну

кыырийына элтип: «Шуну гёремисиз, муна сизге школа! Магъа да, мени кыызларыма да тарыкъ тюгюл сизин школагъыз, имансызлар!»

– Ажай, биз юртсоветге чакъыражакъбыз, – деди Абдул.

– Мени булан сизин ишигиз ёкъ. Гьукуматгъа эки кызым ишлей, налоглары да заманында төлеймен.

Забия:

– Муна, колхозчу кыызлар язылгъанлар, – деп, тетрадни узатды.

Тетрадгъа кёлу тиймей, тартып, Жавгъарат кёлу артына салды. – Лагъ бол, сизин тетрадарыгъыз магъа тарыкъ тюгюл, – деп, чалт абзарына гирип, кьапусун япды.

– Ажай, – деп, кьапуну ачгъандокъ, уллу къара ит гёрюндю. Узун шынжырын кёлуна да тутуп, Жавгъарат кьабакъгъа багъып юрюдю.

– Тай, талажакъ! – деп кыычырды Абдул, сонг адап кьалгъан Забияны кёлундан тутуп, орамгъа багъып тартды. Кьапудан башын чыгъарып ит оьрге-тёбен атыла, бойнундагы шынжыр, гюч болгъанда, бувуп, тавушун битдирип кьоя эди.

Итни абзаргъа тартып, Жавгъарат чыккъы:

– Гьона сизге, дагъы гелсегиз, талатдырарман!

Теберип, кьапусун ябып Жавгъарат гиргенде, Забия орамда токътады, ону гёзьяшлары явунну чыкъларына кьошулуп якъларындан агъа. «Неге мен шо кьатындан кьоркьуп токътадым, мен оьзюм суйген бусам, шону булан лакъыр этип, англатып болажакъ эдим. Шарайып болдум, хоншулар къарай эдилер. Менден учительница боламы. Адамланы исиндирип де болмайман».

Орамны ягъасында ташлангъан темирге ботинкаларын сибире туруп, Абдул кюледи.

– Мен айтдым чы, Жавгъаратдан токъаланмай кьутулсакъ деп, гьарангъа итге талатмай кьачдыкъ.

Забияны ону кюлкюсюне ачуву чыккъы, олай да башы айлангъан, гъали бу да кюлей.

– Бизден комсомолецлер боламы. Комсомоллар, айрокъда сени йимик секретарлар, кулаклагъа къаршы, гёзленген тапанчалагъа тувра бара эди.

Абдулну бети шоссагъат башгъа болуп гетди.

– Не эте, сен мен итге къаршы баргъанны сюеми эдинг?

Забия яман гёзлер булан Абдулгъа къарады. Жыйылып турагъан гёзьяшлары къара узун кирпичлерини арасындан таза гъавадан кызыарып турагъан якъларыны уьстю булан акъды. Къысылгъан тишлерини арасындан таба:

– Негер тарыкъ итни уьстюне барма? Хабып кьойса? – деди. Оьзюне гёнгю кюлеп айтагъанны англап, Абдул кызыарып гетди. Сёйлеме суйсе де, ачувлу аралгъан Забияны гёзлерин гёрюп, алдына къарап кьойду.

Забия шонча да чалт юрюме башлады, гъатта чалт юрювге айтылып кьалгъан Абдул артындан да етишип болмай. Гъар башгъа лакъырны чыгъарып, алда йимик Забияны кюлетме сюе. Тек Забия кюлемей, хабар айтагъан Абдулгъа бурулуп къарамай, балчыкъ орам булан юрюй. Правлениеге етише туруп, школаны директору булан хабарлай гелеген Хизри урунуп кьалды. Сыкъмасув Забиягъа тергевлю къарагъан сонг Хизри: «Нечик болду, разими бизин юртлулар?» – деп сорады.

Забияны бети шоссагъат алышынды. Тююлюп турагъан къашлары тербенип, къызыл якълары яйылды. «Балдан татли сѣзлери шу сельсоветни», – деп ойлады, шо минутда:

– Отуздан да артыкъ къатын язылды, – деди Забия.

– Просто молодецлер, – деп иржайды Хизри. Бир гюнню ичинде шонча адамны язып бажаргъансыз.

– Бары да гелме сама гелерми экен, алдагъы йыллагъа ошап къалмагъай эди, – деп, сѣз къошду директор.

Абдул Забиягъа къарады. Ол сѣз айтып болмай турагъанны юреги гъис этди, шоссагъат иржайып: «Бары да гележек, ёлдаш директор, гелмес йимик тююлю, бу янгы учительница сѣйлеп де, англатып да бажара», – деди.

– Бек яхшы, бек яхшы, – деп, эки-уъч керен такралады Хизри, сонг Забияны инбашына къагъып: «Гъали бугюнге таман, сув да болгъансыз, геч де бола тура, къайтыгъыз», – деди.

* * *

Къатынлар учун биринчи дарслар сентябр айда башланды. Иннырда гъабижай арчыйгъан къатынлар нечесе гюнлени узагъына шо лакъырны арадан тайдырмай, шо гюнге уллу байрамгъа йимик гъазирлене эдилер.

Гюзню биринчи айы буса да, сентябр ай исси эди. Заман-заман явагъан аз янгурлар чакъгъа салкъын я. Сонг елсиз исси гюн дагъы да бары да гючюн юртгъа бакъдыра. Бавлардагъы тереклер сари тюсге айлангъан. Язда бийик тереклени ичинде гёмюлюп турагъан юрт гъали сари алтынны ичинде йимик эди. Юртну оър ягъындагъы аркъагъа минип къараса, юртгъа тав тюпдеги авлакълардан гъабижай алып гелеген арбалар гѳрюне.

Забия таза кюйде юрт яшавгъа уйренди. Язбаш, сав яй юртда туруп, юртдагъы яшавгъа шонча да къайтгъан чы, гъатта ахшамлар Акъташны ягъасына барып бираз заман олтурмаса, юхлап да болмай эди.

* * *

Ахшам вакъти. Гюн Акъташны ариги яны булан узатылгъан алашаракъ тавланы артына кирген, батып барагъан шавлалары, уллу тик ярны яртысына уруна. Сув сюзюк эди. Гъатта тюрбюндеги акъ ташлар да гѳрюне. Забия Загъра булан сав гюн бавда гъабижай гесип арыгъан. Шо саялы да шарыллап агъагъан сувгъа аякъларын сугъуп олтуруп, къоллары булан заман-заманда сувгъа сугъуп, тюрбюндеги ташланы чыгъара эди. «Негъакъ айтмай бугъар Акъташ деп» – деп ойлашды Забия, янгур суву къуруп турагъан ташлагъа къарап, гертиден де, шо оьзенни ичи – акъ таш. Забияны ойлары нече ерге бара эди. Ону эсине оьзю охугъан училище, сонг оьзю охутагъан яшлар геле, бир ойдан бирисине атылып чыгъагъанда йимик. Акъташ оьзенни ариги бетинде колхозну авлакълары бар. Ярланы тиклигине гѳре мунда машинлер, арбалар минип болмай, айланч ёл эте. Атлар, колхозчулар буса, ёлну къысгъартмакъ учун, бир ярны эниш еринден ёл салгъан. Шо ёл булан атлылар, явгъан гюнлерде колхозчулар юрюй.

Таптала туруп уьстюндеги оту тайгъан ёл сувну сай ва къысгъа бойнундан башлана. Сувдан чыгъып, аркъагъа етишсе, шо ёлну бетге оьрленгенче гѳрюп бола, сонг къалын итбурун бѳлеклени арасына гирип гете. Гъатта юрюйген адамланы гѳрмеге де болмай.

Атны тыныш алагъан авазына сувну ягъасында олтургъан Забия силкинип гетди. Забия бираз къоркъунса да, сыр бермей, сувдан чыгып аркъагъа гётерилди. Колхозну председатели Шарапны гёрюп, еринде къалды.

– Забия, сен де тюшемисен бу бизин гёзел Акъташгъа, – деди Шарап атдан тюшмеген кюйде. Забия къызаргъан гъалда иржайып.

– Мунда гелип гетмесем, гечелер юхум да болмай, – деди.

– Бек яхшы! Муну салкъын гъавасы тие кёп ерлеге, – деп, Шарап атындан тюшюп, югенинден тутуп, сувгъа гирди. Бетден оърлене-тюше туруп арыгъан ат тыныш алмай ичме башлады.

Шарап Забия олтургъан ташгъа артын берди. Увучу булан шырыллап агъагъан сувну атгъа себе башлады. Уъстюнден тер агъагъан ат салкъын сув тийгендокъ, силкинип, къачма суюдю. Тек Шарапны къатгъан къоллары югени къысгъан эди чи, гъатта ат алгъа абатын алып болмай, есисине бурулуп къарап, гъар себилген сувгъа терен тыныш булан жавап бере эди. Шарап:

– Гъали бары да теринг тайды, – деп, атны бетин сыйпап сувну ягъасындагъы яшыл отлагъа чыгъарды.

Шарап атгъа къуллукъ этип битгенче къарап тургъан Забия арекде отлайгъан атдан гёзюн айырып болмай, къырыйына гелген Шарапны да эс этмей къалды.

Шарап, уъстю янгы къуруп турагъан увакъ акъ ташларда олтуруп, бираз заман сёйлемей, сувгъа тикленип токътады, арада тувгъан шыплыкъны Забия бузмажакъны англап, огъар къарап иржайып:

– Гъали сен яшырмай айт чы, не затны гъакъында ойлашасан? – деди.

Забия, увакъ толкъунлагъа бакъгъан гёзлерин айырмай, янгыз иржайып булан жавап берди. Сонг къолларын артгъа багып салып, гёк кёкге къарап токътады. Шарап бу гезик Забияны аревлюгюн эс этди. Алдына гелип саллангъан бурма чачлары, астаракъ уфюреген ел гётерип, мангалайыны уъстюнде ойнай.

Забияны башлап гёргенде, Шарап огъар онча тергев этмеген эди. Артда ишни уъстюнде булагъа нече керен ёлукъма тюшгенде, бу илиякълы учитель къыз юрегинде тура, бош заманын шо ойлар булан оьтгере эди.

– Нечик аревдюор кёк, – деди астаракъ Забия.

Къолундагъы къамучуну ойната туруп Шарап: «Сизге бары да зат аревмю?» – деди.

– Дюр, – деп турду Забия. Уллу ташгъа минип, эшилген чачларын къолуна да тутуп, айланасына къарай туруп, о ташны уъстюнде айланды.

Шарап къолтукъ кисесинден гиччирек кагъыз пачканы чыгъарып, сонг сол киседен газетден гесилген гиччи гесекни алып, махорка тёгюп, чырмады. Сонг алдына къарагъан кюйде бармакъларыны арасында ойнатып турду. Забия ташдан атылып тюшдю, астаракъ Шарапгъа ювукъ гелип, чонкъайып:

– Негер пашмансыз, ёлдаш председатель? – деп сорады.

– Ай, гъар тюрлю затлар эсеме геле.

– Мен бир зат айтайым, сагъа ошамай пашман турма. Сен кюлеп турма яратылгъан адамсан.

Бу сёзленк Шарап ушатмаса да, сыр бермей, гючден иржайды. Сонг аву-зундагъы папиросун къабуздуруп, тютюн чыгъара туруп:

– Пашман боламан, неге мен шулай насипsizмен, – деди.

– Огъ, – деп иржайды Забия, – колхозну председатели насипsizмен дей?

– Олай ягъындан тюгюл.

– Дагъы негер сиз насипсизсиз?

– Шу дюнъягъа къарап, аривлюгюне ичим гююп, обзюмню янгызлыгъыма пашман боламан.

Забия башлап Шарапны англап болмай турду, сонг ону яшы ёгъу эсине гелип:

– Тюз айтасыз, сизге мени де языгъым чыгъа, яш болмаса, яшама кыйындыр.

Шарапгъа дагъы да маслагъатлар берме суюсе де, обзюню сёзлери ону бетин алышдыргъанны гёрюп, Забия тынып токътады.

– Хадижат чы айтма да айта, – деп узатды сёзюн Шарап, – менден айырылып, башгъа къатын ал, – дей. Мен суймеймен.

Озокъда деп айтмакъдан Забия токътады, сонг обзюне соравлу бакъгъан къара гёзлени гёрдю:

– Мени сагъа языгъым чыгъа, Шарап, инан, мени къолумдан гелеген кёмек бар буса, этежек эдим.

– Бар, – деди Шарап чалт.

– Не кёмек, айт?

– Забия, мен сени суюмен, рази бусанг, къатын этип де алажакъ эдим.

– Не зат? – деди Забия, башы айлангъанны эс этип, ташларда олтурду. Шарапны эсинде ёкъ эди шолай Забия булан сёйлермен деп, тек арив сёз къаршы гелгенде, тавакал этип айтса да, бузулгъан Забияны гёрюп, шоссат гёкюндю.

– Мен къаравулламай эдим сизден шулай сёзлер, – деп, косынкасын байлай туруп, юртгъа гетеген сокъмакъ булан астаракъ юрюдю.

Белине бюрюшме болуп этилген уллу юзюм терекли гёкшылт капотун ел елпиллете. Бираз юрюген сонг артына бурулуп къарап, абатларын чалтлашдырды. Гъали болгъунча шо сююв юрегинде де ёкъ Забия, ёлну узагъына инанып битмей, тамашалыкъ эте. Шарап айтгъан сёзлер къулагъына чалынып, Акъташгъа бурулта.

Акъташ ягъадан уйге гелгенче Забияны эсине нече тюрлю ой гелди. Башлап негер шогъар мен урушмадым деп ойлайгъан Забия, юртгъа гирип, эки ягъына от битген ёл булан юрюгенде, Шарапгъа языгъы чыкъды. Ону кёмек къыдырагъан пашман гёзлери гёз алдына гелип токътады.

Къабакъ алда Загъра къаршылады. Тогъаслагъа таянгъан кюйде Загъра, иржаймай: «Шунча заман къайда эдинг, ичимбушуп тура эдим», – деди.

– Баргъан эдим Акъташ ягъагъа.

– Къарайман, арт вакътиде Акъташ ягъа сени обзюне багъып тарта.

– Шонда, Загъра бажив, сен суймей бусанг, мен дагъы бармасман! – деп иржайды Забия.

– Меники чи масхара, – деп, кюлемсиреп, Загъра абзаргъа багъып юрюдю.

– Яш къызланы бу вакътиде кёп тарта Акъташ, юртлу яшланы суюп сама къалмагъанмысан?

– Ёкъ, Загъра бажив, – деп кюледи Забия. – Сенден къоркъуп, юртлу яшлар магъа сёйлемей.

Юрегине Шарап гелген сайын, Забия терлеп гете, башындан тайдырарман деп къараса да, шо гючлю ой таймай эди. Яхшы гамиш къаймакъ сюртюлюп этилген эт чудуланы да эки гесегин ашап, тепсиден турду.

– Сен сую деп этген эдим, неге ашамайсан?

– Бир тамаша юрегим булгана.

Загърадан къутулуп, уйге гирди. Уйню ичи къарангы эди. Ачылгъан терезеден урагъан салкъын ел тер басып турагъан Забияны къаркъарасына урунуп, сувукъ сындырып йиберди. Уъстюне къара жикет де салып, терезени тюбюнде олтурду. Янгы тувгъан айны ярыкълары тувра Забияны гёзюне уруна. Ону гёзлерин, узун кирпичлерин къарангы уйде де гёрме бола.

Уйню ичиндеги шыплыкъ, алынагъан терен тыныш Забиягъа сав юртгъа эшитилегенде йимик гёрюне эди. Генг яврунлу, къош къашлы председатель гёз алдына геле. Терезе тюпде олтуруп кёп заман ойлашгъан сонг, Шарапны уша-тагъанына оз-озюне мюкюр болду.

Арадан бир нече жума гетди. Шо гюнден берли Забия Шарапны дагъы гёрмеген. Болгъан лакъырдан сонггю гюнлер Шарап ёлукъмагъай эди деп ойлайгъан Забия, бир нече жума гетгенде, ону сагъынды.

Гюнден гюн Шарапгъа бакъгъан сюювю артагъанны озю де гъис эте эди. Забияны арт вакътиде пашман турагъанын Загъра да ушатмай, хатирин къалдыргъан адам сама ёкъму деп сорай бола.

* * *

Нече гюнден берли башлангъан увакъ гюзгю янгурлар Дагъыстанны тюзлюк районларын елеген. Шо саялы да Забия, Акъташ ягъагъа тюшюп болмай, бирден-бир ялкъа эди.

Гече янгур токътап, гюндюз тюш болгъунча булутлар таймай турду. Сонг Темиркъазыкъдан чыкыгъан къумукъ тюзню къонагъы башъел булутланы тавланы артына багъып алып гетди.

Школадан чыгъып гелеген Забия гюнню шавлаларындан сююндю. Гетген янгурну ийиси, таза гъава адамны къаркъарасын къувната эди. Озю охутагъан яшланы арты булан школа ерлешген бетден тюпге багъып юрюдю. Ёл шунча да хав эди чи, ёлну къырыйында озген отлар булан юрюме тюшдю.

Школадан тюпге тюшюп бурулгъан ерде межит ерлешген, шону гюн урагъан бетинде эрген-ахшам эренлер жыйылып очар бола. «Гъали де бар шу къартлар», – деп ойлашды гъар заман да очардан тартынагъан Забия.

Очардан яда къатынлар олтургъан ерден озте буса Забия адашып къала, уялып, бети къызарып, абатларын нечик алагъанын да билмей.

Очарда олтургъанлар бир затны арагъа салып хабарлай, ортада олтургъан къартны къюккюсю итти ва бек чыгъа эди. Олагъа багъып бурулуп къарамаса да, бир таныш тавуш Забияны къартыллатып йиберди.

Забия гёз тюбюнден бурулуп къарап, къолунда атны югенлери де булангъы, Шарапны гёрдю.

Шарап исси гийинген. Акъ юнден согъулгъан гёлек таза сакъалына тийип токътагъан, генг этилген иштанны балакълары сакътиян этиклени ичинде. Болма ярай, лакъыр колхозну гъакъында, гъар сёз айтып битгени бурулуп Шарапгъа къарай.

* * *

– Сен не этесен гъали де юхламай? – деп сорады Шарап. Алдына аш сала туруп Хадижат:

– Биз ойлашма герек зат бар.

– О да не зат? Колхоз булан байлавлу зат сама тюгюлмю?

– Не эте, сагъа агълюню гъакъында бир сама ярамаймы лакъыр этме? – деди.

Ашап турагъан кюйде гёзлерин гётерип, Хадижатгъа къарап:

– Мен тынглайман, не лакъыр этме сюесен? – деди Шарап.

Хадижат тахгъа къаршы салынгъан шанжалда олтурду. Лакъырны башлап болмай, ари-бери къарады. Ону эринлери гёгерип къартыллай эди.

– Сагъа не болгъан, Хадижат? Сени бетинг ап-акъ.

Хадижатны гёзьяшлары акъды, тамагъы кысылды, гюч булан нечик де сёйледи.

– Мен билемен, сен арт вакътиде яш сагъынасан, менден яш болмай, шо саялы да мени айырып, сен башгъа къатын ал. Къачан болгъунча шулай туражакъсан?

Шо сёзлени айтып караватгъа багъып ювукъ болду, сонг уьстюндеги бойлукъгъа йыгъылып, бойлукъну кысып къучакълап, йылап йиберди.

Шарап еринден атылып эретурду. Оьзюню кыйын гюнюнде де, шат гюнюнде де табулгъан, дюньяда оьзю биринчи суйген къатын гъали шулай амалсыз йылай.

Шарап, караватгъа барып, Хадижатны гётерип олтуртду. Ону гёзлеринден агъагъан гёзьяшланы баш бармагъы булан сибире туруп:

– Йылама, бизге шулай язгъандыр, – деди.

Хадижат йылайгъанын токътатса да, бетин Шарапгъа бакъдырмай; ястыкъгъа бакъгъан кюйде токътагъан. Шо шыплыкъда бираз заман гетди. Шарап еринден турду. Терезеге ювукъ барып бираз заман къарады, сонг теберип ачды. Салкъын гъава шоссаягъат ону терлеген тёшюне урунуп, ёткюрдю.

Папирос къабудуруп, тарта туруп:

– Тур гъали, орунлар сал, мен юхлама сюемен, – деди.

Хадижат еринден тербенмеди. Шарап гёз тюрюнден къарап, сонг эшик артда илинген тёшлюкню аркъасына салып, къыргъа чыкъды.

Гече. Юрт юхлагъан. Заман-заманда арекден гъаплайгъан итлени тавушлары эшитиле. Денгиз бойдан эшеген салкъын ел, гечеге таба гючленип, кёкде бир булутну да кьоймай тавланы артына багъып къувалап, алып гетген.

Толгъан ай бары да шавлаларын ерге бакъдыргъан эди чи, гъатта йыракъдагъы адамны да таныма бола.

Шарап, гиччирек такътадан этилген къапуну астаракъ ачып, орамгъа чыкъды. Орам боп-бош. Эки кырыыйында от оьсген тар сокъмакъ оьзенге багъып элте. Шарап сокъмакъ булан юрюдю. Забия эсине тюрдю. «Гъали бир затда къайгъысы да ёкъ, юхлайдыр» деп ойлай эди Шарап: «Мен буса гечени бир заманында орамда ойлашаман».

Агъаргъан ва гёзьяшлары агъагъан Хадижат гёз алдына гелип, токътады. Хыйлы заман сокъмакъдан ари-бери юрюп ойлашгъан сонг, Шарап дагъы Забиягъа ёлукъмажакъ болуп токъташып, уйге къайтды.

* * *

Шо гечеден берли эки жума арадан гетгендир. Шарап нечакъы Забияны гёрме суйсе де, айтгъан шартын бузмайман деп, гёрюнемей эди. Муна бугюн, тёрбендеги фермалардан къайта туруп, межит алдагъы очаргъа ёлугъуп къалды.

Къумукъларда адат бар – очардан бир сёз сама айтмай оџтме ярамай. Шарап очаргъа салам берип гелгенде, очарны башы, къарт Ильяс бир затны арагъа салып эрише эди. Шарапны гёрюп, Ильяс сююнүп гетди. Ону туюлген, акъ гирип турагъан къашлары оьрге гётерилди ва кызаргъан гёзлери бир ёлдашына, бир Шарапгъа къарай эди.

Шарап, башлап эришивге къошулса да, артда школа ерлешген бетден тюшүп гелеген Забияны гёрюп, лакъырны унутуп, кирпичлерин къакъмай, гёз тюбюнден къарай эди.

Забия оьзюне Шарап къарайгъанын эс этип, аякъларын чалт алма суюдю, ойларын башгъа янгъа бурма суюп, кыырыйы булан барагъан Зумурутгъа: «Хав булан юрюме!» – деди.

– Мен къуру ерлер булан юрюймен чи, – деп, кирпичлерин къакъды охувчу кыыз Зумурут. Оьзюнден ихтиярсыз айтылгъан сёзге Забия уялып, кызарып гетди.

Гъар заманда къабакъ алда Забиягъа Загъра ёлукъмай къалмай эди. Оьзю турагъан орамгъа бурулгъандокъ, Забия тогъаслагъа багъып къарады, тек Загъра ёкъ эди. Абзар да боп-бош, не бар, уйде ёкъму экен деп, эшикке ювукъ гелди.

– Загъра бажив! – деп кычырды Забия, уйге гирме къоркъуп.

– Гел, мен мундаман, – деди уйден назик тавуш булан Загъра. Забия уйге гирди. Тахтамекеде, уллу ястыкъ да салып, Загъра ята эди.

– Вуя, не болгъан, авруп къалдынгмы? – деп сорады эретургъан кюйде Забия.

– Гъар йыл шу заманда мени аврувум геле. Муна гъали де эртен сен гетгенден берли башым айлана, ятмасам къоймады.

Забия уьстюндеги гёлегин чечип, башгъа гёлек де гийип, Загъраны янында олтурду. Ону гёзлери кызаргъан, бети агъаргъан эди. Мангалайындан агъагъан тер бойлукъну сув этген.

– Аш да этмегенмен, кызым, – деди гъалы битген тавуш булан Загъра, – оьзюнг къарап, хам-хум эт.

Забия шо минутунда бары затны унутду, нечик алайда гъалдан тайгъан къартгъа кёмек этме суюе эди. Гъали шу авруйгъан къатынны гёнгюн алмакъ учун не этме де рази.

– Загъра бажив, докторну чакъырайым, – деди Забия, акъ явлукъ булан мангалайын сибире туруп.

– Ёкъ-ёкъ, тарыкъ туююл, – деп, бюрюшген къолун гётерди, – тангала таяжакъ, мен айтдым чы, гъар йыл геле шу аврув шу заманда.

Ону рази этип болмажагъын билгенде, Забия токътады, къартны хасиятларынын яхшы биле эди.

– Тангала сени булан талагъа барарман деп тура эдим, – деп башлады еринден туруп олтургъан сонг Загъра. – Шо гъабижайны гесме герек эди, гъали явуллар башланса, бары да чирип къалажакъ.

– Нете, мен янгыз барарман, беш сотых ер туююлмю, шоссагъат гесип гележекмен, сонг колхоздан арба да алып, алма да барарман.

Колхоз деп айтгъандокъ, эсине Шарап гелди. «Гъарангъа тайып тура эди эсимден», – деп, оьз-оьзюне ачувланды.

– Къоркъмай барып болажакъмысан? – деп сорады Загъра.

– Вуя, не затгъа къоркъайым, гюппе де гюндюз.

– Яхшы, къызым, – деп, разилигин билдирди Загъра. – Зайнап йибермесми экен къызын сагъа ёлдашгъа.

– Ай, тарыкъ тюгюл, озюм эртенюкъ барып, гесип гелермен, – деп, Забия шкафны ачып, ашгъа узатылды. «Мен барып гесип гелермен» деп чи айтдым, – деп ойлай эди ашай туруп Забия, къоркъмай агъач тюпге барып боларманмы?

Эртен Забия тез турду. «Муна, мени насибиме кёк де ачыкъ, атив гюн болса ярай». Эгер де гюндюз кёк ачыкъ ва гюн иржая буса, Забияны юреги паряхат бола, къоркъмай, не ерге де барма рази.

Забия гиччи заманындан берли къоркъач яш. Озюнден уллу эркъардашы къоркъута туруп, гъатта гюппе де гюндюз янгыз бавгъа да чыкъмай эди.

Эгер де анасы бавгъа къуллукъгъа йиберсе, къара къавгъа тува эди, эркъардашы да гелсин деп.

Забия ва эркъардашы Исмаил атасыз, ана булан оьсген. Къардашлары, ай-рокъда анасыны эркъардашлары, нече де суюмей эди Забияны охута деп.

Яшавда аз насип гёрген Забияны анасы Тетей, биревге де тынгламай, яшларын школагъа охума йибере эди.

Йыллар гетди. Забия еттинчи классны битдирме турагъанда, ала-саладан анасы авруп оьлюп, етим къалды. Эркъардашы Исмаил асгерге гетди.

Муна, янгы яшав, Забия Буйнакскиде педучилищеге тюше. Дёрг йыл педучилище. Нече де тез гетди шо йыллар. Тюнегюн тюшгенде йимик, гъали буса, охуп да битип, учитель.

Юртлагъа яшланы охутма баражакъ. Оьз-оьзюне инанып да битмей эди яшланы охутуп болажакъман деп, артда чы уллуланы охутма башлады.

Негъакъ къатынланы суюмейгенине де къарамай, Забия оланы артындан юрюп, ишеде де, уьйде де дегенлей, гечелик школагъа язып, колхозчу къатынлар школагъа юрюме башладылар.

Башлап бек аз геле эдилер. Гелегенлери де, дарслар битгенче турмай, къачып гете. Бара-бара олар Забияны шонча да ушатды чы, бирлери оьзлер гелип де языла эди.

Забияны инг де насипли гюню – къарангылыкъда оьсген шо къатынлар атын, фамилиясын язып, тетрадлары булан Забиягъа чабагъан гюн эди.

– Къара чы! Къара чы, мен фамилиямны язып боламан! Гъали уланымны кагъызын да озюм охужакъман.

...Эртен тез чай ярашдырып, ашап, чалгъа къысдырылгъан оракъны алып, талалагъа багъып юрюдю. Колхозчуланы талалары Акъташны ариги бетинде ерлешген. Огъар бармакъ учун башлап къызыл ярдагъы сокъмакъ булан Акъташгъа тюшме герек, сонг шарыллап агъагъан сувну ягъасы булан онггъа багъып юрюсе, аякъ кёпюр бар. Оьзенни ари ягъында таза талагъа етишгенче, орманны ичи булан, сонг колхозну авлакъларыны ягъасы булан гете.

Забия Акъташдан чыкъгъанда, артына бурулуп къарады. Темир къаплангъан къалкъылар йыртыллай эди. Болма ярай, юртлулар бавларын тазалай, ер-ерде тютюн назик болуп кёкге гётериле, уьстге бара туруп, кёкню туюне айланып, гёрюнмейген болуп къала эди.

Забия юрюген сокъмакъны бою булан битген отлар аякъларына урунуп, уьстюндеги чыкъны чача, узакъ къалмай аякълары сув болгъанны гьис этди.

Шолайлыкьда ойлаша, ёл ягьадагьы гёк чечек гюллени юлкьа туруп, аркьа башгьа оьрленди. Аркьа баш Акьташдан сонг ерлешген деп айтма ярай, шо арада бийик аркьа, ону уьстюн гьар тюрлю терек кьуршагьан. Ичинден оьтеген арба ёл алаша тегенек тереклени ичине гирип, гёмюлюп кьала.

Шундан арив чыкьсам чы, етишген эдим деп, астаракь ёл булан абатлары алды. Ёлну эки кьырийьында, бир-бирине тийип, тереклер оьсген, ичинде янгыз жымчыкьланы тавушлары эшитиле.

Ёл баргьан сайын терексиз авлакьгьа чыгьа, гюн шавлаларын тувра Забиягьа ура.

«Матикге Загьра бажив булан барагьанда, эсима де гелмей эди. Гьали янгыз нечик кьоркьаман», – деп ойлашды.

Арекден сап-сари болгьан гьабижай талалар гёрюндю.

Загьраны таласын Забия яхшы таный эди. Ёлну ягьасында, уллу тал терек бар кьаршысында, арекден дев йимик шо тал терек гёрюндю. Терекни гёргенде, Забияны юрегиндеги кьоркьув тайып, сююндю.

Гьабижайны гесме башлагьанда, оьз-оьзюне тамаша бола эди. «Гелегенде шонча негер кьоркьа болгьанман экен?» – деп ойлаша эди. Башлап иш чалт гетди. Битген ердеги гьабижайны жыйып тёбе этип, сонг янгыдан гесме башлай эди.

Тюшге таба салкьын ел уьфюрме башлады. Бишип, таза башына сибирткиси чыгьып турагьан кьамушлар бир-бирине урунуп, тавуш чыгьара эди. Бир-бирде чи Забия кьамушлукьну ичинден адам чыгьып гелеми экен деп, артына бурулуп кьарап йибере.

Кьоркьув дагьы да кьаркьарасын еледи. Кьоллары чалт ишлемеге башлады. Кьалгьан бираз ер кёп болуп гёрюне эди. Ел гючленди, Забия гесген гьабижайны тез жыйма гиришди. Булутлар гюнню шавлаларын кьыркьгьанда чы, юреги бирден-бир атылма башлады.

Кьара булутлар кёкню япды. Айланасы кьарангыланды ва уллудан явма башлады. Ёл тайгьакь эди. Забия нече керен йыгьылды. Янгур шонча да гючлю эди чи, гьатта ону кьулакьлары оькюре эди.

Сув уьстюндеги гёлекден оьтноп, аркьасындан акьма башлады. Аягьына гийген башмакьларын кьолуна алып, отланы уьстю булан юртгьа багьып чаба эди. Янгур баргьан сайын гючлене. Кёк тешилгендей ява. Гьатта гёзлерин ачып, эркин кюйде кьарап болмай эди.

Башлап ёлну хырындагьы отлар булан чабагьан Забия, янгур бирден-бир кьыздырып йибергенде, ёлгьа чыкьды ва бираз заман да чапмай, сыргьалап йыгьылды. Тез кьолларын ерге басып, турма сюйдю. Ёлну уьстю булан агьагьан сув ону тёшюне тийди. Бирден Забияны кьаркьарасын сувукь алды. Кьартыллап, тишлери бир-бирине тавуш этип уруна, эшилип йиберилген узун чачлары ерде кёлню ичинде эди. Тамагьына тыгьылып турагьан йылавун токьтатып болмай, йылап йиберди, тавушу гьаран чыгьа.

Ёлну кьырийьындагьы отланы кьысып тутуп, гётерилди. Батгьан гёлегин сыгьа туруп, терек тюпге багьып юрюдю. Айланасы кьап-кьарангы, кьара булут гюнню гечеге айландыргьан йимик, бары кьоркьув юрегинден тайгьанны эс де этмеди, астаракь ёлну хыры булан юрюме башлады. Бирден артдан таба атны пышгьырагьан тавушуна бурулуп кьарады, артда бирев де гёрюнмей эди.

Заманлыкыгъа тайып турагъан къоркъув Забияны къаркъарасын еледи, абатларын чалт алма башлады, атны тавушу ювукъ гелген сайын юреги бек атыла, артына бурулуп къарап, чапма башлады.

О да ким экен деп ойлай эди Забия. Озокда, къачакъ, азмы олар гъали, мени тутар, битди мени яшавум, оьлтюрсе де къайырмас эди, тек шарайып эт-месе, ёкъ, оьлген къолай, олай болуп юртгъа баргъынча.

Юз тюрлю яман ой ону башын елеген эди. Забия, чаба туруп, дёрт де янына къарай, яшынма ер къыдыра. Ёлну айланып алаша тегенек тереклер елеген. Арекде бираз уллу ва къалын тереклер гёрюне. Шолагъа етишсем чи, яшынар эдим деп, Забия бек чапма башлады.

Юрекде къоркъув булан чапса, абатлар генг алынмай, нечакъы бек чабаман десе де, абатларынгны генг алып болмайсан, бек чапса да, Забиягъа аста гёрюне эди. Муна, уллу дёрт чинар терек, Забия шоланы артына гирди. Къоркъгъан гёзлер булан ёлгъа тигилип токътады. Забия артында токътагъан терек мазаллы ва къарт.

Терекни янгур урунагъан бетинден, къатты къабукъланы арасындан сув агъа. Ич янында къуп-къуру хомурсгъалар «дав» деп, юрюп айлана.

Арекден ала бетли ат гёрюндю. Уьстюнде олтургъан Шарапны гёрдю.

Сююнмекликден Забия Шарап! деп къычырма сюйдю. Тек бираз алда болгъан лакъыр эсине гелип, терекни артына багъып йылышды.

– Гетсин, оьзюм янгыз бараман, – деди оьз-оьзюне Забия, – бизин бирге гёрсе, юртлулар не де айтып чыгъар.

«Ёкъ, о чу колхозну председатели, ону булан гетсем яхшы, ондан айрылып къалсам, ёлда магъа ким ёлугъар, нече тюрлю адам бар дюньяда». Шо ойлар гелип Забия ёлгъа багъып чыкъды. Атны аякъ гъызлары булан юрюме башлады. Башлап къычырмасман, юртгъа ерли арты булан юрюрмен деп турагъан Забия, атны артында яхшы арек къалгъанда, къоркъду. Герилип тыныш алгъан сонг: «Шарап!» – деп къычырды.

Гъар тюрлю ойлар булан гетип барагъан Шарап, тавушну эшитгенде, артына бурлукъду. Ёлну хыры булан гелеген Забияны шоссагъат танып, атын бурду.

– Яхари, сен нетесен мунда? – деди атындан тюшюп.

Забия сёйлемей зретургъан, йыгъылгъанда батгъан къоллары булан сибирип, къашларыны уьстюнде балчыкъ дамгъалар токътагъан. Мангалайындан агъагъан сув гёзлерине тама.

– Гелген эдим гъабижай гесме, явуп къалды, – деди Забия къарлыкыгъан тавуш булан. – Сен къайдан гелесен? – деп де къошду.

– Мен Хасавюртдан жыйындан геле эдим, о яндан гелсем айланч бола деп, тувра-туврадан салгъан эдим. Гёресен, янгур къаршылашды. Же бол, сен авру-жакъсан, уьстюнг энгил, мин атгъа.

Забия атгъа багъып къарагъан сонг:

– Ёкъ, мен яв юрюймен, атгъа бир де минмегенмен, – деди. Шарап уьстюндеги плащын чечип Забияны аркъасына атды, ари-берисине къарамай, гётерип атгъа миндирди.

– Бек тур, мен аста гъайдажакъман, шу темирни тут, – деп, еркъашны гёрсетди.

Югенни къолуна алгъанны гёрюп: «Сен минмеймисен?» – деди Забия.

– Ёкъ, алдынг булан юрюп гелемен.

Шарап астаракъ атны алды булан юрюме башлады. Ёлда булар бир-бири булан сёйлемейли, Акъташгъа тюшдю.

Юрт арекден гёрюне эди. Акъташны суву кёп болгъан. Эрневлерине гелип тура. Ташыгъан булгъанчыкъ сув тавуш этип агъа. Бирден тавуш болуп, ариги ягъадан чанг гётерилди. Чанг тайгъандокъ, сувну ичинде агъып барагъан тереклер гёрюндю.

– Ярлар ава, – деди астаракъ Шарап, – сув тюбюн ашап тургъан, гъали гёче. Янгур бираз сейир болду.

– Бу ерде чи кёпюр бар эди, о къайда? – деди къоркъгъан ва назик тавуш булан Забия.

– Мен гелгендокъ да шону сув алып гетмегей эди деп къоркъувум бар эди, гёресен, алып гетген.

Шарап мангалайын сибире туруп, ташны уьстюнде олтурду.

– Биз юртгъа багъып нечик чыгъажакъбыз? – деди дагъы да Забия.

Шарап, сёйлемей, кёкге къарады, сонг Забиягъа иржайып:

– Чакъ ачылажакъ, узакъ къалмай янгур токътажакъ, сув аз болгъанда, биз де чыгъарбыз, – деди.

– Балики, янгур бир жума явар? Мен юртгъа барма сюемен! – деди Забия.

– Мен де сюемен тез юртгъа барма, гёресен чи, нечик чыгъайыкъ. Сув гъали кёп, къатты агъа, ондан сонг да ичинде агъагъан тереклер бар, ичине гирме къоркъунчлу, Забия.

Забия атдан тюшюп, ташгъа ювукъ гелип:

– Шу янгурну тюбюнде туражакъбызмы? Мен сувукъдан уьшюп бараман! – деди. Арт сёзлерин гъарангъа айтып, сонг йылап йиберди.

– Бир икъ табарбыз. Шу арада, – деп, гёзлерин ари-бери къаратып, – бизин къойчуланы къошу болма герек. Шонда гирип от да ягъып токътарбыз, – деди Шарап.

Отну ва иссиликни эсгергенде, Забияны бары арыгъаны хозгъалды, къоллары тюшюп барагъанда йимик авруй эди... «Исси уьйде ким юхлар эди» деп эсине гелди. Шарап, атны югенин тутуп, бёлеклени ичине гирип гетди.

Арадан аз да гетмей, ону базыкъ тавушу эшитилди. Забияны къошгъа чакъыра эди. Къойчуланы къошу орну ичинде къазылып этилген, эки къырыйы майданлыкъ, арекде сийрек бёлеклер гёрюне. Къошну ичи къарангы. Ичине гирип бираз олтургъан сонг, Забия эшикни артында очакъны гёрдю.

Тюнегюн ичинде адамлар болгъандыр, отбашда янгы кюл. Къошну ичи ярыкъ болгъанда Забия айланасына къарады: тёр янда чубукъдан этилген тахтамак, уьстюне бичен яйылгъан. Кёп адам ятып тургъангъа гёре, къуруп къавжагъанлыкъдан сынып тура эди.

Узакъ къалмай къолунда чурпулар, тамурлар булан Шарап гирди. Отбашны алдында чурпуланы сындыра туруп, Шарап: «Мен гъали чыгъаман, чечинип, гёлегингни сыкъ, къурутма герек», – деди.

Сонг Забиягъа къарап, ону адагъанын гёрюп:

– Мени хуржунумда исси гёлегим ва иштаным бар, гиерсен, – деди.

Тюбюне къуру биченни салып якъгъан сонг, къуругъан бутакълар чартлап янма башлады. Къошну ичи ярыкъ болду. Астаракъ ва мунглу оьрге чыгъагъан отну ярыгъы Забияны бетине урунуп, гёленткисин мююшде гёрсете эди.

Шарап, хуржундан кыыш гёлегин, сырылып этилген иштан чыгъарды: «Хасавюртда сатылып турагъанда устьюне барып къалып алгъан эдим, – деп, астаракъ эшикни ачып чыкъды.

Забия тахны устьюндеги иштан-гёлекни кьолуна алып, эшикге багып юрюп, теберип, ябулгъанын билген сонг, чечинди. Гёлегин сыгып, кьошну кьалкысындан чыгып турагъан бутакълагъа илип, чалт гийинди.

«Нечик яхшы гишидир, шулай адамлар да бар хари дюньяда. Шо этген кьуллукъну не этип кьайтарайым экен», – деп ойлайгъан Забияны бир айлар алда Шарап озюн «сюемен» дегени эсине де гелмей эди.

– Гирме яраймы? – деди кьырдан Шарап.

– Ярай, – деди Забия.

Шарап эшикни астаракъ ачып гирип, отбашны алдына гелип олтурду. Чачларын сыгъа туруп Забия да отбаш алгъа гелип: «Янгур аз бола, амма тавда яхшы явгъангъа ошай, о янны кьап-къара булутлар кьуршагъан», – деди.

Шарап башындагъы бёркню чечип силкди, сонг кьырыына салып, кисе-синден папирос чыгъарып кьолунда ойнатгъан сонг, авзуна салып, отбашдан жьжым алып кьабузду:

– Гъали чай буса чы арив болажакъ эди, – деп иржайды Забиягъа къарап.

Забия жавап бермей отгъа тикленип токътагъан эди. Ону юккъа эринлери кысылгъан, назик узун бурнуну устьюнден, мангалайындан агъагъан сув ерге тама эди.

Шарап, гёз тьобюнден Забиягъа тергев этип къарагъан сонг туруп, мююш-де илинген ямучуну яхшы устьюне тартып, чырмалып олтурду.

– Мен чи билмеймен нетер эдим сен ёлукъмагъан бусанг?

Шарап иржайды, папиросун соруп, тютюн чыгъарып, сонг:

– Яшав шолай зат, болгъанны эби табулмай кьалмай, башгъа адам ёлугъар эди.

Забия дагъы айтма зат билмеди.

– Адамлар шолай ёлугъалар, бир-бирин сюелер, – деп узатды сёзюн Шарап.

– Шарап, мен сагъа бир зат сорайым да? Яраймы? – деди.

– Озокъда ярай.

– Сен нечик англама боласан, сююв бармы?

Шарап, мангалайын сибирип, герилип тыныш алды. Отгъа чурпулар ташлай туруп:

– Бар, тек нече тюрлю кюйде, – деди.

– Мен буса, инанмайман.

– Буса сен биревню де суймегенсен.

Гертиден де, Забия биревню де сююп болмагъан. Буйнаскиде нече яш Забияны артындан юрюдюлер. Тек бирине де юреги авмады.

Отбашдан гелеген исив Забияны кьаркъарасын еледи. Ону юхугъа тартды, гёзлерин ачып йиберсе, отбашны алдында Шарап гёрюне, алда йимик папирос тарта эди.

«Мен ону сюемен чи», – дей эди оз-озюне, гёзлерин юмгъан кюйде. «Мен де боламан сююп. Мен инг де насипли кьызман, инг де сюеген эргиши булан кьошну ичиндемен. Шону бу билмейдир, мен озюн шунча сюегенни».

Шарап Забиягъа къарады, гёзлери юмулгъан Забия юхлай эди. Шарап еринден туруп, Забияны гётерип, тахтамекге салды.

Забия гёзлерин ачып, иржайып, дагъы да юмду.

Шарап, кырыйында олтуруп, объюню авур къоллары булан кызыны юзюн сыйпады. Забия юхламай эди. Гёзлерин ачып, Шарапгъа къарады.

– Забия, мен сени сюемен. Сюемен, – деп нече керен такрарлады.

– Мен де сюемен, сени, Шарап, тек...

– Дагъы бир зат да тарыкъ тюгюл, шо сёз магъа таман, – деп, Шарап Забияны тартып олтуртду. Къысып къучакълап, оьпме башлады.

* * *

– Вуя, кызым, – деди печни алдында олтургъан Забиягъа къарап Загъра, – кыргъа сама чыкъмайсан? Къатынлар сорап айлана эдилер сени. Сен чи йылагъансан. Гёзлеринг шишген.

Забия, гёзьяшларын токътатып болмай, йылап йиберди.

– Вуя, аявлу кызым, сагъа не болгъан?

– Бир зат да, объюм, башым авруй эди, гъали къолай болду.

– Дагъы негер йылайсан?

– Мамам эсима тюшюп. Боласан гъали мамам, шу кыйынлы гюнлеримде юрегимни ачма.

Забия бюртюк-бюртюк болуп тёгюлеген гёзьяшларын сибирди. Загъра да йыламсырады.

– Бираз алдын мен Шарапны гёрюп, сени гъакъынгдан сёйлегенде, – деп узатды сёзюн Загъра, бираз сабур болгъан сонг, – Хадижат гете айрылып, яш болмай деп, сонг сени бары да ёлу булан алажакъман, – дей эди.

– Буса гъали не болгъан да? – деди астаракъ Забия.

– Не болсун, он йылдан сонг Хадижат яшгъа авур болуп, сююнюп, къой союп, садагъалар этип тура, – дей.

Забияны къолундагъы бичакъ ерге тюшюп гетди. Дагъы бир зат да сорамай терезеге ювукъ барып, таянып токътады.

Ахшам вакъти, алдын шу заманда къарангы бола эди. Гъали буса къар уллудан явуп, ерни ап-акъ этген. Орамда чаналар алып ойнайгъан яшлар гёрюне. Ёл уллудан явгъан къарны уьфюрюп, чали тюплеге ура. Забия шо вакътиде къарны арив явагъанын эс этип, къайгъысын унутуп да къалды.

Бирден гъали айтылгъан сёзлер эсине гелип, юрегине инелер болуп чанчылды.

* * *

Гёзьяшларын сибире туруп, Забия уьстюне исси опуракъларын да гийип, Загъра билмесин деп, астаракъ ариги уьйден чемоданын да алып, чыкъды.

Эшикни ябулгъан тавушун эшитип, башына тастарын да байлап, Загъра артындан чыкъды. Забия гёрюнмей эди. Къарны уьстюнде генг алынгъан аякъ гызылар Хасавюртгъа багъып элте эди.

– Къайда болсанг да, насипли бол, балам, – деп, Загъра бажив Забияны артындан къарап хыйлы къалды.

Рецензия

Малик ГЬЮСЕЙНОВ

КЪУВЛУЙГЪАН ЯПЫРАКЪЛАР

(«Насипли бол», «Гечемен», «Жансари» ва баишгъалары)

Бир сама саргъайгъан япыракълар тѣгюлеген мюгълетлеге гъайран болмагъан адам гюзню сигърулу гѣзеллигин англап битмес. Къапу алдагъы чархын къулач енгмес тут тереклени бутакъларындан эртен вакъти, бир-биринден артда къалма суймейгендей, япыракълар вахыллап ерге тѣгюлюп йибере. Къата танг, тува гюн...

Алим Къырымсолтанович Къабардиев анадаш адабиятгъа танг сызылып гелегенде юртгъа гирген къонакъдай, мекенли танып-билип битгинче, гирип гелди. Яш язвчуну охувчулар кѣп сююп къабул да этди. Гертиден де, не саялы ушатгъан ону охувчулар (шо гъакъда редакциягъа кагъызлар гелип тура), неси булан о бизин тергевюбюзню тартды? Бу суалгъа жавап излесек, инг аввалда гѣзге гѣрюнегени – асарларда сююнч де, къайгъы да чатырашып гелегенни эсгерме тюше.

Алим Къабардиев бизин прозада тапталгъан ёллар булан юрюмей, оъз сокъмакълары излей туруп, бу яхшы, бу яман деп айырмай, яшавну бар кюйде суратлама къаст эте ва шо къастында охувчуну къувандырагъан натижаларгъа етише: игитлени насиби бизин де сююндюре, къайгъысы – гъалеклик сала юрекге.

Язвчуболуп турагъан агъвалатлагъа оъз къаравун тувра билдирмей, охувчугъа танглама имканлыкъ бере, ойлашдыра. Къызъяшны башына къайгъы къопдургъан Шарап биз уйренген инкар (терс) келпетни къалибине сыйышмайгъанлыкъ («Насипли бол», «Дослукъ», 1983 й., № 1); оъзюню устъюнден яла арз язгъанына да къарамайлы, Арапхан къатынын кѣп сююп къаршылайгъанлыкъ («Къапгъун къатты ябула», «Адабият Дагъыстан», 1987 й., № 3); Жансари яшдан берли гъасирет къурдашына багъып алма бир абат къалгъанда, ону тилевюн гери урагъанлыкъ, («Жансари», «Адабият Дагъыстан», 1988 йыл, № 5) – булар бары да язвчубилмей йиберген хаталар тюгюл, – авторну дюньягъа къаравуну бир алааматлыгъы: бу – яшав!

Яшавну зек бурунчларында Забия, Батыр, Жансари ва шолай оъзгелери айсениликге есир тюшмей, къайтара рагъмулу ишлеге белсене, оълум булан бетге-бет тура, бир-биринден гечип бажара, насипли бола.

Хабарланы ва повестлени баш игитлери аслу гъалда гѣнгю ачыкъ, акъпейил, жандан къуватлы ва шо даражада гъайбат да дюр.

Бир вакъти эркъардашы къоркъутуп уюню артындагъы бавгъа да чыкъма тавакеллик этип болмайгъан, очарны алдындан оътегенде, саламатлыкъдан сюрюне къалагъан Забия («Насипли бол»), иш устъюнде уйлю-оужакълы

тиштайпаланы мактапгъа къуршама бажаргъаны охувчуну инандыра. Батыр («Гечемен», «Адабият Дагъыстан», 1988 й., № 3) анасы гечинип, оьгей ананы къолуна тюшюп, юрек сызлатагъан етимлик азапланы чекме тюшсе де, шо зулмугъа тарыгъанлыкъны себеби болгъан атасын ону ахыр гюнюнде гъакъ юректен гечегени лайыкълы чыкъгъан. Жансари буса артист касбуну башын тутгъанланы аллагъыдай гёрюп, эртенги гюн йимик таза юреги булан сагнагъа талпынып, къыйынлыкълагъа чул бермей, умутуна багъып къайпанмай юрюйген бугюнго яш наслуну гёрмекли вакили. Ол тезден сюеген адамыны намарт, жиргенч юзюн гёргенде, ону яягъына къапас уруп (бир-бир енгил ойлу къызыяшлагъа уьлго болар йимик), орамда къоюп гетмекни тюз гёре.

Мунда биревлер: сайки, Жансари янги таныш болуп турагъан орус улан Сергейни машинине минип, ону уьюне, гъатта дачасына да чыгъып неге гете дагъы? – деп, бизге къаршы чыкъма ярай. Жансари – таза юрекли, бай гёнгюлю, ич дюньясыны аривлюгюнден охувчу тоюп болмайгъан, юрек гъакъылы булан яшайгъан къыз. Ону баш хасиятларындан бири – инаныв. Тек ол, ери гелгенде, къувлуйгъан, толкъунланып турагъан инче гъислерини алдын алып да бола (масала, Иразиден айрылыву).

Жансарини инче гъислиги, ойлавушлугъу эсделиклерден де арив сезиле. Оларсыз бу келпетни англама да къыйын болар эди. Сёз ёругъуна айтайыкъ, Алим Къабардиевни бары да асарларында ёлугъагъан эсделиклер негъакъ къолланмай, олар суратлавланы толумлашдыра.

Мисал учун, Ирази булангъы ёлугъувлардан сонг, эсер-месер гъалгъа тюшеген къызыяш, толгъуйгъан гъислерин яшырып болмай, оьзюн нечик тутагъанны билмей къала. Сююв гъислер тувагъан мюгълетлерине автор бизин шагъат этип, яшмын кёкде яшнап ерни шавлаландырагъандай, бу гёрюнюшлерден таба Жансарини, савлай повестни ярыкъландыра.

Башгъа адамны къыйынын гёрюп йылайгъан, аврувну аявлап башын сыйпайгъан сестра къыз («Оьлюм булан бетге-бет», «Ленин ёлу» 1988 й., 25 октябрь), анасыны къолларын авуздан гелеген пусу булан иситеген улан («Къапгъун...»), атасыны тёшюне башын къаплап тарланагъан авлети («Гечемен») – бу суратлар Алимни асарларында, охувчудан гёзьяш чыгъармакъ учун тюгюл, сентиментализмсииз, герти кюйде таъсирли бериле. Ондан къайры да, биздеги бир-бир асарларда онгуп, тюсю къачып барагъан рагъму, тазалыкъ, сююв деген англавлар Алим Къабардиевни яратывчулугъунда оьз ренклерин алып чыкъгъан десек, къопдурув болмас.

Алим Къабардиевни хагына доллукъ, эпикалы сабурлукъ хас болуп гёрюне, тек шо сабурлукъ адам къысмагъа байлавлу къайнар ойланы басылтмай. Яратывчулукъ къайдасыны эркинлигине агъвалат юрюлеген ерлени генг географиясы да къошум эте: ата юрту, дагъыстан шагъар, Ереван, Москва, Тюмень.

Алим Къабардиевни асарларында игитлени ич яшавун суратлавгъа айрокъда кёп тергев бериле. Язывчуну асарларыны бир-бир ерлери чи проза булан язылгъан шиърлар йимик охулагъаны шо пикрубуну исбат этмеге бола. Шолайлыкъда, язывчуну асарларында лирикалыкъ кёп ерни тутуа.

Автор оьзюню повестлеринде ва хабарларында табиятны суратлайгъан кюйге де агъамият берме тюше. Айлана якъдагъы табиятны, чакъны автор асарны борчларын кютювге къуллукъ этдире. Масала, «къара булутлар»

игитлени яшавуна алатолпан сала деме ярай. Олар Садюрню («Оълум булан бетге-бет»), Забияны («Насипли бол») гьалеклендирегени себепсиз тююл экен, булутлар кьувуп гелеген хатабалагьдан игитлер кьутулмай.

«Оълум булан бетге-бет»:

«Бирден кёкню кьара булутлар яба, кёк кёкюрюме башлай... Бир де башгьа тююл кёкде уллу дав болуп турагьндан. Садюр шоссакьат складлагьа багьып чаба... Бирден уллу тавуш муну кьулакьларын окьюртюп кьоя...

– От тюшген, ёлдаш сержант!»

«Насипли бол»:

«Кьара булутлар кёкню япды. Айланасы кьарангыланды ва уллудан явма башлады», – деп автор Забияны «чинк де насипсиз этген заманны» суратлама гирише. Ахырда, чыдамай, тувра сёйлей озьюнню игити булан: «Ай, Забия, бар эди сени бир заманынг, тап-таза кёк эди алдында. Гьали сени яшавунгьну кьара булутлар япды».

«Гечемен»:

«Сентябрь айны ахыры эди. Эртенден берли явагьан сувлу кьар токьтамай. Ахшамгьа таба темиркьазыкьдан чыкьгьан ел, гьавагьа дагьы да сувукь-лукь кьошуп, топуракь бузлама башлады. Боран гьючлене бара...» – деп башлай Алим Кьабардиев «Гечемен» деген хабарын. Сонг-сонг, адам аралыкьланы сувукьлугьун сезгенде, буз юреклер булан раслашгьанда, булай башланьвну маьнасына тюшюнебиз. Тек кьачан да адамлыкь уьст бола, шо сувукьлукьгьа игитлер де ийленмей.

Булай уллу мисаллар гелтиргеник негьакь тююл – А. Кьабардиевни языв хатыны хаслыгьын аян этмек мурат. Тилини аз-маз нукьсанлыгьына тергев бергенсиздир (шо тайпа кемчиликлени гьакьында дагьы да айтылар), тек бизге аслусу – хабарлав юрюлеген кюй, языв кьайданы озьтёречелиги. Шо зат буса А. Кьабардиевде бар.

«Кьапгьун кьатгы ябула» деген повестни гьакьында айрыча айтма тюше. Повесть гетген йыл айрыча китап болуп да чыкьды. Алим Кьабардиевни кьужурлу язылгьан асарында адабиятны бу журасында болмаса ярамайгьан, итти, зек айланчлы сюжет охувчуну тергевюн мукьнатисдей тартып, озьюнден айрылма кьоймай. Инспекторну келпетинде аналитик ягьындан инсанлыкь кьылыкьларыны асувлугьу бир де кьалышмайгьанны эсгерме тюше. Гьасили, мунда да яш язывчу озьюн адамыны ич дюньясыны ахтарывчусу гьисапда гёрсете.

Гьар чыгьагьан асарда усталыкьны йылтынларын излеп, олардан оьр даражалы пагьмулукьну талап этмек гьар даим де дурус болмай буса да ярай. Алим Кьабардиевни яратывчулугьунда да бары зат тегиш, тюзевлю десек герти болмас.

Игитлени табиятына кьыйышмайгьан ерлери айрокьда бек чийсынлыкь тувдура. Мисал учун, Забия («Насипли бол») озьюне «сюемен» деп айтгьан саялы, бетине неге тюкюрмедим деп гьёкюне. «Сюеменни» не агьусу бар экен? – деп тамаша боласан. Сонг да Гёзел («Кьапгьун...») сюеген адамына кьаршы яла арз азагьаны да (бек сюймекликден?!) шеклик тувдура. Булайлыкь, язывчуну кьыз келпетлеге айрыча янашывуну белгилери сама тююлмю экен деген пашман ой тувдура. Ондан кьайры да оьр охув ожакьда билим алагьан, театрда пьесасы салынгьан, китабын чыгьарма турагьан Ирази яшдан берлиги сюювю

Жансарини оъзюне алмакъны талап этегенде, башын багъанагъа уруп, къанына боялгъанда да эки янсыллы болабыз. Балики, биз янгылыша бусакъ да ярай.

Амма хаталарын гѳргенде, къол силлеп къойма кюй ёкъ. Неге тюгюл де, башдан тутуп талаплыкъгъа уйренмесе, яш язвчү бара-бара уллу нукъсанлыкълагъа тарыма бола.

Оъзлерден кюсдюреген кюйде язылгъан китаплагъа таза гъасси болгъанлар ёкъ тюгюлдюр. А. Къабардиев язагъан кюй ялкъдырмай, сюжетни чалт барышы, гъаракатны жагълыгъы иштагълыкъны артдыра. Тек бу ёлда автор бир-бирде оздуруп йибере. Масала, Жансари авторну гъукмусуна гѳре савлай Москваны къыдырып ала, онда чаба, мунда чаба. Воллагъ, шу къыз спортсмен де дюрдюр, деп эсинге геле. Игитни булай жанталашып айланыву янгыз къужурлукъгъа къуллукъ эте деп ёрайбыз. Шо буса адабиятны борчларын сай этеген йимик гѳрюне.

Язвчү уста тохувчү йимик, бары да йиплени бир игитге багъып тартып, гъаракатны бир келпетни айланасында къуршама бажара. Шо къаст буса асарны бирлигин болдура. Амма ахырынчы повестинде Жансарини оюн аслу гъалда Иразиге байлап, Иразини буса Жансари булан къыйнап, келпетлени пикру – ой дюньясын тар этген деп эсибизге геле.

Асарларда тергевсюзлюкню белгилерин де тапма бола. Забия: «Мени атам оьлген, анам да эрге гетип, орамда къалгъан болгъанман», – деп билдире. Автор буса башгъа ерде «ала-саладан анасы авруп оьлюп», Забия етим къалгъан дей. Авторну да, игитни де сѳзлери бир-бирине къыйышмай, къаршылыкълы чалына. Шо туп-тувра немгъорайлыкъны натижасы деп ойлашабыз.

Алим Къабардиев юрт халкъны тилин билегенлиги, пасигълиги исбатлану талап этмей. Тек башлапгъы асарларында («Насипли бол», «Оьлюм булан бетге-ет») рус тилден къыйышывсуз гѳчюрюлген сѳз тагъымлар гѳзге илине: «Заманындагъы къатын, гѳзлери булан гѳтерилип, тик къаравун ташлай туруп, иржайывун бузмагъан кюйде, сени аякъгъа салажакъбыз».

Бу далиллер язвчү тилни уьстюнде тындырыкълы кюйде ишлемегенни тасдыкъ эте. Оьзге, арда чыкъгъан асарларында, тюз тизилмеген жумлалар аз болса да, ёлугъа. Мисал учун, «Гечемен» деген хабарын алып къарайыкъ.

«Гюнню сюдюрлери гѳрюне», – деп охуйбуз. Тек бизге шону гѳрме нечик де, англама да четим тие. «Ол тыныш Бабуну ахырынчы тынышы эди». «Тыныш» деген сѳзге «ол» деген местоимение тагъылып геле, амма къумукъ тилде «ол» янгыз адамгъа байлавлу къоллана, «Абзарда янгыз Батыр, атасы ва ону агълюсю, сонг Шарав да, Гъалимат да къалдылар». А. Къабардиев бу адамлар бирче къалгъанни билдирме суйсе де, «сонг» булан оланы хапарсыздан айырып къоя. Батыр «мангалайына къолун юмурукъ этип салгъан» дегенде, не айтма сюегенни англасакъ да, автор пикрусун тюз чечмегени билине.

Яш язвчуну кемчиликлерине чокъунуп турмакъ, зиянлы болма да ярай. Алим Къабардиевни буса асардан-асаргъа къанатлары къатып гелегени сююндюре.

«Адабият Дагъыстан» № 6, 1989 й.

ИБРАГЪИМ КЕРИМОВНУ ЯРАТЫВЧУЛУГЪУНДА ЮСУП АКАЕВНИ КЕЛПЕТИ

Бизин уылкени халкъларыны адабиятларында (шоланы арасында дагъыстан, къумукъ адабиятларда да) Уллу Ватан дагну масъаласы йимик озьуне чебер сёзню усталары дагъы артыкъ, дагъы узакъ тергев бакъдырып юройген озге масъаланы тапмагъа къыйындыр. Чебер сёзню усталары бу агъамиятлы масъалада озлерден ким де уылгю алардай тизив игитлени, бек терен маънасы булангъы ругъ-къылыкъ масъалаланы, генг оьлчевдеги къаршылыкъланы, ватандашлыкъ гьислени тапмагъа бажаралар. Белгили къумукъ прозаик, Дагъыстанны халкъ язывчусу Ибрагъим Керимовну оьтген дагну агъвалатларын суратлавгъа багъышлангъан асарлары оьрде айтылып гетген пикрубужну ачыкъ кюйде тасдыкъ эте. Уллу Ватан дагну агъвалатларын чебер кюйде суратлав бу пагъмулу язывчужну кёп тармакълы яратывчулугъунда аслу тармакъ болуп токътай. Бу масъаланы, озокъда, И. Керимов оьтген дагну гъакъында биревлерден эшитип-англап, бир ерлерден охуп тюгюл, шо агъвалатланы къаныгъывлу ортакъчысы болгъанлыкъдан англагъа бола. Эсибизге гелтирип къояйыкъ, яш язывчу Буйнаскидеги муаллимлер гъазирлейген эки йыллыкъ курсланы студент вакътисинде гёнгюлло кюйде фронтгъа гетген, дав агъвалатларда солдат-разведчик гьисапда ортакъчылыкъ этген ва 1943-нчю йылда авур яра тийген сонг ватанына къайтгъан.

Уллу Ватан дагну агъвалатлары И. Керимовну кёп-кёп китапларында оьз ерин тапгъан: «Нарат» (1947 й.) деген шиъру асрлардан топлангъан жыйымында, «Разведкада» (1970 й.), «Батыр Баташ» (1992 й.), «Тик толкъунлар» (1998 й.), «Девюрню дертлери» (2006 й.) деген проза асарлардан топлангъан жыйымыларында ва ш.оь.

Бир макъаланы ичинде, озокъда, Ибрагъим Керимовну оьтген дагну агъвалатларын суратлавгъа багъышлангъан асрларын барын да толу кюйде къуршап сёйлеп болмайгъаны англашыла. Биз мунда язывчуну «Къаракъушну ери кёкдюр» (1983 й.) деген чебер-документли повестине ва «Батыр Баташ» деген жыйымгъа (1992 й.) гирген «Яшав узатыла» деген хабарына хас тергев бакъдырмакъны тийишли гёрдюк. Бу эки де асарда Уллу Ватан дагну къагъруманы, Советлер Союзуну игити деген оьр атгъа лайыкълы болгъан Юсуп Акаевни келпети яратыла. Сёз ерине гелгенде айтып къояйыкъ: Ю. Акаев язывчуну юртлусу, тенглиси, къурдашы бола. «Къумукъ энциклопедия сёзлюкде» (2012 й.) Ю. Акаевни гъакъында берилген гиччирек маъулуматны берейик (орус тилде берилген кююнде): «...На фронте с сентября 1943 г. Боевое крещение принял на Черноморском флоте, под Новороссийском. Командир 2-й авиационной эскадрильи 47-го штурмового авиационного полка (11-я штурмовая авиационная дивизия, ВВС Краснознаменного Балтийского флота) капитан Юсуп Акаев к июлю 1944 г. совершил сто четыре боевых вылета, уничтожил восемнадцать

различных кораблей, три паровоза, одиннадцать танков и много другой боевой техники противника. Указом Президиума Верховного Совета СССР от 19 августа 1944 г. за образцовое выполнение боевых заданий командования на фронте борьбы с немецко-фашистскими захватчиками и проявленные при этом мужество и героизм капитану Акаеву Юсупу Абдуллабековичу присвоено звание Героя Советского Союза с вручением ордена Ленина и медали «Золотая Звезда» (№ 4332)» .

Эсгермеге герек, Ю. Акаевни чебер келпетин янгыз И. Керимов яратып кьоймагъан. Тюрлю-тюрлю девюрлерде тюрлю-тюрлю авторлар кьагъруман лётчигибизни келпетин яратывда кёп иш этген. Юсупдан кьалгъан, белгили жамият-политика чалышывчу З.М.-М. Хизроева документли маълуматлагъа кюрчюленген «Кютюлген борч» («Исполненный долг», 1988 г.) деген китапны язгъан. Дагъыстанны халкъ шаири А. Жачаев гъали-гъалилерде «Юсуп» деген аты булангъы поэмасын язып битди.

И. Керимовну «Яшав узатыла» деген хабарында да Ю. Акаевни келпети аслу ерни тута. Тек шонда Юсупну кьурдашы, фронтда ону бирче бир эскадрильяда кьуллаукъ этеген Камал деген кьумукъ уланны келпети де арагъа чыгъа, агъамиятлы ерни тута. Асарда хабарланагъан иш де туврадан-туввра Камалны кьысматы булан байлавлу.

Хабар оьзю оьлчев якъдан гиччи буса да, шону шартлы кьайдада эки гесеге бёлме ярай. Биринчи гесегинде Уллу Ватан давдан алда Буйнакски шагъарда Кавалер-батарея деп айтылгъан ерни кьырыында Юсуп да, Камал да таныш болгъан кюю гьакъда айтыла. Мунда автор кьысгъача Кавалер-Батареяны тарихин де хабарлап бере. Камал Кавалер-Батареяны кьырыындагъы пиво заводда ишлей. Бир гезик ишинден геч кьайтып гелегенде, экев ону уьстюне чапгъын эте. Камал оланы экевюнден де уьст чыгъа. Юсуп Камал булан шо гюн таныш бола. Шо ёлугъувдан сонг олар экевю де бир-бири булан бир-эки керен тюгюл ёлукъмай.

Юсупгъа да, Камалгъа да Уллу Ватан дав башлангъанда, бир эскадрильяда кьуллаукъ этме тюше. Хабарны экинчи гесегинде давну йылларында болгъан бир агъвалатны гьакъында айтыла.

Юсуп да, Камал да фронтда бир-бирин гёргенде, бек сююне. Буланы экевюню де арасындагъы бир вакътидеги танышлыкъ лап ювукъ кьурдашлыкъ аралыкьлагъа айлана. Шо гьакъда хабарда булай айтыла: «Заманда бир паракхат минутлар болгъанда, Юсуп да, Камал да бирче олтуруп лакъыр эте бола, оьзлени Буйнакски шагъарын, танышлары-ювукълары эге ала. Бири-бирини гьакъында буса олар билмейген зат ёкъ демеге ярай, лап агъа-инилер буса да дагъы артыкъ билмес эди».

Бир керен Камалгъа уьюнден кьатыны яш тапма тарыкъ деген хабар геле. Камал, бу хабардан сююнуп, оьзюне турма ер тапмай, кьурдашы Юсупгъа да шо гьакъда айтмай болмай. «Уьйден кьатыны айлы деп гелген хабаргъа, вай аллагъ, Камалны сююнгени! Воллагъ, Юсуп да сююндю. Уланы-кьызы болмакъ атасына нечик уллу кьуванч экенни мекенли билмесе де, Юсуп гъали Камалгъа кьарап, шо бир уллу насип экенни юрегинден гьис этип англады».

Камалгъа уьюнден кьатыны улан тапгъан деген хабар да геле узакъ кьалмай. Тек Камал шо уллу сююнч хабарны эшитмеген кюйде жанын кьурбан этип гете.

Бир гезик Юсуп болгъан ябушувну гъакъында полкнун штабына рапорт язып турагъанда, столуна эки кагъыз гелтирип салалар. Оланы бириси Юсупгъа озюне, бириси де Камалгъа бола. Рапортну янгы язып битген Юсуп озюне гелген кагъызны адресин де охуп битгенче, телефон зангырып, самолёту булан къувунлу кюйде гъавагъа гётерилип, душмангъа къаршы ябушма гете. Шо ябушувгъа Камал да чыкъгъан экен. Тек шо ябушув Камал учун ахырынчы ябушув болуп токътай, душмангъа къаршы ябушувда ол жанын къурбан эте. Къурдашы Камал жанын къурбан этген деген хабарны эшитген заманды Юсупну гъалын гёрсетгенде, И. Керимов да озюню гъислерин, янашывун яшырып болмай: «Бизин самолётлар барысы да эсен-аман къайта турагъанны Юсуп къарап гёрдю, болса да адамланы оьлгени-яралангъаны бармы экен деп сорама токъташды. Рация булан бир экипажгъа сёйледи – жавап болмады, бирдагъысына сёйледи – жавап болмады. Гъалекленме къараса да, балики, ким биле, рациялары ишлемейдир деп къойду. Шолайлыкъ булан Акаев самолётлар базагъа къонмайлы адамланы оьлгени-къалгъаны барны-ёкъну билме болмады. Бирдокъда билмей де къалгъан буса эди экен: экинчи звенодан атышывчу Камал оьлюп чыкъды».

Къайгъыны, пашманны гючюн гёрсетмек учун, язывчу табиятны алампатларын суратладан да пайдалана: «Яхшы абур-сый булан Камалны аэродромну къырындагъы яш къаргъай-нарат агъачлыкъда гёмдюлер. Сувукъ тюгюл буса да, тамаша багъыйсыз, булутлу-сыгъаналыкылы гюн эди. Айланадагъы алаша яшыл тереклер сувланып, тунукъ йыртыллап гёрюне эди».

Ёлдашын ахыр ёлуна узатып тозулгъан сонг, Камалны къабуруну уьстюнде ону ювукъ къурдашы Юсуп хыйлы заман гетип болмай къала. Ол Камал булан биринчилей ёлукъгъан кююн, сонг аз буса да ёлукъгъан гезиклерин эсине ала. Болуп гетген кёп ишлер эсине тюшюп, Юсуп агъылагъан гёзьяшларын сибирмек учун кисесине къолун сугъа: къолу къольявлукъгъа тиймей, эрген озю алгъасап салып къойгъан эки де кагъызгъа тие. Камалгъа гелген кагъызны эртен ачма ихтияры болмаса да, гъали энни Юсупну шону этме ихтияры бар. Неге тюгюл, биринчилей, болгъан ишни, нечакъы къыйын буса да, уьюне билдирме тарыкъ; экинчилей, балики, кагъызда бир затлар сорап язгъандырлар, шолагъа да жавап бермеге герек чи!

Кагъызны ачып охугъанда, онда Камалны къатыны Айшат улан тапгъан деген хабарны англай. Хабар сююнчлю буса да, Юсуп залим къайгъыра, неге тюгюл де, биринчилей, ол къурдашына кагъызны заманында етишдирип болмагъан, экинчилей, инг де аслусу – Камал озюнден улан тувгъан деген сююнч хабарны эшитмеген саялы.

Юсуп кагъыздагъы хабарны къабурда ятгъан къурдашы Камалгъа айтмай болмай. Асарны шо ери – охувчугъа инг де таъсирли тиеген ери: «Тек бироздан Юсуп, Камалны къабуруну уьстюне гелип, башлыгъында баягъылай эретурду, сонг тобукъларындан югюнюп:

– Тынгла, къурдаш Камал, сагъа бир уллу сююнч хабар айтайым: къатынынг Айшат улан тапгъан, атангны аты ерде къалмагъан, уланынг болгъан сонг сени атынг да ерде къалмажакъ, – деди.

Гёзьяшларын юта туруп, ол дагъы да астаракъ, озю-озюне айтагъанда йимик:

– Яшав узатыла, – деп къошду».

И. Керимовну «Къаракъушну ери кѣкдюр» деген асарыны тубюнде булай эсгериле: «Советлер Союзуну Игити Юсуп Акаевни гъакъында документли хабарлар».

Гертиден де, китап он алты бѣлюкден амалгъа гелген, шоланы гъарисини озюнню аты бар ва шоланы гъарисине айрыча ичделиги, маънасы булангъы, битген асаргъа – хабаргъа йимик янашмагъа да ярай. Амма бу китапдагъы агъвалатлар хронологиялы къайдада берилгенлик, шондагъы гъар «хабар» озюнден алдагъысыны логикалы давамы болуп гелегенлик бизге (къумукъ адабиятны тарихини озге ахтарывчуларыны арты булан) бу китапгъа айры хабарланы жыйымына йимик тюгюл, бир сюжети, бѣлюкден бѣлюкге гѣчеген бир баш игити булангъы асаргъа – чебер-документли повестге йимик янашмагъа ихтияр бере.

Белгили болгъаны йимик, И. Керимов тарихи-инкъыллап масъаласына багъышлангъан кѣп санавдагъы асрланы автору гъисапда белгили («Къанатлы къыз», «Магъач», «Тик толкъунлар» деген романлары ва ш.оь.). Гетген асруну 50-нчи йылларыны ахырларында – 60-нчы йылларыны башларында къумукъ ва дагъыстан адабиятланы бир-бир ахтарывчулары, И. Керимовну яратывчулугъуну бу тармагъын ахтара туруп, язывчу озюнню игитлерини оьсюв ѳлун, оланы токъташагъанлыгъын гѣрсетмейли, гъазир кюйде «биширип» гѣрсетип къоя деп танкъыт да этген эдилер. Биз озюнню гъакъында лакъыр юрютюп турагъан язывчу, балики де, бу танкъытны дурус гѣрюп, къабул этген болмагъа ярай. Нечик де, биз озюнню анализин этип турагъан повестде И. Керимов тарихи-инкъыллап асарлары булан байлавлу озюн танкъыт этип айтылгъан кемчиликни алдын алмагъа бажаргъан. «Къаракъушну ери кѣкдюр» деген чебер-документли повестде автор игити Ю. Акаевни бизге «гъазир кююнде», «биширип» берип къоймай, ону оьсюв ѳлун, токъташывун, чыныгъывун гѣрсетип бере. Токъсан бир бетден амалгъа гелген повестни уьч пайдан бир пайына ювугъу игитни яш, оьрюм йылларын суратлавгъа багъышлангъан.

Асарны бу гесегинден гѣрюнюп турагъаны йимик, Юсупну яшавуну бу вакътилеринде де игитликге баш болуп токътайгъан гъайран, тамаша ишлер ѳлукъмай тюгюл. Шо ишлер ахырда да – Уллу Ватан дауну йылларында уллу игитликкеге кюрчю болуп токътай. Масала, китапны «Балики, бары зат биринчи абатдан башланадыр» деген биринчи бѣлюгюнде И. Керимов сегиз йыллыкъ чагъындагъы Юсуп беш йыллыкъ яшны озюнден шайлы уллу – он уьч йылыкъ Ильяс деген яшдан якълайгъаны гъакъда айтыла. Ильяс бу яшны рогаткасын чыгъарып алгъан экен. Бу ерде иш Юсуп Ильясдан оьр чыгъып болмагъанлыкъда тюгюл – ол озюн тартынмайлы, къоччакъ кюйде тутуп бажаргъанлыкъда: Ильясдан оьр чыгъып болмагъанда, ол уьюне багъып чаба, тамгъа илинген атасыны хынжалын да алып, масъаланы чечмек учун къыргъа чабып чыгъа. Насипге, шо заманны ичинде къалмагъал болгъан ерде не Ильяс, не шо гиччипав къаршы болмайлар.

Повестни шо бѣлюгюнде гиччи Юсупну башгъа игит ишини гъакъында айтыла. Бу гезик ол озюнню тенглиси Анваргъа кѣмекге табыла. Анвар асгердеги агъасы савгъат этген бир тизив бичакъны кѣлге тюшюрюп тас этип къойгъан экен. Ол шо бичакъны шончакъы да аявлай чы, гъатта биревге сама да къолуна тутмагъа сама да бермей. Озью Анвар кѣлно тубюндеги лайдан бичакъны кѣп керенлер излеп табып болмагъан сонг, бек гѣнгю де бузулуп,

уёуне кьайта. Юсуп буса, бичакъны табып, шону Анварны кьолуна тутдурмайлы гьеч рагъатлыкъ тапмай.

Асарны «Яшав ёлларыбыз айрыла» деген бёлюгонде Ю. Акаев, следователь касбуну юрюте туруп, шо девюрдеги кьатты законлагъа да кьарамайлы, Али деген оьрюм яшны туснакъдан кьутгъарагъаны гьакъда хабарлана. Шо яш колхозну иннырындан сегиз кило гьабижай урлагъан экен. Давну алдындагъы сталинизмни девюрюндеги кьатты законлагъа гёре. Алини бу иш саялы азындан беш йылгъа туснакъгъа салмагъа бола болгъан. Юсуп буса оьзюне тапшурулгъан бу иште герти кьоччакълыкъ гёрсете деп айтмагъа ярай, неге тюгюл де ол оьзюн Алиге бакъгъан якъда такъсырлайгъан следователь гьисапда тюгюл, ону якълайгъан, кьутгъармакъны ёлун излейген адвокат гьисапда тутма башлай. Юсуп оьрюм яшны такъсырлавну энгил ёлларын излеп айлана. Гьар затны мекенли кюйде оьлчеп, тенгледширип иш гёрюп бажарагъан, рагъмулу хасияты булангъы Юсуп шолай ёлну тапма да таба. Гьар-бир затгъа бек тергевлю яш следователь Алини гьабижай урлагъанлыгъыны да, ону уьягълюсюню авур гъалыны да арасында байлавлукъ барны таба. Али атасыз оьсе экен, анасы да авруп тёшекге тюшген. Ондан кьайры да, оьзюнден гиччи кьызардашы да муну бойнунда. Бир гюн буса кьызардашы школагъа бармайман деп йылап да ала. Себеби де – кьызыны класындагъы яшлар ону йыртылгъан, эсгиленген портфелини уьстюнден мысгъыллап кюлей экен. Следователь Алини колхозну гьабижайын урламагъа шо гьал борчлу этгенни англай. Гьабижайны да сатгъанда тап кьызардашына янгы портфель гелеген чакъыны урлагъан, гьеч артыкъны алмагъан. Оьзю юрютеген ахтарыв ишлени натижасында Юсуп шону тасдыкъ этип бажара, Алиге де шартлы кьайда булан бир йыл туснакъ гесиле. Шо вакътини ичинде ол гьукуматгъа кьазангъанындан дёрт пай этгенде бир пайын да тёлей. Эсгермеге герек, бу маълуматланы барын да ахтарып жыймакъ учун, Юсуп биргине-бир бош гюнюн де зая этип, Буйнаскиден Оьр Жюнгютейге (Али яшайгъан юртгъа) яв юрюп бара. Шоллукъда, ол эки де якъгъа кьыркъ километр яв юрюп ала. Гьасили, И. Керимов охувчусуна оьзюню асарыны игити Ю. Акаев Уллу Ватан давну йылларында герти игит, Советлер Союзуну игити иннемей, ёкъ ерден тюгюл, шогъар ол гиччиден, оьрюм чагъындан берли де гьазирлик гёре туруп юрюйгенин гёрсетегендей бола.

Повестни бешинчи бёлюгонден тутуп он бешинчисине ерли, демек асарны он бир бёлгюню ичинде, Юсуп Акаевни дав йыллардагъы яшавуну гьакъында лакъыр юрюле.

Самолёт булангъы оьзюню биринчи учувундан Юсуп бирдокъда рази кьалмай. Шо гьакъда оьзюню тувра командири болгъан майор Степанянгъа доклад эте туруп, ол: «Яхшы башланмады учувум, ёлдаш майор», – деп мюкюр бола. Кёп сынаву булангъы командир майор Степанян буса янгы оьзюню ишине тюшюне турагъан, касбу ёлун башлай турагъан яш лётчикни: «Къайырма, ёлдаш младший лейтенант. Нечик башланса да, сиз герти лётчик болажагъыгъызыны исбат этдигиз. Кёп баракалла сизге!» – деп айтып ругъландырып кьоя.

«Дослукъну гючю – кьурдашланы кьолу» деген бёлюкде старший лейтенант чынгъа чыкъгъан Ю. Акаевни игитликлери саналып бериле: дав тапшурувланы кютмек учунгъу юз отуз алты керен учгъан, душманны он танкын, дёрт миномётун, эки артиллериялы батареясын, он вагонун, дёрт гемесин, эки «Мессершмитт – 109» самолётун дагъытгъан.

Повестни эки бѐлюگونه оьрде аты эсгерилип гетген майор Степаняны сѐзлери эпиграф гысапда салынган. Шо эпиграфлар Ю. Акаевни бек бажарывлу лѐтчик гысапда хасиятлай, ону оьр касбу усталыгын ва игитлигин тасдыкылап бере. Шолагъа тергев берип къарайыкъ: «Не шартларда, не гьалда суюсе болсун, Юсуп Акаев душманланы тапма да таба, ёкъ да эте». («Муна шу» деген бѐлюкге салынган эпиграф); «Ёлдаш Акаев бир заманда да дав тапшурвну кютмей къайтмагъан» («Баш эгип баракалла!» деген бѐлюкге салынган эпиграф).

Ю. Акаев оьзюне тапшурулган ишге толу жаваплылыкъ булан янашып бажара, ол бир заманда да гъеч оьзюн аямай, лап ахыр мюгълетге ерли гъаракат эте, бир-бирде буса ол гъатта оьлюмден гъеч тартынмайлы бетге-бет тура. Шо гъакъда айтганда, повестни эки бѐлюгюню битеген кюйлери ачыкъ мисал болуп токътай: «Аэродромдагъылар инжинген, гъалсыз болган Юсупну кабинадан гъаран чыгъардылар. Ол, бары гючюн жыйып, командирине нечик де рапорт берме болду, тек сонг астаракъ ерге йыгъылды...»; «Эскадрилья дав тапшурвну кютюп къайтганда, ёлдашлары капитанны (Ю. Акаевни – А.С.) машинден гъаран чыгъаралар: гюч болмакъдан яман шишген буту басма ярмайган гъалда табыла»).

Эсгермеге герек, И. Керимов оьзюню игитин дагну йылларында суратлайганда да, янгыз ону дав устьюнлюклерине, янгыз асгер тапшурувларын кютеген вакътисине хас тергев бакъдырып къоймай. Мисал учун, «Бизге бютюн уьлке къараган» деген бѐлюкде Кеннигсберг шагъарны кырыйында Юсуп агъачлыкъда дѐрт гюн къалып, ачылыкъга тарыган, гъалсыз-гъавкъатсыз болган немис яшланы гъайын этегени суратлана. Оьзюню старшинасы немис яшлагъа заман йибере турмайлы, гъарисине гесек ашлар берип къояйыкъ деп айтагъанына да къарамайлы, Юсуп олагъа бакъган якъда зор рагъмусун гѐрсете: «Бизге амал болур. Яшланы къутгъарма герек. Ашатган сонг, машинлер булан алып юрюсюз. Янгы гъакимлик къурулган юрт неде шагъар ёлукъгъандокъ, яшланы онда тапшурарсыз. Шо заман болгъунча, сиз, ёлдаш старшина, шо немис яшланы яшаву учун жаваплысыз. Бирини башындан бир тюк де тюшмесин. Санинструкторгъа билдиригиз, олагъа къарасын, тарыкылы буса, дарманлар берсин».

Гъатта дагну къагърулу шартларында да Ю. Акаев гыслерин елеп болмай къалаган гезиклери ёлугъа. «Солдатны къайгысы – командирини юрегинде» деген бѐлюкде асарны баш игитини гѐзьяшлары агъылып гете, неге тюгюл де оьзюню табилигиндеги Иван Передрей деген солдатны оьлюмюнде ол оьзюн айыплай. Иванны дав тапшурувгъа ол Василий Павлов деген башгъа солдатны орнуна йиберген экен. Василий буса шо дав тапшурвну алдында оьзю, сайки, авруйман деп ялган айтгъаны да артда ачылып къала. Иван Передрей уьягълюсюнде дав авлакъларында жанын къурбан этген уьчюнчу улан экенлик Юсупну дагъыдан да бек рагъатлыкъ тапма къоймай, кыйналта: «...капитанны гѐз тюплеринде май айда янгы чыгып тураган гѐк отну уьстюнде эртенлер болаган йимик сыгъанакъ бюртюкlege ошайган гѐзьяшлар, гѐзлерини бебейлеринде буса инсанда болаган терен къайгыны аламатлары гѐрюндю».

Макъалабызны шулай гъасиллер булан тамамлама сюебиз:

1) Уллу Ватан дагну агьвалатларын чебер кюйде суратлав бизин уьлкени язывчуларын (шоланы арасында, дагъыстан, кьумукъ язывчуланы да) бошавсуз тергевюн тартып юрюй;

2) оьтген дагну агьвалатларын чебер сёзню кёмеклиги булан суратлав Дагъыстанны халкъ язывчусу И. Керимовну кёп тармакълы яратывчулугъунда да гёрмекли ерни тутуп геле;

3) И. Керимовну эки асарында – «Къаракъушну ери кёкдюр» деген чебер документли повестинде ва «Яшав узатыла» деген хабарында – къагъруманыбыз, къоччакъ лётчигибиз, Советлер Союзуну игити Ю. Акаевни келпети яратыла;

4) Ю. Акаевни келпетин ярата туруп, язывчу ону янгыз асгер борчун, дав тапшурувланы кютеген вакътисин суратлап къоймай, дав агьвалатлардан бош болгъан аз мюгълетлердеги ону ич дюньясын, гьислерин суратлавлагъа да бек агъамият бере.

Агъарагъим СОЛТАНМУРАТОВ,
филология илмуланы кандидаты

ГИЧЧИРЕК ЭСДЕЛИК

Ибрагъим Абдулкеримович Керимов булан мен 1990-нчы йылда таныш болдум. Шо йыл мен аспирантурагъа охума тюшген эдим. Охума тюшген сонг, арагъа илму ёлбашчыны масъаласы чыкъды. Шо заман буса мен танглагъан кьумукъ тил булан байлавлу илму ёлунда оьзюне илму ёлбашчылыкъ этме ихтияр берилген филология илмуланы биргине-бир доктору бар эди, ол да Ибрагъим Абдулкеримович Керимов эди. Тюзю, аспирантурагъа къабул этгенлер магъа о гъакъда билдиргенде, башлап мен ончакъгы сююнмедим, гъатта терен ойгъа тюшдюм, неге тюгюл де шо заман Ибрагъим Абдулкеримовични мен янгыз ону яратывчулугъундан, китапларындан билсем тюгюл, яшавда гёрюп танымай эдим. Шо заман мен белгили язывчу, уллу алим, Уллу Ватан дагну ортакъчысы Ибрагъим Абдулкеримович неге буса да авур хасиятлы адамдыр деп ойлаша эдим. Шо гюнлерде буса ол, магъа англагъан кюйде, бир гесекден берли ишге чыкъмайлы, уьюнде эди (Ибрагъим Абдулкеримович оьзюне операция да этилип, больницада да ятып чыкъгъан гюнлер эди). Аспирантурадагъылар Ибрагъим Абдулкеримовични телефон номерин де берип, магъа ону булан ёлукъма тюшегенин айтдылар, неге тюгюл де биз бир-бирибиз булан таныш болма, сонг кандидатлыкъ диссертацияны темасын да токъташдырып, план да кьуруп, ишге гиришме герек эдик. Тартынмакълыгъымдан гьар затны багъана эте туруп, бир нече гюн Ибрагъим Абдулкеримовичлеге сёйлемеи турдум, артда нечик де тавакаллыкъ этип, телефон номерни алдым. Ким экенимни, мурадымны анлатып битген сонг, телефондан: «Сен оьзюнг кьумукъча билме сама билемисен?»– деген соравну эшитдим. Шо соравну эшитгенде чи, бирден-бир тартынып гетдим, гъатта къаркъарамны тер басып йиберди. «Магъа шо соравну берер йимик кьумукъча не затны тюз айтмадым экен, аз сёйлевюмде не хата къойдум экен?»– деген соравлар кьуршап алды мени. Нечик де, Ибрагъим Абдулкеримович булан сёйлешме де сёйлешип, мен олагъа бардым.

Ол больницада ятып чыккыган деген хабарны да англагъан сонг, мен ёл уьстде базаргъа да гирип, пакетге ону-муну да ала бардым. Ибрагъим Абдулкеримович булан ёлукъдукъ, ону кабинетинде узакъ заман лакъыр этдик. Яшав-турушум, дос-къардашым, охувум, ишим булан байлавлу магъа кёп соравлар берип, бир аз замангъа ол мени озьюне исиндирме, озьюне бакъгъан якъдагъы бары да ойларымны бюс-бютюнлей алышдырма бажарды. Шо ёлугъувда Ибрагъим Абдулкеримовични телефондан магъа берген сораву не себепден тувулунгъаны да ачыкъ болду. Шо соравну ол мени хатамны эслеп неде къумукъ тилде охуп-язып билегениме шеклик этип бермеген болгъан экен. Озью алим англатгъан кюйде, огъар бир нече керенлер бир тюрлю ёллар булан аспирантурагъа да охума тюшюп, къумкъча охуп-язып сама да билмейгенлер булан инжинме тюшген болгъан экен.

Озьюм учун кёп пайдалы, маъналы ёлугъувдан сонг мен, Ибрагъим Абдулкеримович булан да савболлашып, чыкъма деп турдум. Чыгып барагъанда ол мени: «Сен мунда бир затларынгни унутуп гетип бара турасан»,– деп токътатды. Мен де: «Унутмагъанман, сизге деп базардан бир-эки зат алгъан эдим»,– деп жавап бердим. Ибрагъим Абдулкеримович: «Бир аз замангъа мунда гир гъали»,– деп, мени къайтара олтуртду, сонг булай деп къошду: «Мен Уллу Ватан дагну ортакъчысы гъисапда яхшы пенсия да аламан, университетден де алапа геле, язгъан-бузгъанларыма да гонорарлар тюше. Ондан къайры да, уьюм-ожагъым бар, авлетлеримни де уьйлендирип парахат этгенмен. Сени буса Магъачкъалада уьюн-ожагъынг ёкъ, озьюн-де янгы уьйленип турасан, гъукуматдан мени йимик акъчалар да алмайсан. Сагъа гъали энни аякъгъа турмакъ учун кёп акъчалар да, харжалар да тарыкъ болажакъ. Бизге нечакъы да гел. Тек эгер де сен дагъы шулай затланы этсенг, нечакъы хатиринг къалса да, алып гелген затларынгни чы къайдан къабул этейим, уьйге гирме де къоймажакъман». Ибрагъим Абдулкеримович булан савболлашып чыкъдым. Ёлда да, арадан кёп заман гетген сонг да мен къайтып-къайтып ону оьктемсизлиги (простойлугъу), саламатлыгъы гъакъында ойлаша турдум. Ибрагъим Абдулкеримовични танийгъан 20 йылны ичинде бу ва булай ону озьге асил, оьр инсан хасиятларына магъа дагъы да кёп керенлер мюкюр болма насип болду.

Гъали болгъунча мен озьюм де ону гъакъында бир гиччирек макъала сама да язып чыгъармагъанман. Шону да чола ёкълугъумдан тюгюл этмей турагъаным, уллу язывчуну оьтесиз генг, кёп тармакълы яратывчулугъун къуршама тартынып, багъа берме тавакаллыкъ этмей турагъанлыгъымдан. Уллу алими-биз, уллу язывчубуз Ибрагъим Керимовну алдында озьюмню гъаман борчлу гъисаплайман, гъатта айыплы да гёрюп йиберемен. Илму ёлунда да, чебер адабият ёлунда да кёп китаплар язгъан Ибрагъим Абдулкеримович анадаш халкъыбыз учун шолай кёп иш этген, ону озьюню гъакъында да гиччирек макъалалар тюгюл, уллу ахтарыв китаплар язма кёпден заман болгъан.

А. СОЛТАНМУРАТОВ.

Дюнъя адабиятындан

Рами ГАРИПОВ,
Башкыртстанны халкъ шаири

АНА ТИЛ

Гюл-чечекли юрегинден халкъымны
Балжибиндей, жавгъарларын жыяман.
Жавгъарланы жанлыларын къувлутуп,
Бал тамдырып, бал уялар къуяман.

Мен билемен бал тилимни багъасын,
Ол – къудратлы, терен, инче, герекде.
Тилим мени гъеч бир тилден кем тюгюл,
Ону азмаз этер азмаз юрекли.

Дюр халкъымны тили мени – гъакъ тили,
Олсуз мени ватаным ёкъ, элим ёкъ.
Тилин сююп болмагъанны – эли ёкъ,
Элин сююп болмагъанны – тили ёкъ.

Ана тилим – тили гъайлек йырланы,
Сенсиз мени тувгъан ерим, халкъым ёкъ.
Юрегинде оъз халкъы ёкъ адамны,
Адамман деп саналмагъа гъакъы ёкъ!

Супиянат Мамаеваны таржумасы.

Дагъыстан адабиятындан

Леъзи поэзиядан

ЕТИМ ЭМИН
(1838-1898)

ЭГЕР ДОСЛАР СОРАСА

Эгер дослар яшавумну сораса,
Гьалым яман тюгюл, сен айт дослагъа.
Эсги дослар, арив сёзю бар буса,
Этгей эди малим, сен айт дослагъа.

Дюнъя ярыкъ, тек юрегим къарангы,
Агъ-зар булан тыныш ала гъарангъа,
Шаир буса, къалып шолай гъамангъа
Яшамагъа сюе, сен айт дослагъа.

Сиз гёрмеге гелмедигиз Етимни,
Ярлы экенге этмедигиз бетимни,
Бир сама да сорап къайгъым, дертимни,
Алмадыгъыз гёнгюмню, айт дослагъа.

Айтып англат, билсин дослар-къурдашлар,
Етим оъле, теге гёзден гёзьяшлар,
Яппа-янгыз, ёкъ янында ёлдашлар,
Эгер дослар сораса, айт дослагъа!

ОБЛЮМНЮ АЛДЫНДА ЕТИМ АЙТГЪАН СЁЗ

Мен оьлгенде, геле буса гёммеге,
Мени йимик яшайгъанлар гелсинлер,
Дос-къардашдан айрылгъан, гюн гёрмеген,
Гьалы магъа ошайгъанлар гелсинлер!

Ярлы чакъда къардашына къол ачып,
Бай болгъанда писиремей о къачып,
Оъмюр бою ярлылыкъда доланып,
Мени йимик зар чекгенлер гелсинлер!

Къурдашлары алып озюн арагъа,
Къаргъалардай чокъуп къанын ялагъан,
Бир ойлашмай барын-ёгъун талагъан,
Мендей болгъан насипсизлер гелсинлер!

Узукъари етимлерин сыйлагъан,
Яланаякъ, ялангёлек къоймагъан,
Сонг озюне олар пислик ойлагъан,
Душманлыкъдан зар чекгенлер гелсинлер!

Сен тарбия бергенсен кёп яшлагъа,
Олар артда, Эмин, сени ташлагъан.
Янгыз яхшы ойлар булан яшагъан,
Гертиликге тиз чекгенлер гелсинлер!

ХАНБИЧЕ ХАМЕТОВА

ЭКИ АТА

Къалкъыбашына минип
Ахшам чакъда бир ата,
Сав юрт къойсун деп билип,
Окъюртюп тюбек ата.
Улан тувгъаны шолай
Юртгъа белгили бола,
Халкъына табулардай
Эр болсун лезги бала.

Къатыны улан тапгъан,
Окътем болмагъа ярай,
Алтын хазна тапгъандай,
Эркек къатынгъа къарай.
Согъумлар да союла,
Тепсилер де къурула,
Ичлер тюгюл, ятлар да
Булай багъып бурула.

...Шатлыкъны сеси де ёкъ
Хоншудагъы бир уйде,
Уй еси де олтургъан
Къашлары туюген кюйде.

Бир де башгъа тюгюл, гъей,
Уллу къыйын гелгенден,

Къатынгъа да сёйлемей,
Бир айыбын гёргендей.

Озлеге къыз тувгъанны
Билдирме суймей юртгъа,
Уьюне чакъырмады
Биревню сама антгъа.

Тюбек алып къалкъыгъа
Минмек чи – къайдагъы зат!
Ал, ана, сен сама да
Къалкъыгъа чыкъ! Тюбек ат!

Улан тувар деп тургъан,
Улан тувмай, къыз тувгъан,
Сайки билдинг, буланы
Талайына таш явгъан.

Гёзлери, бичакълардай
Чанчыла къатынына,
Бир гечеден бар малын
Пасат этгендей ана.

Хыйлы чыдап тургъан сонг
Атаны «гьюнерине»,

Къатын бирден булай деп,
Къатылмасмы эрине:

– Ата деп бир атынг бар,
Ата боламы сенден?
Шунча тонтайып къалма,
Не айып тапдынг менден?

Алтын гесекдей къызны
Алма – гәрме суймейсен,
Гюнагъсыз нарыстагъа
Айт гъали, сен не дейсен?!

Сен атмай бусанг, ёлдаш,
Къыз тувгъан деп уялып,
Мен минермен къалкъыгъа,
Къолгъа тюбек де алып.

Оькюртюп бир атарман,
Айлансын янгы модгъа,
Бизге къыз тувгъан, къыз! –
деп,
Билдирермен сав юртгъа!

Юртубуздан бары да
Къатынланы жыярман,
Сени йимик эрлени
Эшик артда къоярман.

Йыбав къуруп, олтуруп,
Аякъланы толтуруп,
Танг болгъунча къаларбыз.
– Дюньягъа къыз табагъан
Аналаны савлугъу! –
Деп аякълар аларбыз.

Гёчюрген М. АТАБАЕВ

Дарн поэзиядан

ОМАРЛА БАТЫРАЙ

ИГИТЛЕНИ ГЪАКЪЫНДА

Ананг сени гюмюшден
Гюбели кюйде тапды,
Атанг да бешигинге
Къынылгъан къылыч такъды.

Аждагъаны ат этип,
Йыланни да къамучу,
Чабасан сен явлагъа
Елпиллетип ямучу.

Минген аргъумагъынгны
Чабыву тав тербете,
Силлеген къамучунгу
Ялаву кёкге ете.

Сен тебинген къоркъачны
Къартыллав тута санын,
Ант этемен, сени ишинг
Тута тюзлюкню янын.

* * *

Аргъумагъынгны тёшо
Кериванны алдын якълай,
Савутларынгни игъы
Асгерни къоруп сакълай.

Аргъумагъынг сув этмей,
Толпанлардан гечесен,
Гюбеге чыкъ тийдирмей,
Янгурлардан обьтесен.

* * *

Къыйынлы гюн, кылавлу
Къылычынгны тагъасан,
Юз душмангъа бир озюнг
Къаршы турма чыгъасан.

Эгер балагъ ёлукъса,
Сермен тюбегинг алып,

Минглени алдатасан,
Уллу пелекет салып.

Чул бермейсен явлагъа,
Арт тынышынг къалгъынча,
Этик хончларынг ичи
Къызыл къандан толгъунча.

* * *

Игит узакъ яшасын,
Балагъ гелсе нагагъдан –
Игит оьлген гюн оьлсюн
Аты да, къалмай ондан.

Неге тюгюл шо атгъа
Къоркъач гелип минмесин,
Акъчасын тёлегенмен,
Ат меники демесин.

Гёчюрген В. ДЫДЫМОВ

РАШИТ РАШИТОВ

ЁЛГЪА ЧЫГЪАГЪАН АДАМГЪА

Ким ёлгъа чыкъгъан буса,
Этме сююп яхшы иш,
Хали-халча яйгъандай,
Ёлу болсун теп-тегиш.

Яманлыкъ яшыргъанны
Къолтугъуна, къынына,

Тюз элтип къойсун ёлу
Тюз аювну инына.

Ким юрюсе ёлунда
Яхшылыкъ эте туруп,
Ал чечеклер алдында
Алгъыш этсин баш уруп.

Гёчюрген АКЪАЙ АКЪАЕВ

Авар поэзиядан

РАСУЛ ГЪАМЗАТОВ

ЖЫЙЫНЛАР

Жыйынлардан инжигенмен-талгъанман,
оьмюр бою жыйынларда къалгъанман,
бир гюн сама гете буса жыйынсыз,
гече ятып юхлар эдим къыйынсыз.

Бирден-эки гелип гете оюма:
савлай дюнья жыйынларда къалгъандыр,
дюньядагъы бары да халкъ бойнуна
жыйынларда олтурма борч алгъандыр.

Самолётлар уча, юрюй поездлер,
алгъасайлар машинлер ва гемелер,
булар бары тюрлю-тюрлю якълардан
жыйынлагъа халкъны ташып гелелер.

Бар халкъ шолай жыйынлагъа яйыла,
ярты къююп, ярым этип ишлени,
жыйынларда аслам ашлыкъ жыйыла,
кёп сёзлерден кёп уыйлер де ишлене.

Дохтур къалгъан жыйынларда жумалап,
аврувланы бакъма гиши етишмей,
ябулмагъан уыйлер янгур тюбюнде,
усталар да жыйынлар да уый ишлей.

Жыйынларда къалгъып тура къойчу яш,
сиривлени буса багъа бёрюлер,
сав гюн бою жыйынларда олтурса,
ону иши алгъа нечик юрюлер?!

Артма тарыкъ сют де неге кем бола?
Ем етмесе сыйырдан не хайыр бар?
Жыйынларда берилеген ем булан
Сютюн нечик артдыражакъ сыйырлар?

Сав гюн бою жыйынларда олтуруп,
йыр язмагъа чола магъа бир де ёкъ,
жыйынланы отчётлары толтуруп,
йырларыма газетлерде ер де ёкъ.

Онгмагъанны отавуна от тюшген,
пожарниклер алгъасайлар... жыйынгъа,
судай этип бары сёзню акътарып,
от сёндюрме борч алалар бир йылгъа!

Арзым булан бир гъакимге баргъанман,
жыйындан сонг къабул этме гъазир дей,
замыны да заманы ёкъ, баягъы,
гъакимине докладлар гъазирлей.

Бугюн мунда мени ишим битмежек,
бугюн булар шо жыйынны гъайында,
адамланы гъайын этмек гъакъында
сёйлемеге гъазирлене жыйында.

Огъ, жыйынар, арымайгъан авузлар!
ачылгъан сонг, ябулма да суймей чи,
тек бирлери тиймей, гьейлер, бир харчгъа,
къолдагъы бир къатывгъа да тиймей чи!

Ябушмагъа йиберигиз – чул бермен,
иш десегиз – иш уьстюнде оьлермен,
йыр десегиз – жыйынарда йыр булан
кёп сёйлейген авузлары бёлермен.

Инсан учун разимен жан берме де,
тарымагъа разимен не къыйынгъа,
амма къоймай шу йырымны битме де,
гьона геле, чакъырмагъа жыйынгъа.

ЖАГЪАННЕМ

Кавказ якъда хабар юрюй шо гъакъда,
Яшлай шогъар тынглай оьсдюм мен уьнем,
Аллагъ оьзю налатлагъан бир якъда,
Бир зинданда ерлешген, дей, жагъаннем.

Яманлары яллатма деп ялында,
Аллагъ оьзю жагъаннемни къургъан дей,
Жагъаннемни къапусуну алдында
Арнавутдай бир къаравул тургъан дей.

Къар йимик акъ къаравулну сакъалы,
Абасы да, къара гюндей, къап-къара,
Гюнагъларын чегип-тартып сакъаллым,
Гъар гелгенни оьз ерине онгара.

Бир керен чи мен оьзюм де, иш этип,
Жагъаннемге ювукъ барып къарадым,
Акъырагъан авазлары эшитип,
Къаравулгъа мен булай деп сорадым:

– Гьей, къаравул, акъырагъан кимлердир?
Неге мунда шолай жаза бериле?
Оьлген сонг да жаза берип, бу недир?
Жагъаннемге лап да башлап ким геле?

Тююп алай чыгъарма деп зыкынынын,
Башлап мунда нажжаслары ташлайдыр,
Биябурну, зиначыны, зыркыны
Мунда башлап жазалама башлайдыр?

Яда буса жагъаннемге лап башлап,
Лап да яман ичкичилер геледир?
Ички булан йибергенлер яшавун
Ички тапмай, ичи янып оьледир.

Къаравулгъа, муна, шолай сорадым,
Сёзлериме тынглагъан сонг бир гъавур,
Жагъаннемни къапуларын гёрсетип,
Магъа шулай жавап берди къаравул:

– Мен гёреген сен биринчи шаирсен,
Ненг бар сени бу дюньядан билеген?
Биябур да, ичкичи де, зыркъы да
Тюгюл, къулум, мунда башлап гелеген.

О дюньяда оьзгелени яшавун
Жагъаннемдей этип яман яшагъан,
Жагъаннемге лап да башлап ташлана
Халкъны талап, халкъны малын ашагъан.

Гючюм бар деп гючлю ерге етгенлер,
Гючю барда гючсюзге гюч этгенлер
Жагъаннемге лап да башлап ташлана
Гючсюзлени таптап чыгъып гетгенлер.

Оьзгелеге онда гёзьяш тёкдюрген
Башлап гёре бу дюньяны къзабын,
Оьзгелеге онда азап чекдирген
Башлап чеге жагъаннемни азабын.

Оьзю берген сёзден оьзю къайтгъанны,
Гертиликни таптап, ялгъан айтгъанны
Жагъаннемге лап да башлап ташлайбыз
Башы учун башгъаланы сатгъанны.

Сен шаирсен... Пагъму баргъа рагъму бар,
Шаир тайпа мунда бир де гирмеген,
Балам, сагъа дагъы не деп айтайым,
Шо тайпалар башлап мунда гелеген.

– Тюз, къаравул, тюппе-тюзюн айтасан,
Яманлыкъны тамурундан яллатма
Шолай тайпа учун сама аламда
Ярай эди бир жагъаннем яратма.

Гёчюрген М. АТАБАЕВ

Лак поэзиясындан

ДОСЛУКЪНУ ЭЛИНДЕ

Яхсайда теп кьаггылса,
Тап Къурушгъа эшитиле:
– Гъей, къурушлу кьоччакъ-
лар,
Яхсай тойгъа ким геле?!

Гъай жандарман,
Ай жандарман,
Сен бар бусанг, мен барман,
Къумукъланы кююне
Биз де бола бийиме!

Даргилиге яш тувса,
Лезгиге ете хабар,
Къонагъы къонагъыны
Яшын къутлама чабар.

Гъай жандарман,
Ай жандарман,
Сен бар бусанг, мен барман!
Къурдашлардай аталар,
Яшлар да къурдаш болар!

Салам, авар къурдашым!
Сал чы ичме-ашама,
Сизде битсе, йыбавну
Ярай бизде башлама!

Гъай жандарман,
Ай жандарман,
Сен бар бусанг, мен барман!
Дос уьстюне дос тюшген,
Тёбем кёкге етишген.

Бирев тайса Къумухда,
Талчыгъалар Къумукъда,
Бизин халкълар тап шолай
Къардаш да дюр, ювукъ да.

Гъай жандарман,
Ай жандарман,
Сен бар бусанг, мен барман!
Халкълар дослукъда яшай,
Досу ёкъгъа адаршай.

КАДРИЯ

(1948-1979)

НОГЪАЙЫМ

Огъ, Ногъайым, озден ерим,
Ойларымны тюзюсен,
Яшдан берли азиз ерим,
Юрегимни юзюсен.
Бакъдыр магъа нюр юзюнгню,
Мен бир гюлюнг болайым,
Ногъай тюзде гюл-чечекдей
Даим яшнап къалайым.

Сен оьсдюрген, сен торайтгъан
Къызларынгны биримен,
Сени булан мен оьктеммен,
Сени булан тиримен.
Антдыр сагъа, сенсен мени
Абатым да, къанатым,
Ногъайымда яхшылыкъгъа
Айтыла къалсын атым.

Гёчюрген М.Атабаев

Интесаният

«ДЕНГИЗ БОЙЛАЙ ЧАБА ГЁБЕК ИТ»

Март айны уьчюнде А.-П. Салаватовну атындагы Кьумукъ музыка-драма театрда, уьстде эсгерилген аты булан янгы спектаклни айланасында пикру алышдырыв оьтгерилди. Спектакль кьыргьыз ва совет адабиятларыны классиги Чингиз Айтматовну повестине гёре салынган. Ону кьумукъчагы шаир, «Тангчолпан» журналны редактору Супиянат Мамаева таржума этген. Сагьналадшырып латвиялы белгили режиссёр Линас Маринос Зайкаускас салган.

Перде ачылгьандокъ, сагьнадан таба адамны кьоркьувун гелтиреген гючлю, агь урагьандай тавуш эшитиле. Шо тавуш бир гьавур узатылып тура... Кьыргьыз гийимлери булангы актёрлар сагьнагы чыгьа...

Агьвалат нихвалар деген санавгы аз миллетни тухумунда юрюле. Денгиз ягьада яшайлар. Яшавлукъ этмек учунгьу рызкьысы да – денгизден тутулган балыкь, хортма булан. Ата-бабаларындан гелген яшав кьайдалар, адатлар булан тура. Яшавну аччысын да, татлисин де гёрген бу кьавум гертиликни, юрек тазалыкьны кьатты кюйде кьоллап юрюй. Не кьыйынлыкьлагьа тарыса да, эр намусун, инсан оьзденлигин ер этмей, адилликни якьлап юрюй. Спектаклде гёрсетилеген балыкьчылар да, «гьавчулар» (сагьнада шулай ат булан юрюле) ата-бабаларыны ёлун юрюте туруп, азыкь учун денгизге чыгьалар.

Сагьнада уллу кьайыкь. Балыкь тутма денгизге чыкьма онгарылган дёртев: Эмрайин – ДР-ни ат кьазанган артисти Пахрутдин Ихивов, Кирик – актёр А. Гьажиев, Эмрайинни уланы, Оргьан – ДР-ни ат кьазанган артисти Тамерлан Умаев, Мылгьун – актёр Элдар Магьамматов.

Балыкь тутма чыкьган дёрт де адам бек кьыйынлыкьлагьа тарый. Денгизни уьстюн акь туман басып, кьайсы якьгы юзегенин билмей токьтай. Ашама алган ашы, ичме алган суву бите. Ачлыкь, сувсаплыкь буланы гьасси этме, кьыйнама башлай. Айрокьда денгизге биринчилей чыкьган Эмрайинни уланы Кирик бек кьыйын гьалда. «Ярай буса, магьа ичме сув беригиз!», – деп ялбара ол. Суву битген сувлукьдан хабагы сув тегеген болуп, атасы кьыйырындагы уллусуна бере, ол оьзюнден гиччиге узата, ол да Кирикге бере. Шо заман ол сув битгенин англай, талаша, ябуша, денгизге атылма кьарай... Ону токьтаталар. «Юхла, юхла», – деп уьстюн ябалар.

Бу «гьавчулар» дерия денгизде чакьны аламатлары, табиятны аламатлары булан не заманда да ёл тапган. Гьали буса эшеген ел ёкь. Кёкде юлдузлагьа кьарап ёл алма туман кьоймай. Бир атавдан, бир атавгы гьеч бир янгы бурмай тюз учаган ябалакь да гёрюнмей...

Туман басган гемени ичинде олтурган оланы гьалы гюнден-гюн осал бола. Гёзюне гьар тюрлю аламатлар гёрюне. Уллусу кьалгып

ятгъан гиччисини уьстюне бичакъ алып да бара... ачлыкъ... тек ол бичакъны къолламай. Гёрюнюшлер башлап Оргъангъа гёрюне... Обтесиз аривлюгю булангъы денгизден чыкъгъан Сувана ону оьзюню янына чакъыра. Алдына геле, иржая. Ол барма талпына. Биринчи гезик ону Эмрайин барма къоймай къайтара. Экинчи, уьчюнчю гезик де гелгенде Сувана ону денгизге алып гете. Ону гьеч бириси токътатып болмай. Анасы болуп Сувана Киriskге де геле, атасы токътата. Сюйгени болуп Мылгъунгъа да геле. Ол да чыдамай..., оьзюн оьзю оьлтюре...

Гемед ата да, улан да къала. Эмрайинге «гел, мунда яхшы», деп денгизге тарта туруп Оргъан да, Мылгъун да бир – нече керен гелелер... «Мени мунда уланым бар», – деп, ол енгилмей. Шу гьалда къалса, оьзю де, уланы да оьлежекни ол биле... Уланы сав къалсын учун не этме де къайырмай...

Артистлер ойнай туруп, сагънадагъы экранда авторну шо повестине гёре чыкъгъан чебер фильмни гесеклери де гёрсетиле. Онда, денгизни уьстюнде ашсыз-сувсуз къалгъан балыкчылыны гемесин толкъун ташлап бирев де яшамайгъан атавгъа чыгъара. Балыкчылар гьалсыз гьалында тутгъан хортманы къарнын ярып, чий кюйде бавурун ашайлар, сав къалалар...

Эмрайин уланы сав къалсын учун дагъы эп этме билмей, ол юхулу-уявлу вакътиден пайдаланып, бичакъ булан оьзюню бавурун гесип чыгъарып, ону алдына ташлай ва денгизге тюше...

Гемени чайкъалывуна уланы уяна. Къангъа батгъан бичакъ,.. къангъа юзген бавур... Къартыллайгъан къоллары булан ону алып уланы йылай... «Не этип къойдунг, атам, аявлу атам...» Ону акъырагъан тавушуна туман силкинегендей, бир ари, бир бери селпине...

Уллу роль булан сагънагъа биринчилей чыгъагъан артист А. Гьажиев Киriskни келпетин обтесиз таъсирли, бажарывлу кюйде яратма болду. Ери гелгенде ташдырып айтып къояйым, Пахрутдин де, Темирлан ва Элдар да яратгъан келпетлер, ойнагъан оюн къаравчуланы разилигин алды. Олар бирдагъы керен де оьзлени бажарывлугъун, пагъмусун гёрсетди.

Спектаклни биринчи яртысы къаравчуну онча тергевюн тартмай. Экинчи акты буса оьзюнден айрылма къоймай. Игитлер гьали не этер, гьали не болур деп оланы къыйынлы гьалына къарап оьзюнг де къыйналасан, гьасси боласан, талчыгъасан...

Сагънада бу гезик жагъил актёрлар ойнады. Оьзлени бар гьюнерин гёрсетди. Бажарывлу, пагъмулу кюйде ойнады. Къаравчугъа таъсир этеген келпетлер яратып болду. Булай пагъмударыбыз баргъа сююнебиз. Ахырынд, спектаклни къабул этмек учун театрны чебер советини членлери ва чакъырылгъанлар жыйылды. Театрны директору Скандарбек Тулпаров касбучулагъа, гелген къонакълагъа сёз берди. Оьзлени пикруларын авар театрны баш режиссёру М. Сурхатилев, театровед З. Ахаева, Е. Гъарунова (поззияны театры), И. Казиев (Къумукъ театрны баш режиссёру), театрны актёрлары Б. Осаев, Т. Осаева, С. Салимова, пьесаны таржума этген С. Мамаева ва оьзге сёйлегенлер спектаклни

къабул этме тийишли гёрдю, гьар тюрлю кемчиликлени эсгерди. Театрны чебер ёлбашчысы Айгум Айгумовну сёйлевю:

– Сёйлегенлер спектаклни гьакьында аз айтды, англашылмай. Юрютовчю Жамиля Магьамматова неге залда эретуруп юрюте? Ол бу ишни коллектив булан биригип юрютме герек деп ойлайман. Сонг да, залны ичи булан носилкагьа салып Сувананы гелтирегени къаравчуланы рази этмежек. Бир тююл, он керен сама Сувананы залда, къаравчуланы арасындан таба гелтирме тарькъмы? Бу – фестивал учунгьу спектакль, къайда сюйсегиз алып барма бола. Тек бизин къаравчуларыбыз башгьа. Мунда сувьярав этегени де бар, къатыны эрини шалбарын озью гийген ва чечеген ери де бар..., бизин къаравчулар бу спектаклни къабул этмей де бола. Актёрлар, жагьиллер ойнай. Яхшы ойнады, сёз ёкъ. Режиссёрну ишин мен къабул этемен, ишлеп бажара, актёрланы да ишлетип бола, пагьмулу режиссёр. Баргьа бар деп айтма тарькъ. Мен ону ишлейгенин гёрдюм. Гьасили, шулай. Эсгерилген кемчиликлени режиссёр тийишли гёрсе, тайдырар, шондан сонг къабул этме де ярай.

Къаравчулар учун сагьнада тамаша дюнья ачыла. – гиччи халкъны къыйынлы яшавуну дюньясы. Мунда генг кюйде адам аралыкълар гёрсетиле. Ата улангьа, улан атагьа береген насигьатлар, намусгьа, ягьгьа къуллукь этмеклик аслу ерни тута.

Яраш БИЙДУЛЛАЕВ.

Спектаклден гёрюнюш.

Фольклор

ЯШЛАЙЫН ОЪЛГЕНЛЕГЕ АЙТЫЛАГЪАН ЯСЛАРДАН:

* * *

Челтирли терезелер чертмеген,
Тенглинге гиев болуп гирмеген,
Тегенек чалилер басмагъан,
Къыналы бармакълар къысмагъан,
Чубулдурукълар бузмагъан,
Къыз къойнуна гирмеген,
Сагъа отав болар ер гюйсюн,
Олжа болур къыз да оьлсюн!
Тулланмагъа отавсуз,
Тулун къыркъма олжасыз!
Гъали сагъа хоншу къызлар олжа болуп йыласын,
Сени анангны къонакъ уюу отав болуп туллансын!
Къонгуравлу къомузунгну къолгъа алып,
Къозулардай ёлдашларынг сагъа ий де этип,
Гирмессен олжанг тутгъан уйлеге,
Илмессен савутларынг чойлеге.
Сени макътай айтмайман,
Мен айтмайым – сени гъалынг эл айтсын,
Сени булан бирге тувгъан эр айтсын!
Бир тюгюл, эки эдинг,
Къылавлангъан беки эдинг,
Салкъынлыкъда бишген нар эдинг,
Тойланы сен тешю эдинг,
Игит уланланы башы эдинг!

* * *

Къалынларынг къаплагъа тыгъылгъан,
Белгилеринг беллик болуп гесилген.
Мени сагъа умутларым уллу эди,
Уллу-уллу хыялларым бар эди:
Ясангъан отавлагъа гирер деп,
Яйнашып, ишлер этер деп,
Тегенек чалилер басар деп,
Тенгилеринге гиев болуп тюшер деп!
Мени умутларым гъеч экен,
Сагъа башгъачалай иш экен!
Къонгуравлу къомузларынг къолгъа алып,

Сен гирмединг олжа тюшген уйлеге,
Илмединг савутларынг чойлеге!
Къонгуравлу къомузунг илинип къалсын чойлерде,
Сагъа айтылгъан къыз бар буса,
Йылай туруп къалсын уйлерде!
Къавгъалы уллу уйлеринг чув болсун,
Кюмеслерде бозаларынг сув болсун,
Таялгъан таявларынг тувралсын,
Олтургъан шанжалларынг увалсын,
Эгерлеринг эл къыдыра юрюсюн,
Тулаларынг тюзлеге багъып улусун!
Тангларда тувгъан Тангчолпан –
Ярыкълары болмас батгъан сонг;
Нелер айтып йыласам да, пайда ёкъ,
Сендей улан къара ерде ятгъан сонг!
Батырлар батгъан батмакъдыр,
Бары халкъдан къалгъан сокъмакъдыр!

* * *

Айлагъа къаршы акъ уьюнг
Аяз гечелерде ел къакъсын,
Гюнлеге къаршы кюйлю уьюнг,
Гюндюзгю туманлар гирип, тулласын!
Бизге Тенгирим берген гюнлерде
Терк къазакълардан кёп эдик,
Темир къапулардан бек эдик!
Ал къабагъынг темир токъмакълы,
Арт къабагъынг бийлер юрюр сокъмакълы,
Сени гёрген уланлар къыйналмасын, талмасын,
Къыйналып, маллар жыймасын.
Кёплер эдик – аз болдукъ,
Теренлер эдик – сай болдукъ!
Аврувларыбыз къалды къаравсуз,
Оьлгенлерибиз къалды соравсуз.
Оьлюмлер кимлени хорламай?!
Отлар тюшсе, нелер ялламай?
Кюр юрекдени сёндюрген,
Битев елкелени иелтген!

* * *

Сен тувгъан гечеде
Сарасан сандыкълар ачылды,
Увучлап акъчалар чачылды,
Сарасанлар тизген уйлер бузулду,
Сари алтынлар илген чойлер уьзюлдю!

* * *

Дёгерек туякъ, биз къулакъ
Оъзюнг сайлап минген аргъумакъ.
Аргъумагъынг ай йибекли нокъталы,
Ат гёзенинг шемшер агъач такъталы,
Къарама къаршы къабакълы,
Къарчыгъадай тырнакълы,
Бюрлюгендей мыйыкълы,
Аллагъ булан адам суйген кылыкълы,
Жабарынга чанг къонмай,
Чакъсыз уьюнг бузулду,
Аргъумагъынг ат карасгъа байланды,
Адам урлукъ шагъалайгъа айланды!

* * *

Яш дегенде яшмы эдинг,
Яшлар булан тенгми эдинг!
Сабанлагъа явгъан къар эдинг,
Салкъынлагъа битген нар эдинг!
Сабанлар сюрген учун не пайда,
Ичинден акъ оьзенлер акъмаса?
Уланлар тапгъан учун не пайда,
Яратгъаным онг гёзюнден бакъмаса?
Ярыкъ дюньяны гёрмединг,
Яхшылыгъын гёрмединг –
Не тез гетдинг дюньядан?
Ону татывлугъун билмединг,
Мен оьлейим сени учун, гиччи балам!

* * *

Гиччи деп сагъа неге айтаман,
Гиччилеге тенглеп сени, неге йылайман?!
Гиччи тюгюл сен чи, къулум, уллу эдинг,
Етишген-етген уланланы орну эдинг!
Етишгенде, етгенде,
Энни етди-битди дегенде,
Елкенген уруп, неге ел къакъды?
Яратгъаным онг гёзюнден сагъа терс бакъды!
Атангны белине етгенде,
Анангны сагъа къарап гъар-бир мурады битгенде,
Сендейлери болмаса,
Болуп тувгъан арсланлары да къалмаса,
Болгъанланы тереклерден гесип аламы?
Темирлерден созгъан учун да боламы?
Сендей бир уланны ёгъундан,

Сени йимик бир уланны агъындан
Къаралай сѣнген ерлер бар,
Къарам болуп къалгъан юртлар бар!
Къаралай сѣнген ерлени
Къаранчгъылар къакъма ери ёкъ,
Къарам болуп къалгъан юртланы
Учгъунлар алып, якъма ери ёкъ.
Сен де кимники эдинг,
Кимге ошама,
Олардан артыкъ-узакъ яшама?!
Оъртенлер тюшген таланы
Оърленген-битген бутагъы,
Кѣп тувгъанда аз къалгъан
Бир насипсиз адамланы къурсагъы!
Ахшамлар эрте тувгъан айланы
Айланасы гюп болур,
Шулай насипсиз къатын тапгъан яшлагъа
Тюрлю балагълар кѣп болур.

* * *

Отавларынг орда болмады,
Отбашынг кюден толмады,
Бурулуп чыкъгъан тютюнюнг,
Булулагъа ете-етмей, уьзюлген!
Отбашлагъа шанжал салмагъан,
Отлагъа баврун ачмагъан,
Яшайым дегенде яшынгъан,
Гѣрейим дегенде гѣмюлген,
Баса туруп, ери оюлгъан.
Гѣрюп гетген гюнлеринг
Кѣмюрлер болсун, кюл болсун!
Басып гетген ерлеринг,
Девдюзлер болуп, оюлсун!
Аранларда янсын чырагъынг,
Айлыкъ ёлдан къайтсын къонагъынг!
Бу гюнден сонг, сенден сонг,
Сен деп гиши къабакъ алгъа гелмесин.
Гемегюл терегидей гелишинг,
Гере къулач эди сени яврунунг,
Гемегюл терегингни ел йыкъгъан,
Гере къулач яврунунгну ер япгъан,
Ала гѣзлерингни де ав басып,
Арив бетингни де хум япгъан.
Айтма арив атынгны
Айтмай нечик турарлар?
Гѣрме гѣкчек бетингни
Гѣрмей нечик турарлар?!

* * *

Етишгенде, етгенде,
Етип битди дегенде,
Аркъанга чачынг салгъанда,
Оймакъларынг тюшдю къолунгдан,
Ойсуз балагъ чыкъды боюнгдан.
Энниден сонг, сенден сонг,
Сен дюньядан гетген сонг,
Садакъ илер чююнг суврулсун,
Сандыкъ салар еринг оюлсун,
Сандыгъынгны тили сарнасын,
Къайчынгны гёзю йыласын,
Инелеринг тот бассын,
Алтынларынг атылсын,
Гюмюшлеринг сени булан
Къара ерге батылсын!

* * *

Къара туман ябулгъан,
Алдында Азирейил табулгъан.
Сагъа чы шу умутубуз ёкъ эди,
Умутларыбыз уллу эди:
Айланангны иерченлер алыр деп,
Ортасына гиев этип салыр деп,
Челтирли терезелер чертер деп,
Чертип, аякълар ичер деп,
Къыналы бармакълар къысар деп,
Къыз къойнуна гирер деп,
Айланангны иерченлер алмады,
Арасына гиев этип салмады,
Челтирли терезелер чертмединг,
Чертип, аякълар ичмединг,
Къыналы бармакълар къысмадынг,
Къыз къойнуна гирмединг,
Белгилеринг бекликлеге гесилди,
Къалыларынг къара къапгъа тыгъылды,
Сени анангны умутлары отгъа тюшюп ягъылды!
Оразлымы эдинг онгмагъа,
Онг язывлу болмагъа?
Ким эдинг кимлеге ошама,
Кимленики эдинг узакълагъа яшама?
Мени чи яшасын дейгенлерим яшда оьлген,
Барман дейгенлерим башда оьлген.

А.П. САЛАВатовну атындагы
ДАГЫСТАН ПАЧАЛЫКЪ МУЗ-ДРАМ
КЪМУКЪ ТЕАТР

ДЕНГИЗ БОЙЛАЙ ЧАБА ГЕБЕК ИТ

Спектакль по повести Чингиза Айтматова
«Пегий пес, бегущий краем моря»

ПОДПИСНОЙ ИНДЕКС:
на год – 63337
на полугодие – ПМ981

Тангчолпан № 2, 2022

УТРЕННЯЯ ЗВЕЗДА
На кумыкском языке

А.П. САЛАВАТОВНУ АТЫНДАГЪЫ ДАГЪЫСТАН ПАЧАЛЫКЪ МУЗ-ДРАМ

КЪУМУКЪ ТЕАТР

Театрны 91-нчи сезону

Чингиз Айтматов

Сулиянат Мамаеваны таржумасы

ДРАМА

**ДЕНГИЗ
БОЙЛАЙ ЧАБА
ГЕБЕК ИТ**

«Пегий пёс, бегущий краем моря»

Режиссёру - Линас Мариюс Зайкаускас
Чингиз Айтматовну «Денгиз бойлай чаба гебек ит»
деген повестине гёре
Художниги - Маргарита Мисюкова
Гийимлени художниги - М. Мисюкова
Бийивлени онгаргъан - А. Синицкая

Театрны чебер ёлбашчысы - Айгум Айгумов Россияны халкъ артисти